

MIKSZÁTH KÁLMÁN

CIKKEK, TÁRCÁK

1905

Összegyűjtötte és „sajtó alá” rendezte: Hajdu Péter

A munka az OTKA K68691 számú, „Mikszáth kései kisprózája” című kutatási program támogatásával az MTA Irodalomtudományi Intézetében készült.

© Hajdu Péter, 2010.

TARTALOM

MÉG EGYSZER SZINNYEI MERSE
BERZEVICZY KÖNYVE
AZ IGAZI DÁTUM
SZELEK SZÁRNYÁN
BESZÉDEK ÉS TANULMÁNYOK
NAGY MIKLÓS
A „SKVARKA”
IVÁNYI ÖDÖN 1855–1893
ELŐSZÓ [AZ EGYETEMES REGÉNYTÁR.
ALMANACH AZ 1906. ÉVRE C. KÖTETHEZ]
MISZTÉRIUMOK
GAAL JÓZSEF 1811–1866
B. JÓSIKA MIKLÓS 1796–1865
JÓKAI MÓR 1825–1904
TOLNAI LAJOS 1837–1892
JUSTH ZSIGMOND 1863–1894
RÁKOSI VIKTOR 1860 —

PARLAMENTI KARCOLATOK

A FELDÚLT FÉSZEK
A T. CHAOS
KÉT ÁLLAMTITKÁR
A HELYZET NEHÉZ
A KEGLECICH TRAGÉDIÁJA
A VAKMERŐ GESZTI FIATALEMBER — ÉS A MÁSIK
MÉRT KÉSETT A DÖNTÉS?
A KLUB ALKONYA

MIKSZÁTHRA HIVATKOZÓ, ŐT SZEREPELTETŐ SZÖVEG

MIKSZÁTH ORVOSSÁGA A KÖZVETETT PROTEKCIÓ ELLEN

JEGYZETEK

MÉG EGYSZER SZINNYEI MERSE¹

— *Levél Keszler Józsefhez* —

Kedves Keszi! Tudod, hogy nyaranként hadilábon szoktunk állni, a festészetről beszélgetve. Én, a laikus, ellened, a kritikai nagyágyú ellen szegzem nézeteimet. Tudom, hogy van ebben komikum is. De hát legyen. Most az egyszer azonban nem akarok veled disputálni, egészen mást akarok. El akarom neked mondani, hogy én is ott voltam a Nemzeti Szalonban, mely eddig csak a Hock János Működéséről volt előttem némileg ismeretes. Megnéztem a Szinnyi Merse Pál képeit, és valami csodás inger késztetett, hogy írjak róluk. Meg akartalak előzni *Az Újságban*, gondolván, hogy a te kritikádnak nem árt az, hogy az első szót magamnak kaparítottam, hiszen tied lesz az utolsó szó. De másképp történt. Te előztél meg; most már tied volt az első szó, és mi célja volna, ha az enyém volna a következő, mert a te szavad, akármilyen sorrendben is, mindig egyszersmind az utolsó szó is.

Hanem azért mégis furcsán állok ezzel a Szinnyi Merse Palival — vagyis Pállal, (mert ez a név most már olyan titulus lett, mely excellenciás urakénál is különb). Nem tudom elhinni, hogy ő festette ezeket a képeket. Úgy éreztem magam, mikor a Szalonból kiléptem, mintha harmatban jártam volna. Néztem, nem nedves-e a lábam azoktól a sárosi füvektől. De talán csak a szemem volt nedves az örömtől, hogy micsoda dolgokat festett ez az én ex-képviselőtársam.

Hisz éppen ez, éppen a képviselősége confundál. Az nem tud a fejembe menni, hogy egy ember, aki öt esztendeig nyelte a klub füstjét, öt esztendeig hallgatta a Polónyi beszédeit, a Kubik közbeszólásait, hogy ezek után olyan rozmaringokat és orgonavirágokat tudjon festeni, amik leheletszerűen szinte reszketni látszanak a levegőben. Hát lehet egy képviselőben annyi poézis?

Még most is emlékszem rá, mikor bejött a Bánffy-féle választáson. Szép, öregbe játszó szál ember volt, és még a szája is úgy volt csucsorítva, mintha az egész embert most tépték volna el egy vele összenőtt csibukszártól. Igazi táblabíró alak szelíd kék szemekkel, melyekben valami isteni álmatagság leselkedett.

Szerény, végtelenül szerény ember volt. Nem beszélt a Házban, a klubban nem ugrándozott a miniszterek körül, nem hányta-vetette magát feltűnni való módon, szóval jelentéktelen ember volt, a névtelenek szürkeségével betakarva. A sok siető ember észre se vette.

Mert hát csakugyan sietnek itt az emberek, olyan nagyon sietnek. De ugyan hova sietnek? Nem érnek rá semmire, nem állnak meg senkinél, hogy megvizsgálják, mi lakik benne. Hát Szinnyi Merse Pálról sem tudtuk, mit ér. Egyik-másik talán mondta is, hogy festegetni szokott. Hm. Gyanús tulajdonság. Hiszen az ilyen tudás szerencsétlenségbe is vezethet ebben a bankó-szegény világban. Ámbár Szinnyi Merse nem úgy néz ki. Maga a szintisztesség. Erősen dzsenti ember, nagy családból. Az ilyennek nem árt, ha tud festeni. Többet érne ugyan, ha kártyázni tudna, de a festés is valami. Olyanforma értékű, mintha azt mondanák, rózsavizet tud főzni. Csakhogy hol van az még az itt forgalomban levő mesterségektől! Hogy tud-e előadni? Mert hát az előadás, az a valami. Garrick és Coquelin is tudott előadni, de csak szerepet. Mentelmi ügyeket már nem tudott volna előadni. Hja, az előadónak születni kell. És az előadóság még nem is a csúcs. Mert a jó előadó még nem annyi, mint a jó közbeszóló. A jó közbeszóló félelmetes erő. A gorma ember hatalom. A nagy száj domínium.

Ilyen levegőben ismertem én meg Szinnyi Merse Pált. Ezt a szelíd, megenni való úri embert, akit mindenki szeretett — de hogy festeni is tud, azt csak kevesen hallották róla. Ő maga nem

is igen beszélt a festészetről, ahogy az ember nem beszél a szeretőjéről idegenek előtt. Különben el is hanyagolta ezt a viszonyát. Velünk élt, velünk hallgatott beszédeket, velünk evett, velünk bőfögött és velünk éljenzett. Körülbelül ebből áll a mi életünk.

Egyszer aztán mégis megláttam véletlenül egy képét. A „Pipacsok”-at. Elámultam nagy tehetségén és felsóhajtottam magamban, hogy micsoda nemes faj ez a mi dzsentrink. Megvan abban minden, ami becseset a természet adhatott. A levették, kik a középkorban nyereg alatt puhították a húst, maradékaikban modern emberek. Letévén a buzogányt, páncélinget, a kultúrában is versenyezhetnének más népekkel.

A dzsentri gazdagon termeli a tehetségeket még a szépművészetek mezején is. Azaz termelné. Mert föl-fölc sillanik itt is egy, ott is egy, fénylik egy percig, mint a szentjánosbogár a falevélen, aztán lemossa talán egy-két esőcsepp, és vége van, eltűnik a szem elől, csak az arra menő látta.

A nyers tehetségek megszületnek a dzsentriben, fel is véljük őket ösmerni, de rendesen elkallódnak, valahogy nyom nélkül, mintha az ördög vinné el őket.

Pedig nem az ördög viszi el, hanem — a négy ló. Az a bizonyos négy ló. Érdekes processzus az. Megszületik a gyerek, Isten megkeni a kis koponyáját belülről azzal az égi nedvvel, ami ott fent is csak egy picinyke üvegben őriztetik. A kisgyerek mellé egy kis girbe-gurba, vakaratlan lovacska is rendel a Gondviselés, a Pegazust, de hát otthon az apai istállóban négy földi ló várja a dzsentricsemétét, ami a homokfutó elé fogva csinos látvány. Prüsszög a négy paripa, kapálózik és gúnyosan nyérit a szárnyas csikóra, melynek kusza sörényébe tövissek vannak ragadva, harapdálják a zablát, hányják kevélyen a fejüket, mintha mondanák: „Mi négyen vagyunk, kedves gazdánk!”

Hej, a dzsentri vér, de felforr ilyenkor, és ha nem szeret is számolni, mégiscsak eltalálja, hogy több négy ló egynél.

Ha úgy szétnézek az ismerősökön, egyszeribe egész sort meg tudok nevezni. Micsoda hatalmas imitáló színművész válhatott volna például Besseney Ferencből, milyen elsőrendű énekes Szunyogh Lórántból vagy Fráter hadnagyból, kihez képest Tamássy is csak kismiska a magyar népdalok zamatos interpretálásában, de hát a négy ló nem engedte. Beöthy Algernon a humornak a mélyből kihozott egész kincstömegét hagyhatta volna talán reánk könyveiben, ha fiatalon íróvá képezi magát, vagyis ha a négy ló nem ágaskodik az apja udvarán. Sréter Alfrédben hatalmas zeneköltői ér van. Csendes estéken, odahaza, azokon az estéken, amikor Mezei Mór vagy Nedeczky nem ér rá vele piketirozni, elgondolkozik, a zongorájához ül, fájni kezd a szíve és olvad-olvad szép dalokká, bánatos édes melódiákká, hogy élvezet azt elhallgatni. Mi lett volna ebből is a négy ló nélkül? Ma talán azt kiáltanák feléje: „Borostyánt az öregnek”. De hát a négy ló megette a sok zabot és a borostyánt is.

Ejh végre mindegy. Nem azért hoztam fel, kedves Keszi, mintha búsítani akarnálak sok talentum elvesztén, inkább meg akarlak vigasztalni a Szinnyei Merse esetből téged, ki annyira szereted a művészeteket, hogy ebben az országban van még egy feltöretlen réteg, a dzsentri osztály — ahonnan érkezni fognak a mi nagyjaink irodalomban és a művészetekben. Mert hát átkozottul fogynak a négyes fogatok.

Íme Szinnyei Mersével is mi történt. A választóknak több eszük volt, mint a Gondviselésnek; a múlt cikluson otthon marasztották, és íme, unalmában festett egy csomó képet, melyekkel a kor legnagyobb tájképfestői közé emelkedett. Hiszen te láttad a „Szurkos fenyő”-t. Lehetséges-e még valami tökéletesebbet festeni? Az a fa él, levelei majdnem mozognak, és szinte érzik közelében a fenyőillat. Minden piciny levélkéje egy tökéletes egész, s a levegő a háta mögött oly mély, oly csodálatos, hogy kápráztatnak látszik. Hát a „Hóolvadás”? A föld anatómiája, ahogy te írtad. Gratulálok, édes Keszi, hogy volt benned annyi bátorság levenni

mélyen a kalapodat e nagy poéta előtt és kimondani, hogy ez „az egész világ tájképfestészetének egyik legkiválóbb remeke.”

De hát a többiek? Nem nagy drámai kompozíciók, egyszerű tájak, vetések. Az „Őszi színek”, az „Ebédet vivő leány” (ugye szép kis tót fruska?), „A pacsirta”, a „Nyírfacsoport”, a parkrészlet, a fenyves erdő a falu mellett a dombbal, s a domb innenső oldala a másik képen. De ki győzné azt elszámlálni? A szépséges csendes tót falunak, Jernyének egy-egy árka, egy-egy dülője, egy-egy vadrózsabokra. Oh milyen boldog költő, aki elhozhatja a kis faluját magával!

Hiszen emlékezhetsz, hogy miről szoktam veled disputálni. A képeknek a bolondos áraitól. Mondtam, hogy helyeslem politikailag az emberiségnek ezt a szeszélyét. Szeretem, hogy olyan tárgyakat produkáljon a művészet, amiért Rothschild vagy Esterházy rengeteg pénzt adhat ki, hogy nagy tőkék össze ne gyűljenek, hanem kimenjenek a kispénzüek közé. Szeretem, hogy van kilenc forintos havannaszivar, hogy van két forintos körte és negyvenezer forintos váza, aminek mégis csak az a vége egyszer, hogy valaki összetöri. A képek roppant értékét is célszerű dolognak ösmerem el, de a józan ésszel mégsem tartom megegyeztethetőnek, hogy ha én megveszek például húszezer forintért egy majort, és hogyha azt a majort szépen megfesti neked egy nagy művész, te az arról festett képet megveszed negyvenezer forintért, holott egy kis polgári nyereség mellett természetben magát a majort megkapnád tőlem huszonkétezerért.

Gondolom, ez az érvem volt az, amire te egyszer azt felelted megakadva:

— Hm, ebben csakugyan van valami igazad.

Hát én most meglátván a jernyei szántóföldeket, réteket, domboldalakat a Nemzeti Szalonban, leteszem ezt az igazamat a számárságaim lomtárába és sohase nyúlok hozzá többé. Engem legyőzött Szinnyi Merse Pál. Be kell ösmernem, hogy bár szeretem a földet, mint minden magyar ember, az mégis többet ér az ő képein, mint a természetben.

Mialatt csendesen andalogtam e remekműveken, büszkeségtől dagadó szívvel, hogy magyar ember festette, sokszor megfordult eszemben ez a most elejtett argumentumom a majorról, s kíváncsian kérdeztem magát a művészt, mérlegelve a képen ábrázolt földet, hogy hány hold lehet:

— Mi az ára ennek a képnek, Palikám?

Pali vonogatta a vállait, mondott szerénykedve valami csekély összeget (mert igazán nevetséges árat szab e halhatatlan műveknek). Csodálkozva nézett reám, hogy miért érdekel ez engem, s még jobban feltűnhetett neki, hogy bizonyos számításokba merülök minden egyes esetben. Sodorgatta a cigarettáját, csóválta fejét, hogy mit számolok. Mit tudta ő, hogy a holdak számát, a talaj értékét és a kép árát igyekszem összevetni!

Ebben a műveletben aztán összezavarodott bennem a képbíráló a földvásárlóval, s gyakran kérdeztem tőle ilyeneket:

— Hány hold lehet ez?

— Vagy tíz.

— És kinek a földje ez?

— Ez az enyém volt.

— Hát ez a másik?

— Ez most is az enyém.

— És ez a rétség?

— Ez a szomszédomé, egy paraszté, valami Hajlinyek Jánosé.

— Nem tudod, hogy adja?

— Ki? A paraszt?

— Azaz, hogy mi az ára ennek a képnek?

Pali végre is kifogyott a türelméből és összeszidott, hogy miket beszélék én összevissza.

— Te valami másra gondolsz? — korholt szelíden.

— Arra gondolok, Palikám, hogy te vagy a legboldogabb dzsenti a világon.

— Én? — felelte szomorúan, szép tiszta kék szemeit rám szegezve.

— Mert te kétszer is eladhatod a földjeidet, sőt még a szomszédjaidét is.

Elmosolyodott édesdeden és most talán boldog is volt egy futó percig.

BERZEVICZY KÖNYVE*²

Az egerek nem olyan szaporák, mint az olaszországi útikönyvek Minden nyelven van elég, több is mint kellene. De még e rettenetes szaporaságban is élvezetet nyújtó olvasmány Berzeviczy *Itáliája*, mely e napokban néhány új fejezettel megbővítve s némileg átdolgozva új előszóval jelent meg a Franklin-Társulat kiadásában. Olyan városokban jár Berzeviczy, ahol már mindenki járt, és mégsem jár kitaposott nyomokon. Fölfogása eredeti, ítélezése bölcséleti magaslaton áll, s nem nélkülöz bizonyos előkelő nyugalmat.

Utazni tudni nagy mesterség, látni tudni nagy adomány, ítélezni idegen dolgok fölött nagy bátorság, aki mind a hármát jól csinálja, az nem utazott és nem dolgozott haszon nélkül.

Csakhogy ezt ritkán lehet mondani, mert az utasok rendszerint csodálatos önző lények, akik az országot vagy várost nézik ugyan, amelybe érkeztek, de inkább önmagukat látják. Én egy négyes kompániával utaztam együtt Olaszországon keresztül; az egyik barátunk fiatal albíró volt, ha valahol szép szobalány volt a hotelben, akkor arra persvadeált, hogy maradjunk ott vagy három napig, a másik útitárs a negyvenes években járt, azt a jó konyha vonzotta, a harmadik a hetven körül volt, neki a jó ágy imponált, s ha jó volt az ágy Milanóban vagy akár Udinében, mindjárt meg volt elégedve a műremekekkel is. Viszont a foglalkozások is irányadók. Szénegetőnek tőkén a szeme. Kit a táj szépsége köt le, kit a romok, egyikre a színházak gyakorolnak vonzerőt, másakra az antikvárius boltok. A legostobább utazó a német student, mert azt nem érdekli semmi. Szeme szüntelenül a Bedeckert nézi, s ha ahhoz a helyhez érkezett, amely ott meg van jelölve mint megnézendő, lelkiismeretes nyugalommal aláhúzza veres ceruzával hogy járt ott, anélkül, hogy csak egy pillantásra méltatná.

Bizonyos az, hogy ha Berzeviczy anonim írja vala szép könyvét, a megfigyelő könnyen rájöhetne, hogy ezt egy okos államférfi írta, aki közel állt a művészetekhez és a bölcséleti tanulmányokhoz is, aki sokat gondolkozott az emberiség céljairól és szükségleteiről s messze látó szemmel mélyedt el a múltakba s gondosan mérlegelte, mit változtathatnak meg a világ haladásán a jövő nemzedékek.

Az ő útikönyve ezért magasan álló mű, de egyszersmind ezért egyoldalú is. Úgy tett, mint a méh: csak azt szedte föl csápjaira, ami az ő kaptárát tölti meg mézzel. Okos könyv, mely kétségkívül gazdagítja a magyar irodalmat, de inkább tanulmány, mint útirajz. Mert az útirajznak az a célja, hogy mintegy kicsomagolja a betűk millióiból a vidéket, a házakat, az embereket, az illatot, a levegőt, hogy aki elolvassa és leteszi, azt higgye, Olaszországban járt. Aki ellenben ezt a könyvet elolvasta, az nem Olaszországot bámulja, hanem Berzeviczyt, s örül, hogy egy ilyen előkelő szellemmel ösmerkedhetett meg. A gyönyörű kiállítású könyvben százkilencvenhárom pompás kivitelű kép van.

* Itália. Útirajzok és tanulmányok. Írta Berzeviczy Albert. Budapest, Franklin-Társulat 1905.

AZ IGAZI DÁTUM³

Ha a sajtószabadság és a tizenkét reform ünnepét üli az ország, csak március tizenötödikén ülheti, de ha egyszer kedve kerekedne megünnepelni azokat az ifjakat, akik e reformokat vér nélkül vívták ki, akkor ez a dátum se lenne igazi, ahogy nem igazi az április tizenegyedike.

Április tizenegyedike a tapintat dátuma. Március tizenötödike is a tapintaté.

Mert hát Bánffy előtt is éltek már tapintatos emberek. Ilyen volt Klauzál Gábor, ki az Ellenzéki Körben játszott vezérszerepet, s amint arról értesült, hogy a pesti ifjúság segítségére akar sietni a pozsonyinak, mely a párizsi forradalom hírére türelmetlenül kívánta a Kossuth által hangoztatott reformokat, megrémült, hogy az ifjak heves fejjel odább mennek, mint kellene s ezzel veszélyeztetik azt is, amit el lehetne érni.

Az Ellenzéki Kör helyiségei az Úri és a Zsibárus utca szögletén voltak. Mellette a szomszédban, a Pilvax kávéházban tanyázott a bohém ifjúság, mely ebben az időben a hangot adta. Mindjárt az ajtó mellett állt a „közvélemény asztala”. Ennek az asztalnak nagy híre volt az országban és már múltja is. Itt alakultak a „tízek”, és innen indult ki minden mozgás a tespedő városban, mely tükre volt az országnak.

Ami Pozsonyban főtt, ugyanaz forrt Pesten is. Csakhogy Pesten nagyobb tüzet rakott a fazekak alá a sajtó. Az ifjúság magára hagyatva, türelmetlen szenvedélyességgel tárgyalta a reformokat s elhatározta a Pilvaxban, hogy egy nagy népgyűlést és lakomát rendez a francia forradalmi lakomák mintájára a Rákosmezőn, ahová meghívja az egyetemi ifjúságot, a népet és még nyolcvan meghívót küld szét egyleteknek, intézeteknek.

A programot is megtervezték. Lesznek beszédek. Lesz ökörsütés. Petőfi egy verset ír erre a napra, amit maga fog elszavalni. Végre pedig a nép megállapodik a kívánalmak iránt és pontokba önti azokat.

Klauzálnak nem tetszett a dolog, mindjárt is mondta Fényes Eleknek, az alelnöknek (az elnök, Batthyány Lajos gróf, Pozsonyban az országgyűlésen könyökölt most), hogy aggályai vannak, közbe kellene lépnie.

— De hát mi nem tetszik? — faggatta Fényes.

— Az egész — felelte Klauzál furfangosan. — A mi kezünkben kell lenni a gyeplőnek.

Valamit tenni kellene? De hát mit? Az ifjúság élén Petőfi állt. Az pedig már akkor nem volt akárki. Nevét már akkor diadalmasan hordozta meg a hír az egész országban.

De Klauzál okos ember volt, messzelátó államférfi, jó hazafi és becsületes ember, aki nem pihen, ha a vélt veszedelmet el tudja háritani. Kieszelte ő a módját, hogy mit kell tenni. Értett egy kicsinyt a pszichológiához is.

Látszólag helyeselte az ifjúság rákosi lakomáját és felajánlta nekik az előkészületekre az Ellenzéki Kör helyiségeit. (Hadd dolgozzanak itt a szeme előtt.) Azok örömmel, lelkesedéssel fogadták. (Boltomban vagytok már, gondolta magában Klauzál.)

Azontúl aztán a helyiségekben készülődtek, tanácskozáván odarendelt szállítókkal, korcsmárosokkal, rendezőkkel s lóto-futókkal.

E lázas munkálkodás közben észrevétlenül preparálta Klauzál az ifjúság vezéreit.

— Urak, öcsém uraimék, talán mégis jó volna, ha előbb maguk gondolnák át azokat a pontokat, mert sok szem többet lát, de sok száj kevesebbet határoz. Jó volna azokkal már készen menni Rákosra.

No az bizony jó volna. Ráálltak gyanútlanul. Irinyi József megindítványozta, a kör pedig szövegező bizottságot küldött ki az ifjaktól, Petőfi, Irinyi, Jókai, Vasvári és Bulyovszky Gyula személyében. Csináljanak mindent a fiúk. Egyetlen öreg se lábatlankodjék nekik.

A fiúk meg is csinálták. Könnyű volt. Hiszen nem kellett kigondolni semmit. A kívánalmak a levegőben röpködtek, nem kellett őket kisajátítani, mindenkiéi voltak. Ha mutatkozott nehézség, az abban állt, hogy mit kell kihagyni? Melyik tizenkét kívánság a fontosabb? Hogy miért kötötték magukat éppen 12 ponthoz? Lehetett volna hét pont, vagy tizenhét pont is, de ők makacsul megmaradtak a tizenkettő mellett s későbbek voltak minduntalan hol egy, hol más kívánalmat kidobni, hogy újat és újat tegyenek helyébe.

Még aznap nyélbe ütötték a tizenkét pontot s másnap, március tizenkettedikén egy értekezleten előterjesztették. Az értekezlet elfogadta az egészet, de minthogy a *nemzeti bank* kimaradt, azt pedig nem lehetett elengedni (mert a szabadsághoz nem árt egy kis aprópénz), a kilencedik pontból kitörülték *az egyenlőség alapján álló népképviselőket* (micsoda értékek lehettek ott, ahol ilyen volt a kiselejtett lom is?) és a nemzeti bankot tették helyébe. Egyúttal azt az indítványt is magáévá tette az értekezlet, hogy petíció alakjában terjesztessenek az országgyűlés elé.

A pontozatok, melyeket Jókai öntött át népszerűbb alakba, gyorsan szivárogtak ki a lakosság közé. Pest még kis város volt; az intelligencia úgyszólván egy csomóban élt és mindjárt értesült mindenről. A lateinerek lelkesedtek, a bennszülött polgárok mint látványosságot fogták föl a tavaszi napfényen özönlő ujjongó tömegeket, kik megéltjenezik az utcákon mutatkozó Petőfit vagy a szép Herr von Vasvárit, kinek gyertyaszál termetét, nagy homlokát, élénken villogó fekete szeméit de sok úriasszony és kisasszony nézi nagy epekedéssel.

— A császár kezei hosszúk — mondják a budai spízbürgerek —, ebből még baj is lehet.

A helytartótanács öreg tagjai, Odry, Nyéki nagyságos urak, kik lejártak kávézni Budáról a Török Tsászárbá, fitymálva mosolyogtak:

— A császár kezei be vannak csukva; nem lesz a dologból semmi.

De a közönség fittyet hányt a százados történelemnek, a hagyományos bécsi kéznek, a keserű tapasztalatoknak. Csodálatos, erős hit férközött a szívekbe, hogy valami nagy dolog sziluetdje rezeg a levegőben. Senkise látta, de mindenki érezte.

Mindenki arcán öröm ült. A borbélyműhelyek reggeltől estig tele voltak, mindenki franciásra idomította át a szakállát, ahogy az ifjak viselték, az egy Jókait kivéve, mert az ő szakállá még csak most ütözött. A pipereüzletekben nemzeti színű kokárdákat varrtak. A Pilvax reggeltől estig tele volt, mint egy búcsújáró hely. Az emberek azt mondták, hogy egy kis szabad friss levegőt mennek oda szívni, pedig ott csak pörkölt kávé szag volt, de az is jól esett a tüdőnek e nevezetes helyen.

Az ifjak ellenben nem voltak jó kedélyben. A hályog kezdett a szemekről leesni. Nini, hiszen az Ellenzéki Kör voltaképpen megcsinálta a tizenkét pontot. A kérvényt megszerkesztette az országgyűléshez, mit keressünk hát mi ezentúl a Rákoson? Hiszen a programunkat elsajátította Klauzál! No, ugyan szépen becsapott bennünket.

Felmentek, szemrehányást tettek Fényesnek, aki maga se értette Klauzált s egyre dohogott:

— Mi az ördögért mondta hát, hogy aggályos az ifjúság mozgalma, ha megcsinálta belőle a pontokat, meg a kérvényt? Mit nem akart hát? Mitől félt hát? Hiszen Rákosra már nem maradna egyéb, csak az ökörsütés. A sült ökör pedig még soha fel nem öklelt senkit.

Néhányan, a mérgeesebbek, magát Klauzált keresték fel március tizenkettedikén és megtámadták, hogy gyanús okokból *eltapintatozta a rákosi ünnepüket*. Klauzál azonban kivágta magát:

— Nem értem önöket, kedves barátim, akik a főrendiház halasztási manőverei ellen álltak talpra, most azért veszekednek, hogy valami előbb csináltatott meg, mint ahogy önök tervelték. Önök vasárnap lettek volna készen a Rákoson, most pedig, ha holnap megtartanók például a népgyűlést, már kedden készen lehetnénk. Öt nap is nagy idő lehet nagy időkben.

Az ifjak, kik támadni jöttek, arra hagyták magukat kapacitálni, hogy tűzessék ki hát a népgyűlés az Ellenzéki Körbe március tizennegyedikére délután három órára. Meg is jelentek a plakátok ilyen értelemben, de a Pilvaxban volt elég zenebona este. Lárma, kiabálás, panasz, hogy Klauzál elsikkasztotta március tizenkilencedikét. A vékony, nyurga, ünnepélyes Irányi Dániel a kamarilla ellen tartott egy kirohanást, Vasvári Fehér Pál ellenben arra érvelt, hogy most már egyenesen a királyhoz kell felvinni a tizenkét pontot, nem az országgyűléshez. Mit beszéljünk mi a lábakkal, mikor a fejjel is lehet? Ő ezt fogja indítványozni a holnapi népgyűlésen. Az ifjak többnyire mellette foglaltak állást. Jókai ide-oda ingadozott. Petőfi véletlenül nem volt jelen, nélküle pedig nem volt véleménye ezekben az időkben. Inkább hazaosont. Úgysem mert Petőfi nélkül hosszan kimaradni, nehogy zavarja a háziakat. Az ilyenekben is gyöngéd volt. Örült, mikor most tizenegykor még kivilágítva találta a kis lakást a Dohány utcában.

Petőfi akkor tette a végsimításokat a *Nemzeti dalon*, melyet egész délután és este komponált. Petőfiné magyar pillangós főkötőt varrt a lámpánál, csak „a legszeretettebb anya” aludott csöndesen a másik szobában, mert Petroviczné éppen látogatóban volt menyénél.

Hallván az érkező Jókai lépteit, átment utána szobájába és felolvasta neki a *Nemzeti dalt*. Jókai elragadtatásában a költő nyakába esett és majdnem agyoncsókolta.

Petőfi azonban igen bosszankodott, mikor Jókai elújságolta neki, hogy a március tizenkilencediki ünnepély, melyre a verset írta, most már elmarad, s helyette az Ellenzéki Körben tartják meg holnap.

— Nem megyek el rá — felelte mérgesen.

Másnap délután három órakor csakugyan megnyitotta Fényes Elek a népgyűlést, az elsőt Magyarországon, mióta Dózsa Györgyöt megsütötték Temesváron az urak. A fellobogózott nagyterem zsúfolásig megtelt előkelő közönséggel. Ott künn az utcán is hullámozott a nép, az udvar, a lépcsőház tele volt hölgyekkel, kik az érkező jurátusok iránt érdeklődtek. Egész a Cziráky házig hömpölygött a sokaság, mely az érkező Jókait megéljenezte*.

A gyűlés elfogadta a petíciót, zajosan nyilvánuló lelkesedéssel. Ekkor Vasvári állott fel. Gyönyörű atléta alak, a szépség, ifjúság minden varázsával, s azt indítványozta szépen, folyékonyan, nemes méltósággal elmondott beszédében, hogy a petíciót egyenesen a királyhoz kell elvinni. Frenetikus tetszészaj tört ki a bátor szavakra, melynek végét alig lehetett kivárni. Vasvári első felszólalása oly rokonszenveket csalt ki a szívekből iránta, aminőkre alig van példa e napokból, mikor az óriások olyan szaporán termettek, mint a gombák az erdők harasztja közt.

* Hogy Petőfi jelen volt-e a március tizennegyedik népgyűlésen, kétes. Ferenczi és némely emlékezések szerint nem volt, más források ellenben mint jelenlevőt említik meg az elnöki emelvényen, ahol állítólag Jókai mellett ült.

— A te karriered meg van állapítva, pajtás — mondá a szónokhoz lépő Székely József, akit olyan nagy talentumnak tartottak akkoriban, hogy a prognosztikonok szerint Kossuth Lajost fogja elérni.*

Bevárva a roppant hatás elhalványulását, Klauzál Gábor emelkedett szólásra, kifejtve, hogy a petíció súlyát mindenekelőtt emelni kell, hogy az ne mint egy töredék, de mint az egész nemzet kívánsága mehessen a királyhoz; nem szabad tehát elhamarkodni. Véleménye szerint közlendő az országgyűlési ellenzék értekezletével, és ha az elfogadja, akkor ki kell vinni minél szélesebb néprétegekbe és több százezernyi aláírással ellátva bocsátani szabályszerű útjára.

A jurátusok nyugtalanul feszengtek. Kellemetlen, lehűtő beszéd volt, mint a hideg zuhany. De meg kellett adni, hogy igaza van. S 1848-ban még respektálták az igazat. Imitt-amott csípős ellentmondás zúdult a szónok ellen. Morogtak, zavarták a terem túlsó oldaláról. „Furfangos halasztás!” — ordítá egy mérges hang. „Ki vagyunk játszva!” — ismétlé egy másik, de a diadal a mérsékelteké lett: a népgyűlés elfogadta a Klauzál indítványát.

A jurátusok nagy csörtetéssel hagyták el a termet és átvonultak a szomszédos Pilvaxba, hová az írók is gyülekezni kezdtek nagy dérrel-dúrral. No, szépen vagyunk. Naiv balekok vagyunk. A formákkal agyonütik a lényeket. Elkedvetlenedés és lehangeltség mutatkozott. Vacsora után eljött Petőfi is. Mogorva volt és Klauzál szidta. Teljes depresszió uralkodott az ifjú óriások barlangjában, már éppen szétszéledni készültek tíz óra tájt, midőn egy szürkeruhás ifjú lépett be az ajtón, akit senki sem ismert. Könnyen elvegyülhetett volna az apatikus mogorva közönségben, melyet semmi se érdekelt most, de ő ezt éppen nem akarhatta, mert egyenesen felugrott egy biliárdasztalra. No, erre aztán csakugyan észre kellett őt venni.

— Pozsonyból jövök — szólt lelkendezve, mohón. — Az ifjúság küldötte vagyok. Bécsben kitört a forradalom. Metternichet elkergette a nép és most barikádokat emel.

Csak a Gábriel harsonájától fog így megelevenedni még egyszer a sokaság. Forradalom van Bécsben? Micsoda ostorpattogtatás ez az erekben folydogáló magyar vérnek. Elkergették Metternichet! Ah, tehát őt is, nemcsak Lajos Fülöpöt. Istenem, milyen szép a világ e jámbor Lajos Fülöp és a furfangos Metternich nélkül! Az emberek egyszerre rózsaszínűnek láttak mindent. Az ifjak egymást ölelték. Hát már a bécsiek is dolgoznak, csak mi vagyunk tétlenek? Pokolba a formákkal!

— Cselekedjünk, uraim! Ne tétovázzunk tovább, polgártársak!

Ez a Petőfi fanatikus hangja volt. Az ifjak felugráltak. Úgy van, cselekedjünk! Munkára fel! Vezetetek bennünket! Ezalatt folyton nyíltak a kávéház ajtai, és új alakok jöttek új hírekkel. Csodálkozást keltett Vahot Imre és Klauzál Gábor megjelenése. A bécsi forradalom híreit megerősítették a jöttek. A szemben lakó Koplánszky kesztyűcsinálónak a fia érkezett meg Bécsből, aki színről-színre látott egyet-mást az utcai tüntetésekből. Koplánszky elhozta a Pilvaxba a tanút is. Künn az utcán is gyülekeztek zsidongó, álmélkodó és magyarázó tömegek. A Pozsony felől érkező hajó utasai egy félóra alatt szétterjesztették a hírt a városban, egész Pest talpon volt és az Ellenzéki Kör meg a Pilvax előtt tolongott. Egymást ölelgették az emberek és pátosszal beszéltek, mintha színpadon volnának.

Bent a kávéházban az izzó hangulat ereje alatt Irinyi kezdett beszélni, kire nehezteltek egy kicsit, mert az Ellenzéki Kör titkos emberének hitték, aki együtt keverte a kártyákat Klauzálal.

* Mint Pest megye levéltárnoka halt meg a 90-es években; egészen közepes író lett belőle.

— Polgártársak — szólt Irinyi —, Petőfinek igaza van. Ne hagyjuk magunkat a formák korláta közé szorítani, most már én is azt mondom. A délutáni népgyűlés határozata fölöslegessé vált. Mondjuk ki, hogy a tizenkét pont azonnali életbeléptetését követeljük.

— Úgy van! Mondjuk ki!

Izgalmas vita fejlődék ebből. Klauzál, ki azért jött, hogy ismét mérséklőleg hasson, elkezd érvekkel bizonyítani, hogy nem volna ildomos a népgyűlés határozatát ily rövidesen megváltoztatni.

Többen helyeslőleg bólingatnak. Így Jókai, Emődy, a Tisza fiúk nevelője, Vahot. A jurátusok nagy része gondolkozóba esik. Némi zsidbadtság, habozás volt érezhető, mikor Sükei Károly beleszólt az ő hebegő modorában:

— Nem kell most az ok-oko-kos ember!

Zajos derűtség tör fel s elmossa a Klauzál felszólalásának hatását. Utána Petőfi szól s újra felpezsdíti egy-két szóval az ingadozókat. Irányi Dániel fölkiált: „Fogjunk fegyvert”. Nagy összevisszaságban gomolyog az ifjúság. Tizen is szólni akarnak. Klauzál látja, hogy nem boldogul, elhagyja a kávéházat.

Az ifjúság most már magára marad, de a jelenet mindjobban fölveszi a káosz jellegét. Már egymás szavát se értik. Vasvári a stiletás botjával hadonász és fenyegeti a gyávákat. Az óramutató az éjfél felé közeleg, néhányan távozni készülnek, Jókai is.

— Aludjunk rá egyet — mondja.

— Ne aludjunk, „Marci” — mennydörgi Petőfi. — Határozzunk előbb!

Vajda János az ajtóhoz rohan és becsukja:

— Uraim, addig innen ki nem mennek, míg nem határoznak!

Ez döntött. Az ifjúság vezetői most már hamarosan s egyetértőleg határoztak, hogy holnap reggel az egyetemi ifjúság bevonásával tüntetést rendeznek s a tizenkét pontot, amennyire lehet, mindjárt életbe léptetik. Semmi körülmények közt nem tágítanak, sőt ha kell, szembeállnak a szuronyokkal is.

Kiosztották egymás közt a szerepeket; Irinyi Petőfit kívánta megbízni a tizenkét pont proklamálásával. Petőfi szabadkozott, hogy ő egy verset fog felolvasni, hanem egy kis népszerű bevezetéssel Jókai terjessze elő a pontokat. Vahot Imre már az ajtóban volt, mikor eszébe jutott, hogy be kellene venni a pontok közé a rab Táncsics Mihály szabadon bocsátását is, mire ebben is megállapodtak és megint módosították a pontokat. A katonaságról szóló tizedik és tizenegyedik pontot összevonván, a tizenegyedik helyére „a politikai államfogylok szabadon bocsátását” szűrték be. A szövegezéssel Jókai bízott meg.

Két órát ütött a tornyokban a csöndes éjben, mikor a „közvélemény asztala” eloszlott azzal a jelszóval: „Nyolc órakor reggel itt legyünk!”

Jókai és Petőfi sietve lépegettek Lendvay-köpenyegeikbe burkolódzva a Dohán utca felé a közös lakásra. Alvásra nem sok idő jut már. A túlfeszített idegeket nem keresi az álom. Küldi maga helyett a tépelődést. Hát bizony egy kicsit kockáztatott vállalatba keveredtek most. Ebbe még Zichy és Lederer is beleszóllhat. Petőfi legalább valódi forradalmár, az igazságnak rettenetes szomjúságával. De mért kell Jókainak a barikádokra jutni? Élvez ő ott? Inkább talán vonaglik galambszelíd lelke. De mindegy. Viszi már, ellenállhatlanul viszi az események forgotaga, a végzet főséges ábécéje, hogy az „a” után „b” jön, aztán „c” és a többi.

* Zichy a helytartótanács elnöke, Lederer katonai parancsnok.

Sietve készíti el most már legeslegvégső szövegében a tizenkét pontot, melyet fel fog olvasni holnap, azaz hogy most mindjárt, csak egy kicsit lefekszik előbb. Talán utoljára pihen most ebben az ágyban? Ki tudja, mit hoz a holnap?

Szíve összeszorul és sebesebben dobog. De a kegyetlen ábécé nem engedi; ma a „c” volt, holnap a „d” lesz, és aztán jön sorba a többi, ahogy rendelve van. A végzet kereke dübörög és forog-forog a küllőire ragadt porszemekkel.

SZELEK SZÁRNYÁN⁴

(Egy kis könyvismertetés)

Megjelent *Az Újság* húsvéti albuma. Elküldték azzal az ukázzal, hogy írjak róla. Csak természetes, hogy ez a mindent „fölforgató” lap meg akarja az ilyenben is fordítani a régi rendet. Tudvalevőleg a parlamenti életben a miniszterelnökök vagy a házelnökök világában az utód örökíti meg az elődöt (Perczelt például Justh fogja megfestetni), holott itt azt akarják, hogy az előd fesse le az utódot, azaz hogy a tavalyi album felette írjon az ideai albumról és írójáról. Ami ritka kegyetlen eljárás. Mert vegyük csak például, hogy valakinek a második feleségéről az első feleség állítsa ki a személyleírást.

Ha széles jó kedvem szerint akarnék írni, azt kellene indítványoznom, nézve a *Szelek szárnyán* gyönyörű tengerszín tábláját, finom papírját, remek nyomását és a legjobb művészek: Garay, Margittay, Dudits, Tolnay, Basch által rajzolt pompás képeit, hogy sequestrum alá kell vetni *Az Újságot* mint pazarlót, de aztán olvasván a tartalmát, megenyhülök, hogy ezt a kedves szöveget csakugyan nem lehetett világgá bocsátani illendő kiöltöztetés nélkül.

Az Újság ezidei ötletében, hogy ezt a könyvet hozza, azon felül is van valami időszerű, hogy éppen húsvétkor, mikor a sok náthás, hurutos pénzes ember a divathoz képest leszalad az adriai partokra, fogja magát és idehossa az egész partvidéket az előfizetőinek — a Herczeg Ferenc szemén keresztül.

Vagyis mi olvasók is egy utat teszünk a tengeren a Herczeg Ferenc társaságában, aki jó causeur, kitűnő megfigyelő és figyelmeztet minket minden érdekes dologra, amit lát, és közli velünk, amit gondol. (Nehéz elhatározni, mi ér többet.) Igaz, hogy ebben az utazásban nem veszítjük el a náthánkat, ha volt, de viszont csömört se kapunk a parti vendéglők (vagy a Zepe) rossz kosztjától.

Nem lelkesedem valami különösen a tengerért. Pedig azt mondják, hogy több embert táplál, mint a szárazföld. Mindegy, nekem nem anyám a tenger. Se szeretöm. Az én anyám a föld a füveivel, virágaival, fáival. Egy főséges irdatlan élő állat, aki ismerni látszik engem, nyájas, szól hozzám, értem őt, titkos szépségeit megmutatja, s mélységeinek tartalma a fantáziámat feszegeti. Benne vegyülnek el apám csontjai, mindazok, akik szívemnek kedvesek voltak, s akikhez én is megjövök egy órában: „Itt vagyok, anyám, megérkeztem.” Oh, bizonyára él ő, s mi csak úgy járunk-kelünk rajta, mint a hangya a teknősbéka hátán. Mit tudja azt a bolond hangya, hogy az ő promenádja él. Mennyi ismerős, édes hely a hátán! A haza, a születési tájak. És mennyi emlék tapad egy völgyhöz, egy hegyhez, egy kis patakhoz. Itt ültünk akkor... Ezen a helyen történt ez vagy az. Ezer elétorlódó emlék.

De ugyan mit szerethetsz meg a tengeren? Az ide-oda himbálózó, hullámozó, hideg, közömbös víztömegeken? Hát meg lehet azokkal ismerkedni? Hát megállnak valahol a vízcseppek, hogy húsz év múlva megtaláld őket és azt mondhasd: ezen a helyen voltam én boldog vagy vidám? Van is ott hely azon a végtelen helyen? Emberi szem és megfigyelés meg nem különböztetheti, csak a szélességi fok alapján számíthatja ki a tudomány, és a föld, a partok lehetnek valami útmutatással. Hát mondom, nem rajongok valami nagyon a tenger után, de azért én is felkeresem minden évben — mint doktort. (Mert a tenger az egyetlen komoly doktor.) Többé-kevésbé ösmerem azokat a helyeket, amelyeket Herczeg Ferenc bejárt az ő kis jachtján, a Sirályon, és igen örülök, hogy nem akarta azokat újból fölfedezni, ahogy a magyar útirajzírók szokták, akik rendszerint híg lére eresztik fel a Baedekerrel szembe az ő lapjait s azt hiszik, hogy könyvet írtak. Még kevésbé dicséretesek azok az úgynevezett „tanulmányok”, melyek valami egyebet állítanak és sütnék ki a bejárt városokról és megtekintett műemlékekről, mint ami az

eddig forrásokból volt ismeretes. Herczeg nem tévedett el ez utakra. Magához méltó, kedves kis csecsebecsét nyújtott nekünk e könyvben.

Ki akartam emelni, mint kultúradalékot, hogy íme, az írói talentum is domínium már, és hogy a magyar nemzet is elég művelt már arra, hogy legjobb íróit úri módon ellássa, hogy nemcsak dízsírhely és szobor jut nekik a haláluk után, hanem jacht is már életükben. Éppúgy a maga jachtján járja a tengeri utakat Herczeg, mint Jules Verne, vagy Kipling. Mert ma már négy kellék jár ki egy igazi úrnak. Egy jacht, egy automobil, egy laporgánium és egy jó csekk-könyv. E nélkül nem tökéletes az ember, de ha csak egy-kettő van is meg belőle (például a jó csekk-könyv), az is tűrhető már.

Erről akartam elmélni, de voltaképpen nem egészen állna ez a dolog, mert bár kutteren járt Herczeg, soha egy percig se került le az ő kis szárnyas lovának, a Pegazusnak a hátáról. Ott látom én őt igazabban a nyeregben, nem a kutteren a szelek szárnyán. A kis pegazus vitte őt, azért aztán az útkönyvből is bájos költői munka lett. Nem Arbé, Zára és Sebenico s a többi parti város leírása ez, hanem az úti hangulatok oly igénytelen, de gyöngéd színekkel festett részletei, melyek harmóniába olvadva, magát az üde, tengeri levegőt öntik magukból sokkal jobban, mint valamikor a múlt század elején, mikor az ischli levegőt csupa hiperlojalitásból Ferenc császár iránt lepecsételt palackokban árulták, s az előkelő betegek szobájában a rendelő doktor felbontatott egyet vagy kettőt. Ha a beteg kigyógyult, attól lett jobban, ha pedig meghalt — hát akkor sem panaszkodhatott a svindli ellen.

Herczeg, ahogy egy magyar emberhez illik, a komájával (a koma kikerülhetetlen az úton), a keresztfiával és jól-rosszul összeválogatott néhány originális matrózzal teszi meg az utat. Ezeknek apró élményei, liliputi kalandjai, igénytelen felsülései képezik a könyv tartalmát, melyen a közvetlenség harmatcseppje csillog.

A művészi hatást éppen azzal éri el a szerző, hogy nincsenek frappáns fordulatok, érdekes helyzetek, nem történnek csodálatos dolgok velük, tollát el nem ereszti kalandozni, mindig a kutter mellett marad, és a kutter megy, megy, a delfinek játszanak mögötte, néha a sirokkó jön, néha a bóra zúg, a generális káromkodik, suhognak a vitorlák, a perzselő napsugarak ellen árnyékvető ponyvát tesznek, szélcsendben pedig megpendül a Tonio mandolinja. Hogyne! A „jambó” okvetlenül szükséges ehhez az olasz vidékhez. Mindezek a leírások oly csodálatos csalódásba ejtenek éppen az egyszerűségük, közvetlenségük és igazságuk által, hogy magunk is utazni vélünk a Sirályon, s mire az út végére érünk, illetve mire a könyvet letesszük, már annyira ismerősünkké vált a társaság, hogy szinte rosszul esik a megválás tőlük Fiumében.

Mit mondjak többet? Hiszen ezzel megmondtam mindent. Sőt valamivel többet a mindennél. Mert már az is bolondság, hogy egyáltalán írtam a könyvről. Kinek? Minek? Mi célja volt?

Mert hát ez nem olyan könyv, mint a többi, amit meg kell tárgyalni a lapban, hogy az érdeklődést felkeltse a közönségben, ehhez nem kell kedvet szítani. Akinek joga van hozzá (aki *Az Újság* előfizetője), az megkapja, ha nem akarja is, és le nem teszi, ha belekezd, ha le is akarná tenni; ha azonban olyannak, aki nem előfizető, az én rövid ismertetésem csinált volna hozzá kedvet, az csak rosszul esnék nekem, mert a könyvet az illető nem kaphatja meg, lévén az *Az Újság* kizárólagos tulajdona.

Azért is kerültem az olyanfajta kifejezéseket, hogy „nem szabad hiányoznia egy olvasó asztaláról sem”, hogy haszonnal, élvezettel olvashatja aggastyán, ifjú, lányka és iskolásfiú, hogy nyilván nemsokára át fogják ültetni az idegen irodalmakba is, nem akartam én hosszú fogat csinálni senkinek, mert a könyv pusztán *Az Újságé*. És ha mégis akadna valaki, akit elfog a vesania, akiben ellenállhatatlan vágy lobban fel a szép kék tenger iránt, s eléldeleg a lelke a csobogó habokon, aki bele tudja magát élni abba az édes semmittevésbe, ami a

tengeren napokig tartó csendes úton megpihenteti idegeit, fölfrissíti lelkét, annak egyszerűen azt ajánlom, vegyen magának egy jachtot és utazzék (legyen nyugodt, nem késik el a válság megoldásától) — vagy pedig fizessen elő *Az Újságra*, ami olcsóbb is, és el se kell utazni.

BESZÉDEK ÉS TANULMÁNYOK⁵

Írta Mikszáth Kálmán

(De nem a tanulmányokat, hanem csak az ismertetést róluk)

Szeretjük tudni, hogy azok a férfiak, akik a püspököket csinálják, néha könyveket is csinálnak, mert aki maga is a kultúrában dolgozik, jobban tudja azt irányítani, mint egy előkelő laikus, aki a tükörbe tekintve pusztán azt a bizonyos urat látja magában, akinek láttára, mikor a kultuszminisztérium épületébe lép, hármat csendít a kapus.

A tradíció is az, hogy a kultuszminiszterek írjanak. Az első kultuszminiszter, Eötvös József báró ünnepelt poéta és regényíró volt, a forradalmi kultuszminiszter, Jósika Miklós báró hasonlóan regényíró volt. Utána a kis Trefort jött, ő is kötelességének tartotta valamit írni. Írt hát esszéket, olyan emberekről, akiről már jobb esszék vannak a világirodalomban, mint aminőt magyar toll produkálhatna Thiers-ről, Guizot-ról. Ezeket a külföldi nagyságokat különben nem is ismerte jól Trefort, tehát nem írhatta meg jól, de ha jól ismerte volna, sem írta volna meg jól, mert nem tudott jól írni.

De mindegy, azért mégis írt. Hiszen nem is kellett, hogy az ő esszéi nívón álljanak, Mátyás király is megfogta a kapát Gömörben és kapált a parasztok szőlejében és népszerű lett emiatt, anélkül, hogy valaki kutatta volna, megért-e a munkája annyit, mint a gyakorlott napszámósoké?

Csáky Albin már grandseigneur volt, ő nem írt, de írt a felesége, akinek az írásaiban sok báj van és sok érzés. A tudós Eötvös Lorándnak az apja írt, Wlassicsnak a fia írt, szóval mindenki írt, személyesen, lemenő, felmenő vagy oldalán.

Most pedig a jelenlegi „hazaáruló” minisztériumnak (melyet a halálos ellenségei tartanak életben) egyik kiváló tagja, Berzeviczy Albert beszédei, tanulmányai és pohárköszöntői fekszenek előttem két vastos kötetben, melyeket a Singer és Wolfner kiváló cég hozott nyilvánosságra jegyzetekkel és előszóval kísérvé.

E gyűjtemény első darabja a boszniai mozgalmak idején, 1882-ben mondott beszéde. Geszten ősei közt alszik már a nagy öregember, ki e beszéd után sietett kezét szorítani a délceg fiatal képviselővel és így szólott a folyosón: „Tízezer ilyen fiatalembert szeretnék Magyarországnak.”

Huszonhárom év telt el azóta. A tízezer Berzeviczy nincs meg, de maga Berzeviczy nagy, fényes karriert csinált azóta. Sok beszédet elmondott, s ezekből leginkább csak a kultúrmozgalmakat érintőket vette be gyűjteményébe, excellenciás úr lett, belső titkos tanácsos és kultuszminiszter.

Mindent elért, amit a politikában elérhetni. Sőt még többet. Elérte alkalmasint az undort is a politikától. És ez a legnagyobb magaslat.

A végzet úgy akarta, hogy éppen ebben az időben romlott meg a parlamentarizmus. Egy sróf rossz benne, mint a megbicsaklott órában, és nem jár többé. Próbálta a kabinet megindítani, egy sróftot erőszakkal megcsavart, tehát még kevésbé jár az óra. Odaadták a nemzethez reparatúrába, mégse jár. Rázták Bécsben, nem jár. Próbálta a koalíció átrakni a szerkezetet, nem megy. Pepecsel vele a király, mégse mozdul. A srófok, kerekék között pedig ott állnak mozdulatlanul a miniszterek azzal a baljóslatú bizonyossággal, hogy ha a kerekék megmozdulnak, őket horzsolják, őrlik, ha meg nem mozdulnak, őket is mozdulatlanokká teszik.

Ily viszonyok között ki nem bonthatta szárnyait Berzeviczy mint miniszter. S e két kötetből kell most már konstruálni, mint a megaceros vagy a hilopotest alakját léptei nyomából, hogy mekkora kultuszminiszter vált volna Berzeviczyből.

Ennyivel érdekesebbek az ő kötetei másokénál.

*

Berzeviczy a sorsnak ama kegyencei közé tartozik, akikkel a természet végtelen pazarsággal bánt el. Nagy tehetséget adott neki, tündöklő tisztaságú karaktert, kitartó szorgalmat, higgadt óvatosságot, kötelességtudást, jó puha szívet, finom, fogékony lelket, nőies érzékenységet, mely mint a legpontosabb Clemens-mérték, a legkisebb érintésre is reagál. Azonfelül szép, formás alakba rakta e szellemi tulajdonokat, és egy római arcélú főt helyezett el a vállak fölé. De meg kell jegyezni, hogy a Gondviselés ez ajándékozásain bizonyos szórakozottság látszik. E parancsoló, hideg fej az imperator rex II. Vilmosnak illenék jól, a puha szív egy poétának lehetett szánva, az a kitartó szorgalom jobban ráférne egy kis kaliberű emberre (annak kell az), a túlságos érzékenység pedig hadd ékesítene inkább egy törékeny, gyöngéd palotahölgyet. Mindezek a tulajdonok pedig külön-külön igen értékesek, de együttvéve boldogtalanná teszik Berzeviczyt. Dicsőségét nem élvezi kedvére, mert érzékenységevel észreveszi annak a töviseit, a népszerűségét se élvezi, mert hidegséget vesz észre maga körül lelkének finom fogékonyságával, pedig e hidegség az ő ünnepélyes arcától származik és annak a reflexe. Nagy tehetségét nem gyümölcsoztetheti eléggé a nagy szorgalom miatt, mellyel azokat a dolgait is végzi, melyeket másokra bízhatna, de amikor szabadon hagyná is működni, akkor a nagy óvatossága miatt tartja zabolán.

De hát ezekhez semmi közünk. Voltaképpen a könyveiről van szó. Írói működéséről és annak értékéről nagyon határozottan lehet beszélni. Berzeviczy egyike a legműveltebb magyar íróknak, aki a kultúra és a társadalmi tudományok terén ak[á]r a stíl szépsége, korrektsége és tömörsége, akár a gondolatok szépsége, frissessége és magvassága által az első helyek egyikét van hivatva elfoglalni, dacára annak, hogy irányító eszméit a legszerencsétlenebb formákban kapjuk beszédek, pohárköszöntők képében, hol többé-kevésbé mellékcélokot is szolgálnak, mégis kidomborodik mélysége, komprehenzív ereje, kristálytisza logikájú érvelése — szóval egy nagy író griffjeit véljük felösmerni, aki azonban okvetlenül oda fog konkludálni érvelése végén, hogy „elfogadom a javaslatot”. Szinte felsóhajtunk e finom elme cizellált okoskodásait olvasva, mily kicsi célokot szolgálnak. Egy schnellsieder alá is ‘iszen lehet egy kis spirituszt gyűjtani, de egy egész Vezúvot alátenni ... ez sok. E kultúreszmék<et> a pártélet formáiban és szolgálatában nem teszik azt a hatást, nem keltik azt az illúziót és gyönyörűséget, amelyet külön elválasztva tennének. Azért állítottam a maradandó tanulmányok és igazságok legszerencsétlenebb formájának a parlamenti beszédeket. A virágokat friss vízbe teszik, hogy tovább éljenek, nem pedig záptojásokba szűrjük, amelyekkel a pártok egymást dobálják.

De ez csak melleleg legyen mondva, hiszen ez csak a tálalás művészetéhez tartozik. A májnak végre is májíze van, ha kalarábéba töltik is. Így a Berzeviczy beszédeiben, pohárköszöntőiben is sok az abszolút szép. Ilyen például a „Rákóczi és kora”, amit olvasókönyvekben lehetne tanítani mintának. A második kötet emlékbeszédeit, értekezéseit és tanulmányait tartalmazza, egy fél élet derekas munkásságát, egy kincsesbánya értékes anyagát, köveit, morzsáit, szilánkjait. Milyen kár, hogy e kövekből csak kis házakat rakott össze, holott éppúgy rakhatott volna össze monumentális épületeket. De ezek talán később következnek.

Ellenvethetné valaki e szavaimra, hogy a kritikusok régi, bebalzsamozott ostobasága, hogy mindig azt kívánják egy könyvtől, ami nincs benne. Olyanok, mint a viselős asszonyok, akik pünkösdkor kívánják meg a szőlőt és januárban az idej libapecsenyét, sőt maguk is olyat szeretnek feltálatni vendégeiknek, ami a szezon szerint lehetetlennek látszik. Mondhatná

nekem az a valaki: „Ugyan ne okoskodj, mit veszed fel a kritikusok allűrjeit, nem vagy te kritikus, beszélj arról, ami a könyvben van és ne arról, amit szeretnél, hogy benne lenne.”

Hiszen igaz, igaz, de mégis el kell mondanom, hogy az emlékbeszéd szerintem teljesen alkalmatlan keret valamit elmondani Mert lehet-e egy a kegyeletnek szánt beszédben meg-rajzolni híven, hibáival, tévedéseivel nevetséges oldalaival az illetőt, akiről szól? S ha az nem lehet, hát van-e valami célja a aranyrámába tenni egy arcképet, amelyik nem hasonlít a boldogulthoz? A szeretet és a barátság által nyújtott koszorúknak el kell hervadniok a sírokon, csak az igazságoknak kell megmaradniok, hogy fenn járjanak az élők között, főséges ábrázatukkal világítva.

De mindegy, ha tán nem is olyan volt az a Horánszky Nándor, mint aminőnek arcképe leleplezésénél tartott beszéd festi, vagy az a Munkácsy Mihály és Jókai Mór, aminőknek ravataluknál tünteti fel, hol nagy árnyékuk még ott látszik lépegetni e gyarló földgolyóbis és a halhatatlanság ívei közti mezsgyén., ha az országgyűlési beszédek szintén rossz műfaj maradandó dolgok konzerválására: mindezekből mégis tiszta világosságban, semmi által el nem homályosítva domborodik ki egy széles látású, hatalmas arányú, nagyműveltségű, agyától a veséig liberális államférfi és író: Berzeviczy Albert.

De hát mit ér ez? Az okos és liberális vezérlő államférfiak mire jók már?

Úgy jártak ők a politikájukkal, műveikkel, mint a dél-amerikai hittérítők, kik a lakosságot már-már áttérítették egészen a jó keresztény tanokra. A tűzimádás papjai nem bírtak versenyezni ezeknek ékesszólásával s igazságaival, cselhez folyamodtak és a papagájokat tanították be a következő rikácsolásra:

— Nem kell a hármias isten.

Mire az elvadult indiánusok, hallván a levegő esztelen szárnyasait nyilatkozni az erdő fái közül, szent félelemtől megilletve maguk is ordítani kezdték: „nem kell a hármias isten”, és elhagyták a keresztény vallást.

Maguknak a papoknak nem hittek, de a papagájoknak hittek.

A liberalizmust se az antiliberális pártok verték le, hanem az újságírók. Hangos az erdő, rikoltoznak a papagájok. Le a liberalizmussal. Közelg az est, nemsokára ráfekszik az egész erdőségre a fekete éj.

De az erdön túl verőfényes ég mosolyog le, és vegyest borostyánbokrokkal, tövisekkel, virágokkal szegélyezett gyalogút visz fel a hegynek. Ez az Olympus, ahogy a régiek nevezték a legistenibb magaslatot. Berzeviczy megszűnhet miniszter lenni, a politika dőlhet így vagy úgy, az öreg, elromlott órát földhöz csapják vagy helyreigazítják, de Berzeviczynek még mindig marad egy mozdulata, egy útja, mely fölfelé visz, és sok-sok gyönyörúsége — az úgynevezett „ambrózia”, amit az ember művének sikerén élvez, a teremtés gyönyörének itala — míg a hatalom törekeny csészéjében mindig csak csinált bor van, mely ha okoz is mámort ivás közben, a végén kimaradhatlan főfájás következik.

NAGY MIKLÓS⁶

Valamelyik írónk azt írta egyszer (talán éppen én), hogy Erdélynek legbecsesebb része az az országút, mely Nagy-Magyarország felé visz, ami azt akarta jelenteni, hogy igen sok erdélyi ember csinál Magyarországon karriert.

De ez az út becses ám Magyarországnak is. Mert sok derék ember jött át azon ide, aki oltalmazta szabadságainkat, növelte kultúránkat, irodalmunkat, dicsőségünket, hasznos munkálkodásnak nyomait hagyván maga után. Ezen az úton jöttek a Rákócziak, Bethlenek, Bocskayak, persze dübörgő haddal, de jöttek aztán had nélkül is sok jelesek hintókon, csézákön, furmányos szekereken és egyik-másik talán gyalog is. Államférfiak, tudósok, írók, vagyis olyanok, akik ennek a minőségnek a magvát hordták a szívükben és elméjükben. Olyanok, akik itt szerencsét csináltak, és olyanok, akikkel mi csináltunk szerencsét: a Jósikák, Kemények, Gyulai Pálok, Salamonok, stb.

1860-ban ősszel ezen az úton jött egy nyúlánk, finom hosszú képű, fekete atillás ifjú is Kolozsvárról Pest felé, hogy itt az egyetemen végezze be tanulmányait, azután valami hasznos munkához fogjon ebben a nagy országban és abban a nagy városban.

Bizony már negyvenöt esztendeje annak. És a tette vágyó, mozgékony ifjúból azóta hosszú homlokú öreg úr lett, aki az akkor megkezdett utat ma fejezte be — és nagyon el van fáradva.

Maga az elfáradás még nem volna olyan momentum, ami az annalesekbe följegyzendő, ha az illető nem állna oly közel ehhez a laphoz, mint évek hosszú sora óta senki sem azokból, akiket a *Vasárnapi Újság* mint valamely közpálya kiemelkedő munkásait távozásuk alkalmával elbúcsúztatott, mert az elfáradt és nyugalomra távozó férfiú éppen e lapok szerkesztője, Nagy Miklós.

Idő! Te, ki a fákat kövé változtatod a föld mélyében, s a köveket viszont porrá őrlöd a napfényen, aki kéjelegsz a rombolásban és létesítésben, oh, idő, te sohasem végeztél lehetetlenebb dolgot, mint hogy Nagy Miklóst kifárasztottad! Hát hallottatok már ilyet? Nagy Miklós nyugalomba megy. Hihetetlen. Nagy Miklós nem fog többé szerkeszteni. Nem halt meg, csak nem fog szerkeszteni. Különös ez. Mintha azt mondaná a szél, hogy ő ugyan fújni fog ezután is, de nem akarja többé mozgatni a füveket és a lombokat.

Pedig hát mégis úgy van. Nagy Miklós, a tevékenység prototípusa, az örök mozdony emberi alakban kiformált mintája pihenésre tér, igaz, hogy hosszú, hasznos és fáradságos munka után; de tény, hogy elvonul, leteszi „vörös ceruzáját”, mellyel annyit törült és igazított, búcsút mond a Kaplony utcai konflisoknak, melyeknek rossz gebéin szüntelenül kergette és utolérte az írók és költők legtüzesebb pegazusait, szóval Nagy Miklós a mai számmal megvált a *Vasárnapi Újság* szerkesztésétől.

Ki szinte négy évtizeden annyi dicsteljessé fordult vagy dicsteljesen végződött pálya rajzát nyújtotta e helyen, most magát Plutarchot búcsúztatva, ez nem történik minden érzékenység és lelki szomorúság nélkül, mert vele egyszersmind az utolsó példánya tűnik le a régi világ íróinak és szerkesztőinek, kinek fogalma se volt, hogy a lap üzlet is. Ő még csak hasznos és mulattató olvasmánynak tartotta és semmi egyébnek a világon.

Áttekintve e tiszteletreméltó pályát, feltűnik, micsoda szürke kövekből, téglákból kell annak némi emlékéért most összerakni. Seholy egy kis csillogó cifraság, egy kis oázis, egy arabeszk, egy díszítő cserág, csupa egyenletes, sivár tompaság: dolgozott, egyre dolgozott és mindig csak dolgozott. Mikor bevégezte az egyik számot, belekezdett a másik számba, és jöttek a számok, szám után szám, sok szám után esztendő, és sok esztendő alatt sok, rengeteg sok

szám, amelyeknek betűivel körül lehetne keríteni talán annyi földet, amennyit egész Európa kitesz — de ő magának annyit sem szerzett ebből a sok földből, amennyire egy házikót építene világos ablakkal, hogy azokon át az őszi verőfény süssön most alkonyatkor a pihenőre.

Hej, milyenek közönségesen a többi életrajzok! Mennyi tarkaság. Mennyi szín! Beszöve itt-ott pompás mozzanat. A szürkeséghez valami élénk piros. Az izzadsághoz egy kis pálmalegyező. A népszerűség ragyogása. Göröngyös tarló után harmatos gyep. Közönségesen az életrajzok olyanok, mintha létrák volnának, fényes magasságokba vezetők. A leírt nevezetes férfiút látjuk fölfelé lépkedni lassan vagy gyorsan, ahogy szerencséje kerekerei forognak; ha író volt, lesz belőle kislelő, akadémikus, egyetemi professzor és Isten tudja mi; ha nevezetes politikus volt, előkelő rangokba kerül a diétán classis skáláin át mindig följebb, följebb. Az életrajzban sűrűn jönnek holmi évszámok. S minden évszámban történik valami az illetővel. Ezzé lesz, azzá lesz. Ide hívják, oda emelik. Tisztséget kap, egyet letesz, másikba lép. A király rendjellel tünteti ki. Azután megint egy másik series jön, s a refrén mindig az, a király vagy a közvélemény kitünteti. A mérőföldmutató oszlopok útközben.

Oh, de ez az életrajz nem olyan. A derék Nagy Miklóssal sohasem történik egyéb, csak dolgozik, egyre dolgozik bevégezhetlen örök munkáján, a folyamatokkal hasonlóan, melyek mennek, örökké mennek és soha, soha meg nem állhatnak. Csakhogy ezeken mégis úszik néha egy-egy beléjük hagyított virág.

Nagy Miklós életrajza két sorral is teljes volna. Átvette a *Vasárnapi Újságot* 1867-ben és szerkesztette egész mai napig 38 esztendőn keresztül, anélkül, hogy valami egyéb történt volna, mint hogy némely héten kisebb, némely héten nagyobb fáradsággal sikerült a számot összeállítania; egyszer a novella volt jobb, máskor a vers. Hogy mégis részletezzük némileg pályafutását, szükséges megemlíteni főképp, hogyan lett Nagy Miklós Nagy Miklóssá. Már egyetemi hallgató korában életrajzi és történeti dolgozatokat küldözgetett a *Vasárnapi Újság*ba. A kéziratok pedáns korrektsége, az adatok megbízhatósága és a lelkiismeretes gond feltűnt az éles szemű szerkesztőnek, Pákh Albertnek, és érintkezésbe lépve a példabeszédes szerénységű fiatalemberrel, már a hatvanas évek elején segédszerkesztővé tette maga mellett. Ebben a hatáskörben annyira bevált, hogy Pákh halála után 1867-ben a kiadó, Heckenast őt kérte fel szerkesztőnek.

Még csak huszonhét éves volt (1840-ben született Tordán). Akkoriban még a szerkesztői pozíció nem volt olyan olcsó, mint napjainkban; Arany Jánosok, Kemény Zsigmondok és Jókai Mórok állottak akkor a lapok élén. A huszonhét éves Nagy Miklóst olyanforma fejcsóválással fogadták, mint Angliában a huszonegy éves Pitt miniszterelnökségét. Nagy Miklós azonban derekasan állta meg helyét, és nemcsak nívón tartotta a *Vasárnapi Újságot*, hanem amint a közönség ízlése fejlődött, a lap azzal folyton lépést tartott; együtt nőtt a kettő, mint a szent legenda szerint a gyermek Krisztussal együtt nőtt a köntöskéje. Nagy kedvvel, ernyedetlen szorgalommal, soha nem lankadó türelemmel végezte a szerkesztés feladatait, melyek kivált képes lapnál nagy utánjárást igényelnek. Nemcsak fésülte a kéziratokat, hanem fogantatásuktól kezdve vette azokat gondozása alá. Nemcsak adminisztratív gépezet volt, nemcsak javító intézet, hanem egzekutív hatalom is. Utánajárt a képeknek, az íróknak, és mint a hammelni varázsló, kiszólitotta, kierőszakolta az írók agyvelejéből azt, amit akart. Járt utánok, ösztökélte, biztatta őket, mindenütt látni lehetett, ment egyiktől a másikhoz, útban volt örökké; akiket arra a hétre kiszemelt, négyszer-ötször is megnézte, hogy az ígért cikkel mennyire vannak az illetők — úgyhogy a megzaklatott írók humora szülte azt a híres megjegyzést, hogy „Nagy Miklós lábbal szerkeszti a lapjait.”

Szerkesztette biz' ő lábbal, kézzel, vasszorgalommal, gonddal és főleg sok tapintattal; amellet örök félnépséggel, nehogy valakit megsértsen, és valami olyan jelenjen meg a lapban, ami nem igaz. Deák Ferenc róla szabhatta volna ismeretes kijelentését a sajtótörvényről, hogy

annak csak egyetlen paragrafusból kellene állania: „Hazudni nem szabad.” Tapintatát, jóságát, békességszeretetét és óvatosságát némelykor túlságba is vitte; egész csomó krónikás adoma kering erről a bohém világban. Különösen abban volt elütő a modern szerkesztőktől, hogy míg azok örülnek, ha íróik jobbra-balra ütnek, harapnak, csípnek, rúgnak (mert az a lapot, úgymond, elevenné teszi), ha egy kis marólúgot vegyítenek tintatartójukba, ő ellenben megfordítva, gondos kigyomlálója volt minden bántónak... Ha Nagy Miklóstra bízatik vala annak idején a világ teremtése, furcsa volna a képe. A héja nem csapna le a csirkére, a macskának nem volnának karmai, az énekesmadár nem enné meg a hernyókat, a hernyók nem ennék meg a fákat, szóval a világ talán jobb lenne egy ilyen berendezésben, de egy lap kétségkívül nem jobb ilyen lágy szívvel. Hogy Nagy Miklós így is jóvá tudta azt tenni, sőt hatalmas tekintélyre emelte, az mutatja legjobban szerkesztési talentumát. Szerénysége, vonzó egyénisége és hótiszta karaktere csakhamar körüle csoportosította az írók legjobbait. A körültekintő óvatosság, mellyel a közleményeket fésülte, azoknak különös becset kölcsönzött, úgyhogy lapját immár forrásul használja a napisajtó. A *Vasárnapi Újság* úgyszólván belekeményedett a magyar glóbusba, annak alkatrésze. Sáska módra támadtak mellette más szépirodalmi és képes lapok, de egyik sem bírt vele versenyezni: jönnek és mennek, az öreg *Vasárnapi* úgy nézi ezt egykedvűen, mint egy vár a nagy füstű gyárkéményeket. A füst eloszlik, a kémény ledől egy nap, de ő marad az ormon bántatlanul. Sőt mindig jobb a *Vasárnapi Újság*, s bár eredetileg néplapnak indult meg 1854-ben, fokozatosan a legmagasabb műveltség orgánumává lett, s ma mint ilyet adja át Nagy Miklós utódjának.

Mikor Rudolf trónörökös *Az osztrák-magyar monarchia* című nagy országismertető munkája megírásához fogott, már akkor Nagy Miklós híre mint a leggondosabb szerkesztőé annyira meg volt állapítva, hogy Jókai mellé őt kellett valódi szerkesztővé tenni. Esztendőök hosszú során készült ez a munka, mert a semmiből kellett összehozni, már szinte azt kezdték hinni, hogy mire elkészül, már akkorra meg se lesz az osztrák-magyar monarchia. (Bizony jó volt sietni.) Sőt voltak, akik lehetetlennek tartották a magyar rész elkészültét, minthogy előző munkák nem lévén, források nélkül az egyes vidékeken előbb helyi írókat kellett teremteni; nem is lett volna talán soha kész, ha Nagy Miklós szívóssága le nem győz minden akadályt. Az óriási munka néhány év előtt végre megjelent nyolc nagy kötetben s Nagy Miklós hatalmas akaraterjének maradandó bizonyítéka.

Még mint magánemberről szeretnék róla valamit mondani. Csak nem tudom, lehet-e Nagy Miklósból *magánembert* kihasítani. Mert magánember volna akkor, amikor nem szerkeszt. Csakhogy mikor nem szerkeszt Nagy Miklós? Talán mikor alszik? Dehogy; akkor is a jövő számot álmodja meg. Jó szívét, gondosságát és szinte gyermekiesen ártatlan lelkületét egy kis esetke jellemzi. Mikor Nagy János utcai házát eladta, meg kellett a házőrző kutyájától is válnia, tehát a kishirdetések útján keresett neki gazdát, aki elvállalja. Egy újpesti ember vállalkozott rá. Nagy Miklós mielőtt odadta, hetekig járt Újpestre, s mint egy Sherlock Holmes, kutatott az illető gazda előélete után, hogy megállapítsa, olyan ember-e, akire a kutyát rábízhatja? Miután a halomra növekedett adatok kedvezők voltak, Bodri az újpesti emberhez került, de Nagy Miklós ezentúl is kiment minden sátoros ünnepen Újpestre, talán álöltözetben is, s az illető háza körül ólálkodván leste, hogy a kutya valóban jó kezekre van-e bízva?

Az csak a Bodri volt... de hát a lap, a *Vasárnapi Újság*, életének fő kedvence és alkotása? Hogy ím most a kezünkre bízta, hogy fog ezentúl miránk vigyázni!

A „SKVARKA”⁷

A skvarka ‘tepertyű’-t jelent tót nyelven, de a felvidéken voltaképpen az afféle kis birtokokat, minőkön a bocskoros nemesek élnek, és aminő az enyim, magyarul is skvarkának vagy egyszerűen grundnak szokták nevezni.

Amióta megírtam a „Szontágh Pál kutyái”-t, melyeket Horpácson találtam, mint az egyedüli élő instrukciót, szóval mióta a skvarka megvan, a klubban lévő birtokos és nagybirtokos képviselőtársaim váltig enyelegnek velem:

— No hát mit csinál a domínium? Hogy megy a gazdálkodás? Milyen esztendőd volt? stb.

— Köszönöm — szoktam szerényen felelni —, jól megy minden. Az idén éppen megkésztettem a vagyonomat.

Persze csak úgy értem, ahogy a jó öreg Dumas, ki öt frankkal jött fiatal korában Párizsba, s tíz frank találtatott a zsebében, amikor öreg korában meghalt, vagyis kétszer annyi. Nekem is négy kuvasz kutyám volt, mikor tavasszal átvettem a grundot, most ősz felé már nyolc van.

A nyaralás is meglehetősen mulatságosnak ütött ki. Tavaszkor tömérdek cserebogár volt, egész nap, egész éjjel zúgtak, hogy bele lehetett siketülni, mindent megettek, csak éppen engem nem. Mire a cserebogarak eltűntek, milliárdnyi úgynevezett hólyaghúzó izgonc termett a ház előtt álló óriás kőrisfákon, hogy a nagy pézsmaszagtól el lehetett ájulni. Később a tavaszi nagy esőzések miatt a szúnyogok sokasodtak meg, és csíptek, szipolyoztak. De hát semmi az olyan áldott esztendőben, mikor finác és adóvégrehajtó eltűnik a föld színéről. Boldog ilyenkor a magyar és eltűri a szúnyogokat. Hanem a legyek még ilyenkor is kiállhatatlanok, sáskányi sokaságban jelentek meg Horpácson és haraptak, mint a veszett kutyák. De már ezek ellen én is az ultima ráció elvére helyezkedtem, egy légycsapót nyomva az öreg inas, Gere Mihály kezébe.

— Pusztítsa őket a szobámból!

Gere bátyó csak a fejét csóválta s palócbölcsességgel mondá:

— Nem ér semmit. Ezer jön egynek a temetésére.

Minélfogva keleti egykedvűséggel hagytuk őket éldegélni a légykor legvégső határáig. Velök egy időben következett az egerek irdatlan elszaporodása. A három macskám olyan bőségben élt, mint akár három kanonok.

Különben kosztban senki se szűkölködött. Nem lehet panaszkodni. A természet bőven produkáta a maga teremtményeit, de hozott nekik ennivalót is. Tömérdek ribizli, szamóca és szeder lett. Az igaz, hogy mind megették a tyúkok, de az is igaz, hogy a tyúkokat meg én ettem meg. Bölcsen kiegyenlítődnek a természetben az igazságtalanságok.

Szóval pompás kis falu ez, a drégelyi várrom alatt. Szondy két apródja az én rétemen kergette a lepkéket s az én cserebogaram őseiből csinálta a malmocskákat. Egy völgykatlanban van elbújva az egész falucska, eltakarva a világtól hatalmas hegyek rámája által. Vasút nem vezet ide, még országút vagy megyei út sem, postája nincs, telegráfja még kevésbé, a dülőutakat is a gyp és laboda veri fel. Minden úgy van még itt, ahogy Ali basa hagyta, mikor innen eltakarodott.

Egész életemben vágytam ilyen zugra, elrejtett fészekre. Azt szerettem volna, hogy még a mappán se legyen rajta. Nyaranta a fürdőbéli kursalonok verandájáról merengtem a fölcicomázott természetben, melyből egyetlen fűszál se volt az enyim, feltűnt emlékemben

édesapám, mikor kiült pipázni az ambitusra, s nem az esti lapokat várta, mint én, hanem az esőt, a szeme előtt nem terült el ékes park virággruppokkal, hanem egy nagy trágyadomb füstölgött, s annak a párájából, ha fölszállt vagy lomhán szétterjengett, szötte a kombinációit az időjárásra nézve. Az öregapám még nagyobb úr volt. Az külön karszéket tartott a kovácsműhelyben, ahol az utasok a lovakat patkoltatták. Ebben a karszékben nyaralt. Újságot nem tartott. A patkoltató furmányosok hozták és terjesztették a híreket.

Amint közeledik az idő, hogy apáimhoz kell mennem, úgy nő bennem a vágy életmódjukat is fölvenni. Ebben a vágyódásban szemeltem ki magamnak a horpácsi kúriát.

Megkérdeztem a nevezetességeit.

Van benne, azt mondják, egy fa, amely alatt Rákóczi ült. No, ez éppen szükséges. Ez sokat ér. Minden jóra való kúriához kell ilyen fa, amelyre gögös legyen a tulajdonos. Az semmit se tesz, hogy így aztán matematikailag kiszámítható a Rákóczi életéveiből, hogy egyebet se tett, mint a fák alatt ült.

Van benne egy patak, mely végigfoly a kerten, öreg fűzfák szegélyzik, s fehér marmancsvirágok himbálják pártáikat a tükrében. Az egyik fűzfán van egy gólyafészek is. Gólyafészek a felvidéken! No már ennek az enyémmek kell lennie.

Elmondták, hogy a trágyadomb az udvaron éktelenkedik. Hát nem tesz semmit. Azt tartják a gazdák, hogy aki sokáig szagolja, sokáig él. Kerekas kút zörög az udvaron. A kúria kapuja pedig akkor lehetett utoljára becsukva, mikor Szontágh Pál még a pozsonyi diétán ült, páfrányok és dudvák tenyésznek a két korhadozó szárnya közt. Hát nem gyönyörűség az ilyen? Kikérdeztem a „skvarka” összes nevezetességeit. Van egy nagy fekete fenyőfa a kertben, melyet egy fakereskedő árboznak akart megvenni a kegyelmes úrtól egy óriás angol hajóhoz. Szent Isten! — Megdermedt bennem a vér. Milyen veszedelemben forogtam. Hátha eladta volna?

Aztán kikérdeztem a birtok hibáit is.

Hogy nem terem meg benne a repce. Mit bánom én! Nem akarok én repcét termesztetni. Hogy a rét füve közt guzsalyka van, nem szereti a marha. Hát az a marha baja, nem a birtoké. Hogy azt mondja, hozzátartozik a birtokhoz mintegy harminc-negyven holt zsidó is. Ti. valaha zsidó temető volt az egyik földem végiben. Ejh no, hát mi van abban? Sőt még talán jó. Az apáink többnyire az eleven zsidók miatt pusztultak el. A holt zsidók bizony a kevésbé veszedelmesek. Azt is hibául hozták fel, hogy a lakóházon szolgálatom van, az egyik szobáját át kell engedni négyszer évenként templomnak. Nekem még ez is tetszett. Miért ne engedném át szívesen a lakásomat az Istennek? Végre is jobb, ha ő szállásol nálunk, mint ha mi költözködnénk őhozzá. Mindezek egy percig se rontották meg kedvemet, mert mindent megdöntött, minden habozást elsepert a birtoknak az a dicsérete:

— No, ha néha-néha idejön az úr pihenni, itt még a madár se találja meg.

Ez volt a legédesebb maszlag, a legragadósabb lép. Nem állhattam ellen többé, megvettem, s aki csak megkérdezte, hogy hol fekszik a „skvarka”, igyekeztem félrevezetni.

— A felvidéken van, az éjszaki szélesség 48-ik foka alatt, Kassától balra, Pozsonytól jobbra, Esztergommal vis à vis. Pesttel egy parton, 350 méterre a tenger színe fölött. Ha vasút járna arra, hát oda lehetne érni innen másfél óráig a gyorsvonaton.

Aki ebből ki nem igazodott, még beljebb bonyolítottam a részletekkel. A világ mindössze annyit tudhatott, hogy négy kutya van a birtokon, akikről egy ismertető tárcsa szólott.

Úgy mentem oda nyaralni, hogy ott még a madár se akadhat rám.

Madár nem is talált volna meg sohasem, de hogy Nagy Miklós ne találjon rám, ha kéziratra van szüksége, arra csakugyan nem lehetett józan ésszel számítani.

Egy nap csak ott toppant, hogy jött, ki kalauzolta, az égből csöppent-e le, nem tudni. Örültem neki, de egyszersmind éreztem, hogy Horpács elvesztette titokzatosságának varázsát, föl van fedezve.

Kellett nekem olyan hely, melyről csak én tudjak, mint ahogy az embernek van egy titkos könyve, amiből bátran plagizálhat, mert más nem tud felőle, kellett egy hely, ahol a füvekből, falakból, árkokból, erdőkből a fantázia segítségével témákat hasogassak ki írói mesterségemhez, ahol nekem öreg fák titkos susogással meséljenek, s patak vize locsogjon.

De mindez csak volt. Nagy Miklós megtalált, s ennek a következményei elmaradhatlanok.

Elcsitítottam a kézirat dolgában, hogy most nem érek rá, mert gazdasági tervekkel vagyok elfoglalva; kikérdezte a terveimet, de nem tudtam neki egyebet mondani, mint hogy nagy redukcióna szántam magamat, mert nem győzöm költséggel.

— Nos és hogy fogsz hozzá?

— Mindenek előtt redukálom a házórséget.

— Hogyhogy?

— A nyolc kutyából négyet föbe lövetek.

— Azokat, akikről tárcát írtál?

— Azokat.

— Hát aztán?

— Majd meglátom. Csak az első lépés nehéz, a többi magától jó.

Mikor elutazott, a kocsin ülve kérdé:

— Igazán föbe löveted a kutyákat?

— A feleségem nem akarja, de meg kell történnie.

Harmadnap sürgőnyt kaptam tőle. Csak ez a három szó volt benne: „A kivégeztetések elhatalasztatását kérem.” A sürgőnyt elolvasták az állomáson, s különböző legendák kerekedtek a nép között. Negyednapra egy kocsi gurult be az udvaromra, s egy elegáns úriember szállt ki belőle.

— Én Jelfy vagyok. A kutyák végett jöttem.

— Csak nem akarja őket megvenni?

— Dehogy — mosolygott, s egy kis fekete ládát vett le a kocsiról.

Megösmertem, hogy ez camera obscura, és rögtön eszembe jutott, hogy a *Vasárnapi Újság* egyik fényképészét hívják Jelfynek.

— Dehogy, dehogy — ismétlé —, eljöttem a *Vasárnapi Újság* megbízásából lefényképezni a szegény kutyákat, meg a képviselő úr otthonát. A házat, a kertet és természetesen a kutyákat, mint amelyeket leginkább ösmer a közönség.

Egy ideig szabadkoztam, hogy így, úgy nem érdemli azt meg Horpács, és nem is lehet voltaképpen Horpácsot levenni, de végre is, hisz olyan messziről jött, nem akadályozhattam meg, átengedtem a nyilvánosságnak.

...Én költött dolgokat akartam innen írni, mesélni a lovaimról, a földjeimről, a fáimról, de a camera obscura beszippantja és odacsapja az olvasó szeme elé a meztelen valóságot.

Horpács hát elveszett mint mesebánya rám nézve, hanem a kutyák jól jártak a fényképész közbejöttével, mert a halál helyett a halhatatlanság lett osztályrészük, örökös kegyelmet kaptak tőlem.

Ami azért nem akadályozta őket, hogy mikor a mester fényképezte és a dicsőségük útját előkészíté, rettentő csaholással meg ne rohanják, hogy széttépik. Denique a kutya sem jobb az embernél.

Nem minden nehézség nélkül esett meg ez a fontos esemény, melyet a kerítések mögül kandi szemmel bámult meg Horpács népe. A fekete gépet legelőbb a kutyákra irányítá Jelfy úr, kik éppen legkedvesebb foglalkozásuk közben, étkezésnél voltak, ami kedves emlékük lesz, kivált akkor, ha majd mi elmegyünk innen, és senki sem fog nekik főzni.

Ezek után, íróról lévén szó, azt a helyet kérdezte, ahol dolgozni szoktam.

— Sajnos, ilyen hely itt nincsen.

— Nagy hibája ez a birtoknak — mondá. — A birtok nem annyira nagy, hogy el ne férne rajta ilyen hely.

E csípős nyíllövés után a feleségemhez fordult:

— Mit parancsol a nagyságos asszony levétni?

— Magam se tudom.

— Mi itt a legszebb, Horpácson? — kérdé.

A feleségem elgondolkozott, a kötését letéve, látszott, hogy az esze végigszáguld a skvarka minden egyes részletén, bokrain, fáin, állatjain, virágágyain, míg végre így szóló röstelkedő hangon:

— Vegye le talán a fiamat!

Így készültek a képek, ötletszerűleg, egy részlet a kertből, Berci mint leendő huszár lóháton. Még engemet is lekaptak, amint a padon ülök és csendes pipaszó mellett türelemmel várom a koalíció kormányra jutását.

A képek meglehetősen sikerültek, a nap, Jelfy úr segédje gazdagon szórja sziporkázó fényét, s élesen vetíti a tárgyakat a lemezekre. Muslincák iregnek, forognak olvasztott aranyában, színes lepkék kergetőznek pajkosan. A fák gallyai közt megzörren egy mókus, rigók felelgetnek egymásnak vidám füttyel, amibe belehangzik a kert aljából a kaszapengés.

Klity, klity, kettyeg a gép, és Jelfy megelégedve veszi a hóna alá.

— Eddig volt, készen vagyok, le van kapva a grund, a lovak, a kocsik és minden.

...Hát a rigófütty, távoli kaszapengés, mókus zöreje, falombok zúgása? Bolondság, bolondság. Nem lehet a „grundot” levenni sohasem.

...A nap, mely az egész világot egyformán süti, közömbösen fest, neki mindegy, de az én szemem, lelkem, melyre csak az a piciny földdarab mosolyog, nyájasan, bizalmasan, másképpen látja azt. Leírni, lefesteni a „skvarkát” csak én tudnám, ha volna hozzá elég színem, szavam.

IVÁNYI ÖDÖN⁸ 1855–1893

Az írók nem csak úgy lesznek, hogy a múzsa homlokon csókolja őket a bölcsőjükben. Másnak is megvan az a hatalma, nem csak a múzsáknak. Maga a Halál is sokszor nevel írókat, mintegy belekényszeríti kiszemelt áldozatát, halálos betegségbe ejtve őt, a halhatatlanságba. Így lesz e csodálatos rendszerben, melyet világnak nevezünk, éppen a legrombolóbb erő közvetítője az alkotásoknak.

A halál csiráit magukban hordó emberek lelke az elmúlás előérzetének hangulatában megmártogatva, megolvad, megfinomodik. Nem tartozván az élni hagyottak közé, nem azonosak sem a céljaik, sem az örömeik, sem a szórakozásaik, ösztönszerűleg unják és elkerülik az egészséges társadalmat, saját énjükhöz menekülnek, kontempláló filozófusokká vagy fantáziával dolgozó álmodozókká változnak. Könyveik közé húzódva e könyveknek élnek vagy az emberi természetnek olthatatlan vágyával, rövidre szabott földi tartózkodásuknak nyomát hagyni, mintegy küzdelemben a siető végzettel, magok is könyveket írnak.

Ilyen betegség által érlelt író volt Iványi Ödön. Gyakori jelenség ez az irodalomtörténetekben. (Sokszor a púposság, sántaság, abnormis testalkat is beleavatkozik a pályacsinálásba.)

Amilyen kegyetlen volt a természet Iványi Ödönhöz a halálos kórt beleoltva, épp oly gazdagon ajándékozta őt meg értékes belső, de kivált külső jelességekkel. A legszebb ifjak egyike volt, valóságos antinoui alak; ha egészséges lett volna, bizonyosan nem marad az íróasztal mellett híreket és kis cikkeket írva, e férfias szépség kicsalogatja őt olyan mezőkre, ahol annak nagy értéke van, talán a király testőrei közt láttuk volna őt lovagolni, vagy talán püspök már azóta (mert a papi pályára gondolt, kisfiú korában); de ha nem válik pappá, világfi lehet belőle, a női társaságokban varázslatos alak, ki halomra szövi a regényes kalandokat, melyeket majd mások írnak meg; Isten tudja, hogy és milyen irányba kergeti vala a szép testben lüktető egészséges vér.

De Iványi Ödönben, ki 1855-ben Nagyváradon született, már tanuló korában mutatkoznak a tüdőbetegség nyomai. Tankönyvei mellett már nagy szerepet játszik a pemetefű. Úgy nevelődött fel, mint egy szobai virág, s úgyszólván a viszonyok kényszerítik, hogy olyan működési tért válasszon, melyet a saját szobájában, az orvosságai közt tölthet be. Az ő életrajza igazán rövid és szomorú. Iskoláit végezve egészségének helyreállítását várja s eközben apró közleményeket írogat a nagyváradi lapokba sok gondnal, nagy ambícióval és nem csekély tehetséggel. E hírlapi dolgok némi nevet és némi örömet szereznek neki s hírért elviszik a szomszédos Aradra is, ahova az *Arad és Vidéke* szerkesztőjének hívják meg. Innen kezdve élete egy kész kálváriajárás. A köhécselés és a vérhányás csak időközönkre hagyja el, járja vele a klimatikus helyeket. Hol itt, hol ott van — amint a szamócák teremnek —, él a tüdőbetegek között, kik egyre vándorolnak, hogy a haláltól elfussanak. Innen írja szomorú leveleit barátaihoz, melyeknek némelyikében „ideiglenes embernek” írja magát alá. Itt keletkeznek elbeszélései, többnyire sötét háttérű témák a betegek világából, melyeket *Egy könyv* címe alatt adott ki 1883-ban. Ezeket követik a *Tárcák*, a szerző második kötete. Ez a könyv egy másik kórház. Hősei sínylenek, amputálják őket, meghalnak. Közvetlenül merít a maga világából.

Nyílt jelleme, hótiszta karaktere, vonzó, szelíd modora miatt általános tisztelet tárgya az ifjú író Aradon. Végzetes betegsége még csak neveli a rokonszenvet iránta, mely megédesíti földi tartózkodása rövid napjait; szép pozíciót és szerepet nyitnak neki, de nem veheti annak hasznát. 1886 óta az *Alföld* főmunkatársa, 1890-ben a *Nagyvárad* szerkesztését veszi át. Ugyanekkor bocsátja közre első és utolsó nagyobb munkáját, *A püspök atyafisága* regényt.

Nagyobb kár a fácskáért, melyen csak egy szem cseresznye termett, mint amely már meghozta sok évben a maga gazdag terméseit és elaggott. *A püspök atyafisága* tényleg csak egy cseresznyeszem, de sokat ígérő. Művelt elmének gondos szüleménye. Nincs benne eredetiség, se valami nagy erő. Nagy író sohase lehetett volna Iványiból, de jó műveket alkothatott volna. Nyelvezete gondos, színes, folyékony, élvezetes, formája elég könnyed, a szerkezet átgondolt. Van érzéke a jellemző és a finom árnyalatok iránt. A mai társadalom nem egy jól rajzolt alakját kapjuk *A püspök atyafiságában*, mely a következő évben az akadémia figyelmét is magára vonta.

Az elismerő kritikából, mely többnyire szűkkeblű a vidéki írókhoz, kik kiesnek a pajtáskodás gyűrűjéből, ez egyszer végre mégis annyi jutott neki, amennyivel az ő szerény lelke megtelt, de ez a lélek már elmenőben volt akkor.

Gyorsan hanyatlott, gyengült. Még ugyan felkereste két egymás után következő évben a déli fenyveseket, melyeknek zúgásában szeretett gondolkozni. A fenyvesek zúgtak még neki, és ő köhögött nekik, de már erősebben köhögött, mint ahogy ők zúgtak. Míg végre 1893 őszén elcsendesedett örökre. Szülővárosában, Nagyváradon van eltemetve.

ELŐSZÓ
[AZ EGYETEMES REGÉNYTÁR.
ALMANACH AZ 1906. ÉVRE C. KÖTETHEZ]⁹

Úgy tűnik fel nekem az Almanach-szerkesztés, mintha öreg herold volnék, aki belefúj évenként a kürtjébe, megnyitja a kaput, csikorogva fordul meg sarkaiban, mire szép sorban felvonulnak a lovagok, nem lovon ülve, de ködből font kantárú, virágillatból szótt takarójú Pegazusokon, nem éles lándzsákkal, hanem finom acél tollakkal, s ezen a kis helyen megmérkőznek egymással, új emberek régi kipróbált bajnokokkal.

Rontja azonban az idén ezt az illúziómat egypár hozzám érkezett panaszkodó levél, hogy nehéz az Almanachba bejutni, és hogy sok író künn reked, akinek benn volna a helye.

Hát ez bizony meglehet, mert a lapok úgy elszaporodtak és az írók emberei, hogy lehetetlen őket számon tartani. Ha minden belletrisztikus dolgot el akarna valaki olvasni, ami a lapokban egy nap megjelenik, ahhoz egyenesen a napok meghosszabbítása volna szükséges.

Hanem azért érdemes erről a témáról elmélkedni. Hogy kimaradnak? Bizony alighanem. Az oka azonban nem én vagyok. Ki hát? Isten tudja. Valahogy úgy lesz, hogy az emberiség soha sem helyezkedhetik el elég okosan: ha megnyitja előhaladásában a titkokat megroppintván, mint a dióhéjakat, a misztériumok kitárulnak egyszerű dolgokká; úgy, de azalatt az egyszerű dolgok változnak át misztériumokká. Most már például ott vagyunk, hogy a Röntgen-sugarak bevilágítanak az emberi testbe is ruhán, fán keresztül, de másrészt ott vagyunk, hogy az írói talentum sugara már nem képesek kivilágolni a bolondos ólombetűk irdatlan sokaságából, s tűnődve nézünk magunk elé: hogy is lesz az csak? Hogy támad majd ezentúl az írói hírnév?

A színműírásnál még tudhatni. Ott egy nagy közönség jelenlétében lép ki a világba az írói alkotás. Másnap azonfelül az összes lapok referálnak, s a mázsálókon legalább hozzávetőleg megállapítható, mennyit nyom az író és darabja.

De az elbeszélő mű sorsa nem ilyen. Az nem kerül együttesen ítélő sokaság elé. Az író, akinek még neve sincs, nagy hírlapi gezemice közé hordja a szíve vérével, lelke lobogásával alkotott virágokat, hogy ott az asztagban egy nap alatt elszáradjanak, úgyszólván nyomtalanul.

Hogy azelőtt... Hja más volt azelőtt a naiv korban. A tekintélyes öreg írók magok nevelték magoknak az utódokat és vetélytársakat. Mikor még Vörösmarty ott ült esténként a Csigában kedvenc Zoffcsájkjával és Szijj urammal, körülvéve az írók legjavától, és ha volt kéznél tehetséges kezdő, az akár ott mindjárt felolvashatta nagy pironkodva művecskéjét, és ha „Miska bácsi” megveregette érte a vállát, hát az csak annyit ért, mintha ott nyomban íróvá ütötte volna fel — megnyílt előtte az út fel a magasba, amennyire a szárnya bírta. Petőfit ő emelte; nem félt, hogy el fogja homályosítani. Jókai első regényének Nagy Ignác szerzett kiadót, pedig tudta, hogy el fogja homályosítani. Madáchot Arany János fedezte fel, Tóth Edét Szigligeti, és így lehetne folytatni akármeddig.

Isteni processzus volt ez. Az öregek patriarchális szeretetéből sarjadzott ki és származott át az írói nimbusz, mint ahogy a madár támad attól a csodás melegtől, amely az öreg anyamadar testéből kiárad, mikor a tojásokon ül.

Később aztán, mikor ezek a szent öregek elhaltak, nehezebb lett az írói hírnév megszerzése, de mégse bizonytalan. A szerzőnek azt kellett elérnie, hogy a kéziratái nyilvánosságra jussanak a lapokban. A közönségnek áttekintése volt, sok szem sokat, sőt mindent megtalál, észrevette, ami érdekes megjelent, és méltányolta. A kritika is figyelt, és mikor a szerző kötetbe

gyűjtötte elszórt dolgozatait, megmozdult benne a lelkiismeret, s nem röstell néha egy kis zajt csinálni a jó mellett.

De mit tegyen az úgynevezett tehetséges kezdő most? Most, mikor annyi lap van, hogy valamennyit senki sem olvassa el. És mikor egy lap is akkora tartalmú, hogy azt átnézni is sok, kivált a modern embernek, aki siet egész nap, siet reggeltől estig, siet reggelizni, siet olvasni, siet dolgozni, siet aludni, siet megöregedni, és sietségében nem is ér rá megszeretni egy helyet, megszokni egy pihenőpadot, gyönyörködni egy kinyílt rózsában, siet, és siet egyre tovább.

A szegény kezdő csak ír, ír (hisz ő is siet), hol itt helyez el egy rajzot, hol amott egy novellát s csak sokára veszi észre, hogy ez nem is igazi publikálás, csak a kéziratnak egy szerencsésebb transzformációja. A közönség ötven fokos közönyben szalad el mellette.

Hát mit tegyen? Talán kötetbe gyűjtse össze a műveit? Persze, hogy erre kell gondolnia. Csakhogy nem pusztán a lapok változtak meg, hanem a kiadók is. A könyvkereskedői üzlet most a colportage-ra van alapítva, hosszú lejáratú előfizetés-gyűjtésre, és a kiadók már csak a húsz kötetes írókat adják ki, meg sem gondolván, hogy a húsz kötet közt ott van az is, amelyik valamikor elsőnek jött ki a napvilágra, hogy a többi utána jöhessen.

Úgy fordult biz az, hogy a kezdő előtt minden régi út be van növe bozóttal, tövissel. Még tán ahhoz a módhoz folyamodhatik, hogy a maga költségén adja ki első műveit, melyek mint a Noé kieresztett galambja, meghoznák a zöld babérlevelet. Hasztalan fáradság! A lapok nem közölnek az elbeszélő művekről kritikát. Legfeljebb a maga munkatársainak a köteteiről van recenzió (azok persze csupa Dickensek és Tolsztojok, de tökéletesebb tulajdonokkal). Egyéb könyvek felemlítésére azonban nincs hely. Ha Krumply Nándor orsz. képviselő valami sületlen megjegyzést tesz a folyosón vagy a klubban, azt ritkított betűkkel szedik, sőt az is közérdekű esemény, ha egy szerelmes szakácsné vitriollal önti te a hűtlen asztalossegédet, hanem a könyvre nincs hely. Legyen az akár egy elismert író könyve vagy még egy el nem ismert kezdőé. Minek azt tudni, hogy más író is van a világon a lap íróin kívül?

Ily tiszteletreméltó nézetek mellett bajos teljesen, híven tájékozódni az irodalomról s a fejlődő tehetségekről, kik, úgy látszik, egy jó szót nem kapnak — kivéven ha meg találnának halni. Ah a halál, az egészen más. A halál még erős patrónus. Az égő viaszgyertyák reszkető fénye glóriát vet az üresnek tartott koponyákra is. A koporsónál megindul a hódoló tömjénezés, és a meghalt író társ végre csupa szépeket hallana most, ha nem volna örökre süket.

És innen van azután oly sok jelentékeny írónk, hogy az öreg Szinnyey József kötetek hosszú sorozatába sem bírja a neveiket begyömöszölni, és oly kevés jelentékeny könyvünk, hogy egy fél szekrényben is elférne.

MISZTÉRIUMOK¹⁰

Ma a képviselőházi fiókomtól is búcsút vettem, mert hát ki tudja, látom-e még valaha? Elhoztam a leveleimet, melyeket oda kaptam, s azok közt turkálva otthon, szemembe ötlött az egyik, amelyre pro memoria ezt a szót jegyeztem kék ceruzával: „Misztériumok”. Ejnye, lássuk csak! Hátha valami karácsonyi misztériumok — alkalmi téma az ünnepekhez. Átfutom és azt találom, hogy misztériumok ugyan, de a karácsonnyal csak annyiban vannak összeköttetésben, amennyiben a kapzsi emberek a pénzt maguk között „Krisztus”-nak hívják. Különben az egész egy naiv első osztálybeli gimnazistának a hozzám szóló levele, melyet érdemes közzétenni. A kópé meglehetősen utánozza a stílusomat, amint azt az olvasó is láthatja, s merem mondani, hogy van benne némi tehetség. A levél már a múlt hónapban kelt és így hangzik:

„Kedves képviselő bácsi! Mikor az édesapám néhány hét előtt idehozott Fogarásról nagyapáékhoz (a nagyapó nyugalmazott járásbíró), hogy itt Pesten járjak iskolába, így szólt hozzám: »Ha pedig valamit nem tudsz, vagy valamire szükséged van, fordulj a képviselőnk-höz.«

Hát azért fordulok magához, mert máris két titokzatos dolog kóvályog a fejemben rövid iskolai pályám óta, amit nem tudok felfogni. A bácsi talán tudja, mert gondolom, hogy okos ember lehet, minthogy minden szavát kinyomtatják.

Az egyik megfoghatatlan dolog, bácsikám, az, hogy a bibliai történet szerint az első napon teremté Isten a mennyet, földet és így szólt: »Legyen világosság.« És lett világosság — teszi hozzá a biblia. Hát ez eddig jó is lett volna, de valamivel tovább azt mondja a biblia: »A negyedik napon teremté az Isten a napot, holdat és csillagokat.« És most lesz már homályossá a dolog. Mint lehetett mindjárt az első napon világosság, ha a csillagokat, a napot és holdat csak negyednapon teremté az Istenke? Sokat töprengtem én e fölött s hovatovább mindjobban belezavarodom.

Nagyapótól kérdezősködtem, s ő így szólt:

— Lehet, hogy az egész bibliát csak a papok gondolták ki és rosszul gondolták ki.

Megütődtem, megbotránkoztam, mire a nagyapa visszakapált:

— Az is lehet, fiam, hogy valami más világító szerszám lehetett arra a három napra.

— De akkor hova lett volna? — tűnődtem.

— Ejh! Hát elsinkófálták a papok.

(Nagyapó haragszik a szegény papokra és mindent rájuk kenne.)

Ez az egyik titok, bácsikám. A másik még különösebb. Borner tanár úr (bizonyosan tetszik ösmerni) ránk parancsolt, hogy irkákat vegyünk, amelyekbe a gyakorlatokat írjuk; az irkának, mondá, ennyi és ennyi centiméter hosszúnak kell lenni, a borítéka pedig sárga legyen, mert így kívánja a rend. Aki nem ilyet hoz, kikap.

Nagyapót kértem meg, aki megígérte, hogy hoz a boltból irkát. Minden délután átjár kártyázgatni a budai barátokhoz; estefelé hazajött és egy csomagot adott át.

— Megnyúztam a papokat — szólt vidáman —, hát te is láss valamit a zsákmányból. Nem egy irkát hoztam, de tizenkettőt.

Megnéztem őket, s némi aggodalom szállt meg, hogy nem olyanok, mint a tanár úr mondotta.

— Ejh, ostobaság! — förmedt rám a nagyapa. — A papiros papiros, és ha a tinta meglátszik rajta, hát jó.

Elvittem másnap az iskolába, de Borner tanár úr dühbe jött:

— Hát ilyen irkákat írtam én elő, te szamár? Takarodj a padba és ha holnap nem hozol *szabályszerű* irkákat, megtáncoltatom ezt a lineát a hátadon!

S ezzel megfogta összes irkáimat és diribdarabra szaggatta.

Elvörösödve a szégyentől és reszketve a felindulástól kullogtam haza, elmesélvén esetemet nagymamának.

Vigasztalt szegény, megsimogatta fejemet, és minthogy délután elküldték foltozni a cipőmet, másik pár pedig nincs (mert igen szegények vagyunk, bácsika), maga nagymama ment ki a városba, előírás szerinti irkát venni, kölcsön kérve a házban lakó szabótól a centimétert.

Ki tudja, miért, de szepegtem, hogy ő sem hoz helyes irkát. A centiméterrel ugyan megmérheti, de mégis valami előérzetféle hangolt le. Történetek jutottak eszembe vasúti bakterekről, akik színvakságban szenvednek s az égő vörös lámpát a lokomotívon kéknek látják, és megfordítva. Hátha nagymama is színvak és nem ismeri fel az irka borítékának színét, melynek okvetlenül sárgának kell lennie. Hogy miért kell sárgának lennie, Isten tudja...

Nagymama, hála Istennek, sárga irkát hozott, és a centiméterek szerint szabályszerűt. Panaszkodott, hogy harminc papírboltban járt, míg ráakadt. No, csakhogy van. Örömben repestem, ugráltam, fecsegővé lettem s nagyapának is elmondtam szegről-végről az irkaaffért, mire elgondolkozott, aztán szokása szerint rácsapván az asztalra ezeket mondá:

— Fogadni mernék, hogy az a pernahajder Borner valaha pap volt.

Reggel kevélyen állítottam be az iskolába az új irkával, de csudálkozva tapasztaltam, hogy nem lesz előadás. Úgyszólván az egész klasszis, sőt az egész iskola megbetegedett. A tömeges betegségek okát a nagy diákoktól tudtam meg. Gubacs, az iskolaszolga, romlott sonkát és romlott vaját tett a tegnapi zsemlyekanapékba, mert az iskolai előírás szerint Gubacstól kell venni a »kanapékat« a tízóraihoz. Egy kanapé hat krajcár. A kisfiúk gyomra képezi a Gubacs domíniumát.

Borner tanár úr toporzékolat mérgében, amint egyre érkeztek nyalka szobalányok s inasok, jelentésekkel, levelekkel, hogy a Laci beteg, Feri rosszul érzi magát, Gyurit hideg leli, stb.

— Hát meg vannak ezek a kölykök bolondulva?

Néhányan az okot is meghozták, hogy romlott volt az anyag a kanapéban. A professzor fejét csóválta: »Mért nem esznek ananászt a paniperdák?« Gubacs egykedvűen sepegte az udvart, nagy port vervén föl a fiatal tüdők számára, közben nagyokat káromkodott.

— Hova lesz a világ, ha ilyen kákabélűek ezek a porontyok? Ebben a korban becsületes ember kölyke a vasat is kell, hogy megeméssze.

Szerencsétlenségre Borner professzor észrevett és rám rivallt:

— Ahá, az irka van kezedben?

— Igen, tanár úr.

— Mutasd meg, fráter!

Ránézett s arca hirtelen szigorúra vonódott, szemeit elfutotta a vér, idegesen babrált benne az ujjaival.

— Marha vagy! — ordított rám. — A margó egy centiméterrel keskenyebb a kellőnél.

Földhöz vágta és rátaposott; a cipője sarkával zúzta, szaggatta.

— Pick és Társánál kell venni. Pick és Társánál, hallod-e? Pick és Társánál a körúton. Csak Pick és Társánál vannak jó irkák.

Másnap Pick és Társánál vettem irkákat, és ezek most már jók voltak. Borner professzor úr mosolygott. »Pompás irkák — dohogta —, fölséges irkák, öröm beléjük írni.«

Később tudtam meg, hogy minden osztálytársam Pick és Társánál veszi az irkát. Igaz, hogy drágább valamivel, de mikor szabályszerű, és mikor csakis a Pick és Társa-féle irka alkalmas az írás mesterségének elsajátítására.

Néhány nap múlva még egyebet is tapasztaltam. Borner tanár úr razziát tartott a ceruzák, palatáblák, tollak, kalamárisok és egyéb ilyen lelketlen tárgyak között, és amelyik nem Pick és Társától volt véve, azt utálattal semmisíté meg, mint valami ragályos, veszedelmes dolgot. Ah, rettentő erős a tanár úr, úgy tördelte ezeket a ceruzákat, mint egy Herkules.

Én pedig sokáig nem tudtam aludni, éjjel-nappal mindég gondolkoztam, honnan lehet az, hogy csak a Pick és Társa irkái, ceruzái, palatáblái alkalmasak. Milyen megfejthetetlen varázs rejlik ezekben?

És valahányszor utam a Pick és Társa cég mellett vitt, mindig reszketve gondoltam arra az eshetőségre: ha most egyszerre becsuknák a Pick és Társa boltját — mi lenne a jövő nemzedékből? Elbutulna, elfelejtené az írás mesterségét, a régi vadságba és tudatlanságba merülne, mert írni tanulni csak a Pick és Társa irkáiban lehet.

Ebbeli aggályaim azonban eloszlottak később, midőn más városrészekből való fiúkkal ösmerkedtem meg. Ezeknek a fiúknak más osztályvezető professzoruk van, bácsi, de éppen olyan, mint a mi Bornerunk. Gubacsuk is van, aki éppen olyan rossz kanapékat ad nekik tíz-óráira, mint a mienk. És az ő Borneruk is azt mondja, hogy csak itt és itt lehet irkát és palatáblát venni. Szóval azon városnegyedbeli fiúknak is van olyan varázsboltjuk, de ez nem Pick és Társa, hanem egy másik, csak éppen olyan.

Szóval, kedves képviselő bácsi, most vagyok csak igazán megzavarodva. Hogy van ez? Miért van ez? Tessék, kérem alásan, válaszolni, ha a bácsi tudja.

Nézsay Pista, I. oszt. Tanuló.”

Szívesen válaszolok, fiacskám. Ami a bibliát illeti, én is azt hiszem, hogy azt vakon kell hinni, akármilyen sorrendben lett is csinálva a világ — az Isten azt jól megcsinálta. Hanem amit aztán az emberek csináltak hozzá, arról másképp lehetne beszélni. Ők csinálták a pedagógiát, csinálták a pénzt. Mihelyt a pénz meglett, fiacskám, az egy csomó ördögöt szabadított fel, tüstént keletkeztek gsäftek és rebachok. És hát a tanár urak is csak emberek — azért kell a Gubacs kanapéit enni tíz órára és a Pickék irkáit csepegtetni be tintamalacokkal. De minthogy az álmot megint az Isten mérte az emberekre, éppenséggel nem csodálkozom, ha a felettes tanügyi bácsik és hatóságok csendesen szunyókálnak.

GAAL JÓZSEF¹¹
1811–1866

Az örökké megújuló történettel indul meg ez az élet is. Anyját korán veszti el, apja újra meg-nősül, minélfogva elveszti apját is; a mostoha kimarja előbb az apja szívéből, aztán a házból, világgá megy támasz nélkül, apja haragjával, küzdelmek, szenvedések erdején keresztül.

Gaal József a fokosok fénykorában, 1811-ben született az ólmos botok vármegyéjében, Szatmárban, hol atyja gazdatiszt volt a Károlyi grófnál. Abban az időszakban a magyar műveltség a gazdatiszteknél és a nemesi udvarházakban húzódtott meg; se följebb, se lejjebb be nem vették még. Maga az öreg Gaal is verselő ember volt és szenvedélyes praenumerans. A kis Józsiiban már korán mutatkozott némi mesemondási talentum. Pompásan, ötletesen adott elő mindent. Ez a tulajdonsága felkölti benne az irodalom művelésének vágyát. Sokat olvas, mindent, ami a keze ügyébe esik. Kölcsey nimbusza közelről perzseli. S még élesebb sarkantyú a szoros barátság, melyet az egyetemen Szalay Lászlóval és báró Eötvös Józseffel köt, kiknek esze már ifjonta magasra hord. E két jó barát közt ő is bontogatni kezdi szárnyait, verseket ír, midőn lecsapnak rá a megélhetés gondjai. A mostohaanya ármányainak sikerül őt összeveszíteni apjával, s 18 éves korában egy garas pénz nélkül elhagyja az atyai hajlékot, hogy elbujdosson a bizonytalanságba és csak 32 éves korában tér abba ismét és utoljára vissza, de már akkor mint híres író, kit Szatmár városa (ahol atyja 1843-ban lakott) ünnepelesen fogad, s tiszteletére este a színházban az ő darabját, a *Peleskei nótáriust* adják, amelyhez fogható magyar bohózatot még azóta se írtak.

De az elbujdosott árva fiúnak nagy utat kellett megtennie a Peleskei nótáriusig. Mint nevelő és másoló tartotta fenn magát az egyetemen, hol életkedvét, szívósságát a két jó barát vonzalma acélozta. Velők élt, velők érzett és gondolkozott, de fényes pályájukon követni nem tudta. A korán hámba jutott kis csikóból nem lesz jó versenyparipa. Gyorsan emelkedtek ezek, ő lassan dőcögött utánok, de az ő levegőjükben és híven utánuk mindenütt.

A Szalay atyja titkár volt a helytartóságnál, az Eötvösé magas rangú hivatalnok. Ők ketten segítették be a fiaik jó pajtását egy kis hivatalba a helytartóságnál.

Vidám, megenni való fiatalember lett, csupa elevenség, tréfa és kedélyesség. Az egész országban híre támadt mint «a legkedvesebb diskurátornak». Mindenki szerette, ahol megjelent, felvillanyozta a társaságot. A nők is rajongtak érte, pedig nem volt csinos ember, mégis számos szerelmi kalandját mesélték.

Víg pajtás azonban csak üres óráiban volt, hivatalnok társai közt a kedélyes budai kisvendéglőkben, melyeknek kocsmárosai versenyeztek érte, mert ahova ő járt, az a hely divatba jött. Bent a hivatali szobában pontos, lelkiismeretes, otthon este pedig a legtermékenyebb írók egyike.

Sok mindenfélét ír, könnyen dolgozik, mint amilyen könnyen hozza a rét a maga virágait. Versei, apró novellái a Kovacsóczy *Urániájában*, majd a Munkácsy által szerkesztett, különben gyarló *Rajzolatokban* kezdenek sűrűn megjelenni a harmincas évek közepén. A versekben nem mutatkozik sem eredetiség, sem hangulat, egyszerű, jelentéktelen klapanciák, de mint elbeszélő, egészséges humorral, sok elevenséggel és meseszövési ügyességgel fogja meg az olvasót. Az igénytelen helytartósági számszámjegyző neve ismerősen és rokonszenvesen fonódik a legjobbak közé; még a nagyképű kritika is Fáy András- és Kovács Pállal egybe emlegeti.

Barátjai, sikerei, de kivált lebilincselő, szinte varázslatos modora révén bejut a legelőkelőbb körökbe, ahol csodálatos tapintattal mozog, sohasem felejtve el, hogy ő csak kishivatalnok, mint ahogy nem felejtje el a kishivatalnokok sokszor alacsony mulatozásainál, hogy ő Eötvösök barátja.

Elbeszélései leginkább haramiatörténetek, mert ezek keringnek a népdalokban és a szóbeszédekben. A rablóromantikának tápot nyújt bár, de legalább közelebb hozza az olvasót az eddig szerepelt varázslók, hosszúszakállú remeték és titokzatos tündérek helyett a valóságos élethez. Míg más olvasóközönségek királyokkal, méltóságos lordokkal és ladykkal álmodják álmaikat Scott Walterék jóvoltából ősrégi várak zajában és ragyogásában, addig a magyar közönség jól mulat a Zöld Marci csínytevésein. Egy kis jellemzés, tájleírás, a párbeszédekben némi természetesség már mutatkozik, mint mikor a zöld gyümölcs kezdi fölvenni az érettség pirosító, kéklő vagy aransárga színeit. Gaal József a szó szoros értelmében *átmeneti* író; úgy áll a híd közepén, mint Nepomuk János szokott. A régi úttal nem tud végkép szakítani, de jelzi már a másik partot.

Első nagyobb munkája a Szirmay Ilona című regény, nagy haladás a magyar elbeszélő irodalomban. Az akadémia pályázatára nyújtotta be 1836-ban. A regény jó volt, hanem az esztendő volt rossz a regényre. Ugyanakkor érkezett be annyi regényszűk esztendő után a Jósika *Abafija* is, mely Szontagh Gusztávot, a regények bírálóját arra a lelkes felkiáltásra készítette: „Uraim, le a kalappal[!]” Abafi nélkül Szirmay Ilona előre láthatólag ugyanazt a nagy hatást teszi, de hát Abafi megvolt, vele egyszerre ugrott ki a napfényre, és végre Szontagh Gusztáv is csak egy kalapot viselt a fején egyszerre, és az már le volt emelve.

Szirmay Ilona tehát nem tette meg a kívánt hatást, dacára jelességeinek; sőt az a kis figyelem is, amit keltett, elveszett a Jósika dicsőségének fölvert porában. A szerény, finom és gyöngéd érzésű Gaalban nem az irigységet és a versenyzési vágyat keltette fel az eset, hanem a bámulatot Jósika iránt a saját tehetségében megrendült hittel kapcsolatban. Elvesztette kedvét a regényíráshoz, mondván:

— Jósikát úgysem érhetem utol; minek erőlködjem?

Ahelyett színművek írására vetette magát annyival is inkább, mert ugyancsak akkor, midőn Szirmay Ilonát elhomályosította Abafi, *A király Ludason* című vígjátéka dicséretet nyert az akadémián s előadva zajos tetszést aratott. Még ennél is jobban tetszett a *Szerelem és champagnei*, míg a harmadik színműve: *A peleskei nótárius*, melynek tárgyát Gvadányi jóízű verses krónikájából merítette, egyszerre meghódította a közönséget. A legjobb színműírónak tartják és játsszák szerte az országban darabjait. Itt éri el Gaal írói működésének tetőpontját.

Derűre-borúra írja most már a darabokat, sokszor nagyon felületesen és elhamarkodva, úgyhogy némelyik tiszavirág életű — mígnem megjelenik egy napon, mint a regényírásban Jósika, itt is a valódi mester, Szigligeti Ede.

Törül metszett darabjai felvillanyozzák az országot, sőt Gaalt is, de egyszersmind megdermesztik, csüggedten ejti ki kezéből színműírói tollát, mintegy udvariasan kitér a Szigligeti útjából:

— Utol nem bírom érni, minek erőlködjem?

Munkássága mind szűkebb térre szorul, marad ezentúl a kis lélegzetű novelláknál, azokat sem a maga kedvéért írja, mint inkább a szerkesztők csikarják ki tőle. Egyre ritkábban veszi fel tollát, hogy mint Széchenyi, majd később mint Kossuth politikájának híve egy-egy szatírával vagy poémával ostromozza a táblabírói maradiságot. Szerénységében azt hiszi magáról, hogy visszamaradt a kortól.

De eközben korántsem háborgatja a divatból kijött nagyságok világfájdalma, nyugodt, egészséges és friss ezentúl is. Se az étvágya, se a gyaloglási szenvedélye, se a vidámsága nem hagyta el, csak ő hagyta abba a hírnév utáni futkározást. Találón írja róla Tóth Lőrinc: „A budai várban lakott; reggelire megnézte egy kicsit Pestet és itt lakó barátait, azután felment a hegyre hivatalába, innen visszajött ebédelni a Sasba, feketekávéra átsétált ismét Budára, onnan egy kis sétát rögtönzött a Zugligetbe, keresztül a Svábhegyen, talán megérintve Budakeszit is; a színházidőre visszajutott Pestre, a színházból hazakísért egy-egy ismerős családot talán ismét Budára, s még azon este ott kacagott velünk a Sebestyén téri Csigában poharak mellett.”

A forradalom őt is magával sodorta, és a világosi katasztrófa mint Damjanich titkárját találja. Aradra beljebbezték e bűnéért néhány évre, később mint nevelő éldegélt igénytelen, zajtalan egyszerűségben, mígnem 1866-ban egy kemény februári napon mint ilyen végezte be életét. Mikor a lapok a tudósítást hozták, hogy a *Peleskei nótárius* írója meghalt, minden ember csodálkozott:

— Hát élt még?

Pedig csak ötvenöt éves volt! De hát régen letette a tollat. Ami regula, legyen regula: Holtig a hámban kell maradni.

B. JÓSIKA MIKLÓS¹²
1796–1865

A Mincio melletti ütközetben 1814. február 8-án a csatatéren ott melegiben nevezték ki a szavojai dragonyosezred egy formás hadnagyát, ki magát vitézsége által kitüntette, főhadnagynak.

A táborszernagy fővezér így szólt hozzá:

— Ön nagy dolgokra van hivatva, főhadnagy.

S valóban nagy dolgokra volt hivatva az iruló-piruló, alig tizennyolc éves ifjú. Őneki kellett — nem levernie Napóleont (ámbar az se volt éppen kis feladat) — hanem összetörnie a magyar közönség közönyét a magyar irodalom iránt, megalkotnia a magyar regényt és annak közönségét.

Csoda ‘iszen nincs benne, csak éppen tanulság, hogy akit az istenek az Olympusra szántak, azt nem kell mindenáron Pegazusra ültetni — azt a dragonyos ló is odaviszi.

Csakhogy az a hegycsúcs messze van még, nagy utakat kellett megtenni ide-oda a csakhamar kapitánnyá lett főhadnagynak, kit Báró Jósika Miklósnak híttak. Részt venni a francia hadjáratban s ezalatt megösmerni Párizst, annak irodalmát és művészetét, ott beleszeretni a Scott Walter regényeibe, s azon a réven a múzsákba.

Azután Bécsbe is el kellett jutnia és ott beleszeretni egy délceg földi nőbe, a szép Kállay Erzsébetbe, azt feleségül venni és elhagyni a katonaéletet.

Mind elrendezik azt a Párkák, okosan, észrevétlenül. A fiatal pár elvonul Szabolcsba, a homokparadicsomba, Napkorra, az asszony birtokára, vagy az ősi Jósika-kúriára, Szurdokra, a történelmi mondák és emlékek klasszikus országában. Ide csak a könyvek jönnek utánok, meg a balsors. Hiszen éppen ő kell. E házasságnak boldogtalannak kell lennie, hogy a katona költővé változhassék, hogy a lélek a szenvedésekben megkapja azt a finomságot, amellyel megérteni tud és magát megértetni.

Szerencsétlen házasságát felbontotta s szurdoki magányába zárkozva rejté el boldogtalanságát a világ elől, tanulmányokba mélyedt, s a természet megösmérésén csillapult.

Negyven éves volt, mikor életjelt adott magáról; beszédet tartott Kolozsvárott a sajtószabadság védelmére, aztán két politikai röpiratot írt, mire nagy figyelemmel kezdték emlegetni. Mint medvét a napfény odújából, a népszerűség kicsalta a „szomorú kapitányt” Szurdokról Pestre. Ott töltötte a teleket, megösmerkedett Vörösmartyval, Bajzával, apránkint kivallotta, hogy ő is próbált egy regényt írni, s egy nap elvitte nekik a kéziratot — Abafit.

Azok elolvasták s váltig unszolták, adja ki; mágnás rokonai, barátai ellenben lebeszélték, maga a kapitány se akarta, de benne lakott egy másik ember, aki szerette volna elsőszülöttét szárnyra eresztve látni, és aki erősebb volt a kapitánynál, minélfogva *Abafi* megjelent.

Tüneményszerű volt. Egy édes olvasmány, csupa méz. Szinte tapadásak lettek tőle a szempillák, mint az álomtól. Örvedetes hullámvás támadt. Nagy eset ez. A *Figyelmező* különben csípős bírálója e szavakkal kezdte kritikáját:

„Uraim, le a kalapokkal!”

Nem egy hang volt ez most, de ezer hang és visszhang. Diadalharsona volt, sőt több, exorcizálás volt. — A kapitány örökre eltűnt a varázslatos felkiáltásra, s maradt pusztán Jósika Miklós, az író.

Mint a pihent földből a fűszálak, úgy törnek ki belőle a szebbnél szebb történetek. *Az utolsó Bátor*, *A Csehek Magyarországon*, (*Zólyomi* és a *Könnyelműek* már Abafi előtt megvoltak a fiókjában). A Dugonics és Fáy regényei után valóságos csodák e kedves könyvek, melyek kézzől kézre járnak és olvasókat hódítanak.

Kétségen kívül Scott Waltert utánozta Jósika; nem volt benne eredetiség, se zamat. De ki keresi tavasszal az első számocákban, melyeket megízlel, a zamatot? A mesék gazdagon bugyogtak ki belőle s ezeket nagy leleményességgel építette föl.

Volt egy főmeséje, annak a szálán megindult, s mikor már a legérdekfeszítőbb lett, megszakította. (Ez volt az egyik griffje.) A mellékmesék egyikébe fogott, melyek mint a főfolyóhoz siető patakok, messze tájokról indulnak el, hogy egy váratlan helyen az elhagyott főmesébe szakadjanak.

Fordulatok, csattanók, meglepetések váltakoznak regényeiben, melyeknek háttérét történelmi események képezik. Tájéírásai unalmasak, de hívek. A lovagok és várkisasszonyok csupa illedelmes népek, akik sohase mondanak és tesznek olyat, amiért az olvasó bakfísnak el kelljen pirulnia.

A külsőségeket, régi ruhákat, szokásokat nagy részletességgel, gondos tanulmányok alapján festi, de a kor és embereinek belsejébe nem lát be oly mélyen, mint Kemény Zsigmond, de nem is hibázza el őket oly nagyon, mint Jókai Mór.

Nemcsak a polgári kalapok, de a nehezen mozduló irodalmi vaskalapok is hamar megemeltettek előtte; a Kisfaludy-társaság előbb tagjának, majd elnökének választotta 1842-ben. Ezentúl állandóan Pesten lakott s újra megnősült, lelkének méltó felét megtalálván a költői lelkű báró Podmaniczky Júliában.

A szabadságharc már koszorúkkal borítva találja, de a koszorúkat olyan tehernek veszik Magyarországon, mely képtelenné teszi az illetőt más munkára. Az elismert író itt nem kap hivatalt, mint ahogy a viselős asszonynak nem adnak munkát, nehogy a születendő magzat szenvedjen amiatt. Hiszen szép vonásnak is lehetne ezt nevezni — ha ez lenne a motívuma. De a mágnás ez alól is kivétel. Az volt az egyenlőségnek ebben a mámorában is. Jósikát kiszemelték rögtön a honvédelmi bizottmány tagjának (eszükbe jutott, hogy keménylelkű katona volt), s ebben a minőségben keresztüliszolgált az egész epochát, követve Kossuthot, kinek nagy híve volt, Debrecenbe, Szegedre — kormányzósága alatt pedig a legfőbb kegyelmi törvényszék bírójává neveztetett ki. (Eszükbe jutott, hogy puhalelkű író volt.)

A koszorúk nem ártottak neki, de a fényes hivatalok bujdosni kényszeríték. Világos után Brüsszelbe menekült, ahol házat épített magának, ott élt és sohase látta többé hazáját.

Végképp elszakítani nem lehetett. Mert ahová íróasztalát letette, ott a hazából állott egy terület. A mesék, melyek rajta termettek, haza szóltak. A gondolatok, melyek közt megfogantak, otthon jártak. Az ő dolgozó lámpájának fénye a mi apáink estéit tette vidámakká és kedvesekké.

De míg a könyvei könyvtárra szaporodtak, múltak az évek; a száműzöttből aggastyán lett, beteg ember; fantáziájának tüze megbágyadt, de még azért egyre írt; itthon már más kedvencek támadtak; Jókai dicsősége fennen ragyogott, a nyelv megizmosodott, átgyúródott, nyert a népetől, ő pedig ott a messzeségben a régiből is sokat felejtett, memóriája meggyengült, a vége felé már magyarul is alig tudott, de még mindig írt, és jött, jött az alkony mindenünnen; a kiadói arra példálóztak, hogy kevesebbet írjon, az orvosai ráparancsoltak, hogy semmit se írjon és költözzék át más levegőre Drezdába; a kritikusai támadták, hogy nem ér semmit, amit ír, de ő még akkor is folytonosan írt „és amikor a legkisebb volt írónak — mondja Jókai fölötté tartott emlékbeszédében —, akkor volt mint ember a legnagyobb.”

1865-ben halt meg Drezdában, ott temették el ideiglenesen, míg rokona, b. Jósika Sámuel hazahozatta és a kolozsvári temetőben helyezte el.

De a hamvait hazahozó vagon bátran megállhatott volna idébb is, odább is, ahol magyar szó cseng. Minden temetőben ismerősök környeznék a nagy meseálmodót a szomorúfüzes, jósikafás* halmok alatt. Az ő olvasói fekszenek ott szerte. Mert Jósika Miklóst legalább egyszer minden kortársa szerette.

* Orgonafa népies neve.

JÓKAI MÓR¹³ 1825–1904

Talán nem is egész bolondságok az óriásokról szóló ösmesék...

Hiszen egyszer a mi országunkban is voltak óriások, összegyűltek egyszerre és eltűntek egyenkint. Itt élt Széchenyi István gróf, a legnagyobb magyar, egy időben Deák Ferencsel, az ország bölcsével, Kossuth Lajossal, minden idők legnagyobb szónokával, Petőfi Sándorral, a legnagyobb lírikussal, Arany Jánossal, a legnagyobb epikussal és Jókai Mórral, minden országok legnagyobb mesemondójával.

Itt éltek ezek a titánok, itt ragyogtak mindeneknek csodájára, magyar anyák szülték valamennyit; és kivesztek innen is, visszaszármaztak a földbe — amelyre dicsőséget hoztak — anélkül, hogy hasonlók támadtak volna utánuk.

Az utolsó példány volt közöttük Jókai Mór. Ez Komáromban született 1825-ben és meghalt 1904-ben Budapesten hetvenkilenc éves korában. De hogy csak ennyi ideig élt, méltán lehet ezen bámulni. Mert több munkát hagyott maga után, mint amennyit száz író írt meg száz év alatt. Egy egész könyvtár az, fantáziájának kincseivel, kedélyének napfényes derűjével, nyelvezetének édes zamatával.

Jókai Mór az ásvai Jókay családból származik (az y betűt maga tette le a forradalomban). Beteges fantáziájú fiúcska volt, aki félt az utcára is kimenni a szakállas zsidóktól és kecskétől, és már mint gyermek mellén hordozta inge alatt a végrendeletét, melyben édesanyját kéri, hogy halála esetén boncoltassa fel, nehogy élve temessék el. Szülei aggódtak is emiatt, pedig talán éppen e fantáziája vitte oda, hogy most eltemetve is él és végtelen időközön át élni fog.

Kitűnően tanult, az első eminensek közül való. Még ez se ártott neki. Teletömte a fejét mindennel, de a nagy fantáziáját semmi se bírta elpusztítani. Mikor Pápan diákoskodott (innen kezdődik Petőfivel való ismeretsége), festőnek készült. Kecskeméten azonban írt egy *Zsidó fiú* című drámát, beküldte pályázatra az Akadémiához, hol dicséretet nyert. Talán ez döntött sorsa fölött. Ugyanekkor, jogász korában kezdte írni első regényét, a *Hétköznapokat*. 1846-ban letette az ügyvédi cenzúrát, és megjelent a regénye is. A regénynek nagy sikere lett. A lapok új és eredeti tehetség gyanánt emlegették. A szokatlan friss hang és folyamatos elbeszélői modor meglepte a közönséget és az írói köröket is, melyek siettek őt magukhoz vonni.

Vége volt most már a festékes tégelyeknek: a használatra nem szánt lim-lom közé kerültek. Az asztalfiók legaljára nemsokára követte őket az ügyvédi diploma is. Mindössze egy pöre volt, amelynek történetét később megírta. A diploma tehát mindössze egy témát hozott a konyhára.

Az akkori ifjú írók azonban nemcsak témákat hajhásztak, nemcsak verseket faragtak és történeteket komponáltak, hanem lelkükben egyszersmind ott forrt, ott alakult egy modernebb, szabadabb Magyarország. Nem fülemülék és verebek voltak e derék fiúk, kik a fa lombjain csiripelnek, hanem daloló munkások, akik gyomlálnak alatta és a fattyúhajtásait nyesegetik.

A deli termetű, szép kék szemű, szőke fürtös ifjú, aki szelíd és szemérmes, mint egy kisasszony, a Pilvaxban a Közvélemény asztalánál, a tizek társaságában, mint új feltűnt csillag szerepel, élénk részt vesz az akkori mozgalmakban, régi iskolapajtása, Petőfi Sándor oldalán, ki már akkor egyik vezére a fiatal irodalomnak, és gyöngéden vonzódik acélkemény karakterével a gyenge, félnék és filigrán kis Jókaihoz. 1848-ban együtt csinálják meg a nevezetes március 15-ét. Milyen szép nap volt ez! Egy nap, melyet nem tolnak el a semmiségbe a többi

érkező napok, hanem visszatér minden évben rügyező tavasszal a nemzetet ébreszteni. Ezzel a nappal el volt jegyezve Jókai a politikának is.

Színes, változatos és hosszú élete úgy fut le ezentúl az országé mellett, mint a nagy folyam mentén az ahhoz szorosan simuló gyalogösvény: vele megy, vele kanyarodik, elhajlik. A forradalomban mindenüvé kíséri a kormányt, mint a békésebb párt pennája, egész a világosi katasztrófaig. Világos után bujdosik a borsodi Bükkben, rajta van a kivégzendők lajstromán. Idők enyhültével visszatér Pestre és folytatja fényes irodalmi pályáját, vigasztalja, ébren tartja a nemzetet, mosolyt csal ki az ajkára humorával, könnyet a szemébe poézisével, hovatovább játszik a nemzet szívével, mártogatja keserőségbe, reménységbe, régen elmúlt dicsőségbe, hogy meg ne dermedjen.

A *Csataképek*, ezek a forradalom eseményeiből merített novellák, melyeket a *Sajó* álnév alatt ír, majd gyönyörűségecs török regényei, melyek legjobban illenek dús képzelőtehetségéhez s tollának pazar színpompájához, gyorsan emelik a közönség szeretetében. Majd sorba jönnek *Erdély aranykora*, *Törökvilág Magyarországon*. De a legnagyobb sikert aratja a *Magyar Nábob* és *Kárpáthy Zoltán*. Az egész ország kevélykedik, hogy ilyen írója támadt. És még ez sem a csúcs. A hatvanas években megjelenik legjobb regénye *Az új földesúr*, a Bach-világ persziflázsa, melyet olyan áhítattal, de sokkal nagyobb mohósággal olvasnak kunyhókban, palotákban és tanulószobákban, mint a Bibliát.

Ez idő óta a nemzet nagyjai között foglal helyet. A kerületek versengenek érte, hogy a parlamentbe küldjék, hol egyike a legszívesebben hallgatott szónokoknak. A légy röpülését meg lehet hallani a templomi csöndben, melyet a derűtség zuhatagja tör meg, ha színméz humorából az érvek között kibuggyan egy-egy csöppnyi. 1869-ben mint a balközép tagja magában a legkereskedelmibb városnegyedben, a Terézvárosban legyőzi Gorove kereskedelmi minisztert. Nevének varázsa elragadja az apró üzletembereket is. Írói nimbusza hallatlan méreteket ölt. Diadalkapuk ívei alatt, fáklyák füstjénél, fehér ruhás leányok bokkrétáinak illatánál s a vasúti peronokon szónokló főispánok és polgármesterek szóvirágai közt utazhatja be az egész országot.

Talán éppen e szinte túlságos tömjénezés ingerelte kritikusait, hogy regényeinek hibáit kíméletlenül ostorozzák, kifogást emelve alakjai ellen, mivel nem elég élethívek, hasonlatosak a mesék fantasztikus hőseihez. Jókai kétségkívül a romantikus iskola embere. Fantáziája gyakran elviszi a lehetlenségek országába, ott érzi magát jól, lelkének főséges szárnyaival, az élet prózai valóságai nem bírják állandóan lekötöni. Jellemzésben, kompozícióban művészi és lélektanilag tökéleteset leginkább rövidebb lélegzetű elbeszéléseiben alkotott, de mindenik regénye, kivált a közbülesők (mert a fiatalkor és az aggkor produktuma kiveendők írói ereje megítélésénél) tele van a lángelme ragyogásával, nyelvezetének pompájával, lelkének derűs játszóságával. Legnagyobb kritikusunk, Gyulai Pál, aki egyszer mind legszigorúbb is hozzá, így jellemzi elbeszélői sajátságait 1869-ben a *Budapesti Szemlében* „Valami kedves elevenséggel, lankadni nem tudó mozgékonyssággal ragadja magával olvasóit, anélkül, hogy fárasztaná. Átmeneti fordulatai erőltetés nélküliek, mintegy ösztönszerűek. Könnyedén lebeg az elbeszélés folyamának kanyarulatain, amelyeket nem tartóztat fel a reflexiók tömege, s hol rohamosan, hol csöndesen hömpölyögve szalad tovább, megnyit egy-egy újabb völgyet, de ritkán árad ki vagy süllyed posványba — személyei azonban nem annyira jellemrajzok, mint inkább középszerű színészek szereplései stb.”

De a kritika, mint a golyóbis a márványról, visszapattant az ő népszerűségéről és egy csöppet se rontott rajta, úgyhogy egy másik kritikus végre is belefáradván műveinek boncolásába, így kiáltott fel, megadván magát: „Jókait csak élvezni kell, bírálni nem kell.”

Népszerűségét meg nem rendíthette más halandó, csak ő maga. Tette pedig ezt a fúzió utáni politikája által. Majdnem két évtizedig ült most már a kormányokat támogató padokban, még

igen sokáig, mint a szabadelv párt *ütőkártyája*, akit nagy horderejű kérdésekben, hangulatot csináló szónoknak játszott ki, a választásoknál pedig nehéz kerületekben léptetett fel. Eleinte karikacsapásra hódította a kerületeket, rendesen volt kettős mandátuma is, de a népszerűség egyre fogyott, fogyott, és már vége felé ő is a *könnyű kerületekre* szorult. Csakhogy a magyar tud disztingválni, és mikor már mint politikus alászállt a nép szeretetében, még mindig magasan állt mint író. 1894-ben munkásságának ötven esztendejét ünnepeelve, részét kivette abban egész Magyarország, kezdve a királytól az utolsó polgárig. Tisztelgő küldöttségeket küldtek a vármegyék, díszpolgári diplomákat a városok, díszdoktorságot adott az egyetem, nemzeti ajándékokat az ország. De micsoda csekélység ez ahhoz, amilyen ajándékot ő adott az országnak az összegyűjtött száz vastag kötetében!

Ez volt fényes pályájának utolsó ragyogása, a lehajló napnak még egyszer kilobbanó sugárözöne, s aztán ereszkedni kezd lassan-lassan a hegyek mögé. Még ott a visszfénye minden tárgyon, még ott rezeg a falakon, faleveleken, még piroslik az ég pereme, még meleg a hely, amelyre az előbb süttött, aztán hűl, hűl, a pirosság is halványodik az égbolton, de még nappal van, és csak alig-alig lehet észrevenni, hogy már közeleg az est, majd az éj.

Az 1896-iki képviselőválasztáson megbukott és megszűnt a ház tagja lenni. A király ugyan jóvátette, a főrendiház tagjának nevezte ki, de ez mégis fájhatott neki. Csakhogy e szerény nagy emberben nem volt epe és harag. Egy gyermek gondtalanságával siklott keresztül az életén. Kétszer nősült, mind a kétszer egyformán. Először huszonhárom éves korában, amikor ő volt túlságosan fiatal a feleségéhez, másodszor hetvennégy éves korában, amikor a felesége (húsz éves leány) volt túlságosan fiatal hozzá, ő maga észre sem látszott venni e számbeli különbségeket az évek között, mert megzavarta az, hogy a múzsájával egészen más elszámolási viszonyban állt: a múzsája fiatal maradt örökké és őt is fiatalon tartotta hajlott korában is.

Ha kizárta is a képviselőházból utolsó éveiben a népkégy változása, ha abbahagyta is a politikát, ha nem járt is fel többé a klubba régi barátaival kártyázgatni (ez volt valamikor az egyedüli szórakozása), habár sokat elszedett tőle a saját kora és a világ szeszélye, írói asztalát el nem vehette semmi. Ott künn a másik világban lenyughatott a nap, de itt a fénylő lámpa el nem alszik. Íróasztalánál ült élete alkonyatán is, nap nap után szántván gömbölyű betűs barázdákat piros tintájával a fehér papírokon, minden keserűség nélkül mesélt, egyre mesélt az nemzetéhez — melynek legfőbb tanácsában immár nem jutott helye.

TOLNAI LAJOS¹⁴
1837–1892

Tolnai Lajos a hetvenes években feltűnt írók közt a legnagyobb tehetségnek mutatkozott. Két püspök támogatta, Székács és Török Pál, amely utóbbi, mikor a papi vizsgát letette, maga mellett tartotta káplánnak, s azonfelül tanár lett a református főgimnáziumban.

Robusztus erős ember volt, csupa izom, csupa egészség. Nagy, túlságosan nagy, kerek fejében, melyből két egymástól feltűnően messzire elhelyezett apró rókaszem csillogott, egy egész világ forrt. Balladáit, melyekből akkor közlött néhányat, Arany dicsőségén melegedve, kit mint nagykőrösi tanítványa, közlőre ösmert, tele voltak szépségekkel, s románcai bájosak, hangulatosak, lírája pedig sajátos volt, s mint a Goethéé, kizárólag a saját élményeinél forgott.

Első versei a *Hölgyfutárban* jelentek meg s országos feltűnést keltettek, úgyszintén elbeszélő művei, melyek közt az első egyike *Fényvári Fényes Ádám úr*, egy Turgenyev erejét sejteti a 27 éves Tolnaiban, kiről most már beszélni kezdtek, nemcsak az irodalmi körökben, hanem messze az ország minden részében.

Annyit tudtak róla, hogy a györkönyi jegyző fia Tolna megyéből, azelőtt Hagymássynak hítták. — Hát azelőtt? — kérdezték volna az olvasók, de ez egyszer csalódnak, mert Tolnai csakugyan az ősrégi nemes *Hagymássy* családból származott. Hogy miért választott olyan nevet, amely nem hangzott jobban a réginél s nem járt vele az armális, az még Tolnainál is érthetetlen.

Első verseskötetét 1865-ben adta ki Arany Jánosnak ajánlva. Ez meghozta neki a Kisfaludy-társaság koszorúját — a tagsági oklevelet. A következő könyvei gyorsan jelentek meg ezután, az *Életrajzok* Bérczy Károlynak, a *Beszédek* báró Eötvös Józsefnek ajánlva. Mindenik könyvét ajánlotta valakinek. „Patrónusokat gyűjt” — gúnyolódott a bohémvilág.

Csak félig találták el. Mert igaz, hogy gyűjtő volt Tolnai, szenvedélyes, de ellenségeket gyűjtött, úgy, ahogy más ember régi pénzeket, pipákat vagy lepkéket gyűjt türe szurkálva. A patrónusok is csak azért kellettek neki, hogy velük fölfegyverezze magát az ellenségek ellen.

Makacs, senkivel meg nem férő természet volt, melynek a tomboló harag az elementuma. Mint a kova, csak akkor adott szikrát, ha ütött vagy ütötték. Versei, munkái mind ilyen szikrából összehozott lángok.

Amellett mézédés szavú, mosolygós ember volt, valóságos macskatermészet, hízeleg, de karmol.

1868-ban már össze volt veszve minden tanártársával, a patrónus püspökeivel, az írótsáival, a tanítványaival, de még akkor kivágta a bajból a gondviselés: a székely főváros, Marosvásárhely meghívta papjának.

Az író szenvedett ezáltal, mert el kellett hagynia az irodalmi füstöt, de az ember kibontakozhatott. Az orgonavirágos, csendes paplak megadja lelke békéjét. Kedvvel is dolgoztatott itt egy darabig, apró gyermekeivel játszódva. 1871-ben megjelent az *Urak* című regénye, egy évvel utóbb *Az én ismerőseim* gyűjteménye.

Mint elbeszélő egy kicsit nehézkes, de magvas és a való élet komorabb színeinek rajzolója. A derültebb színekhez nincs festéke. Mintha irigyelné alakjaitól a boldogságot, folytonos bajokba vezeti őket. Regényei lassan indulnak, úgyszólván egy kopár hegyen kell magát át-küzdenie az olvasónak, míg végre a cselekményhez jut. S ez a hegy nem cukorból van, mint a Dickensé, melynek túlsó oldalán az Eldorádó tárul ki, kietlen hitvány világ a Tolnaié. Mély

keserőséggel tölt el a benne találtató bűnök és aljasságok miatt. Sehol egy oázis, egy nyugvópont, ahol a hánykódó lélek pihenést találna.

De azért még mindig a megengedett határok közt mozog Tolnai. Történetei nem meglepőek, nem is nagyon érdekfeszítők, de formásak, gondosan vannak megírva, stílusa kifejező, erőteljes, hatalmas. Olyan, mint az erős óbor. Limonádét nem árul. Maga mondja, hogy „nem ír az asszonyoknak és leányoknak, szeretetet ötőlük nem vár”. Tudás, mélység és látás jellemzi. A jellemek sötétek, de az esztétikai törvények szerint vannak megépítve. Humora keserű, szatírája nem ellenszenves, de végre a fanyar gyümölcsnek is vannak kedvelői, és jogosult, mert Isten napjától támad.

Hiszen ha itt megállapodnék legalább, de hovatovább ereszkedik alá a gyűlölködés lejtőjén. Rossz természete mindinkább kidomborodik, híveivel örökös harcban áll, látása elhomályosul, alkalmazkodási képességének utolsó abrónca is elpattan, érzékenysége kicsordul, epe és epe, végig epe az egész ember. Üt, vág, rúg, amivel és amint lehet. Regényeiben, verseiben leírja és kipellengérezzi ellenségeit. *A nemes vér* és az *Oszlopbáró* alakjait azonnal fel lehet ösmerni, mert csak elrejtteni sem próbálja, hogy élő embereket persziflál.

Helyzete egyre romlik és 1884-ben annyira lehetetlenné lesz, hogy immár kénytelen letenni a papi palástot s megsebzett önérettel és megalázva, mint az üldözött vad, a fővárosba menekülni s negyvenhét év terhével a vállán új pályát törni.

Nem talált sehol semmit. A rossz hírt nem kell kocsira ültetni. Itt már ösmerték és elhúzódtak tőle. Csak egy barátja maradt, aki sovány kenyeret adott neki: az író-tolla. De ő ezt se becsülte meg. Fustélynak használta és ellenségeit verte vele. Mert azt itt is talált. De ha éppen nem talált, mindenkit annak vett, aki mellette, körülötte vagy fölötte volt. Nem annyira elbeszélő műveket írt, hanem a műfaj álcája alatt paszkvillusokat, leleplezéseket. Mindinkább halaványodott, sekélyesedett, mint író. Azonfelül lázasan kellett írnia, mert mind rosszabbul fizették — tehát mind rosszabbul írt. Szállt, szállt le a másod-, harmadrangú írók kategóriájába, úgyhogy élete derekán kezdődnek az ő voltaképpen zsöngéi, melyek keveset érnek, bár egy-egy lap vagy egy odavetett gondolat elárulja a fürkésző előtt a valódi nagy talentumot.

Már a tolla is kezdte elhagyni, mikor egy csekély állást kapott egyik fővárosi iskolánál. E kis jelentéktelen katedrán érte az alkony. Mikor aztán itt is összekülönbözött mindenkivel, és már úgy látszott, megint katasztrófához közeledik, egy őszi estén — 1892-ben — előjött a legeslegutolsó barátja, a Halál, az, aki a mesében a szegény ember válláról le akarta a rőzseköteget venni, és megszabadítá őt egyszerre minden ellenségétől.

JUSTH ZSIGMOND¹⁵
1863–1894

Justh Zsigmond született Békés megyében, a pusztaszenttornyai kastélyban, 1863-ban, és meghalt 1894-ben Cannes-ban.

Ebből a két sorból egész élete konstruálható. Harmincegy évig élt, előkelő úrfi volt, mert kastélyban született a necpáli Justhokból; regényeket írt, mert másképp nem fordulhatna elő a gyűjteményben, és tüdőbetegségben halt meg, mert mit keresne a Békés megyei ember Cannes-ban, ha új tüdőt nem?

Egy bevégzett nagy pálya mindenkor fenséges látvány és kibékítő. Ellenben egy szép kezdet izgat és keserű hangulatot teremt. Ilyen kezdetek minden irodalomban vannak és az összetört remények polcán őriztetnek. Ez a nemzetek tetszelgése, akik kitárván, mijők van, szeretik sejtetni, hogy még mijők lehetett volna.

A nyolcvanas évek elbeszélő irodalmának ilyen alakja Justh Zsigmond. Törékeny, bágyadt, hirtelenszöke ifjú, kinek ábrándos szemeiben mély tűz ég. Nem úgy indul meg az Olympus felé, ahogy rendszeren szoktak az emberek, hogy a környezetből merítik a kedvet. Az ő barátai a kaszinóban kártyáznak vagy Alagon versenylovaznak, és valamelyik kis színésznővel regényt szönek, melyhez sok csipke és főleg igazkő, smaragd és rubint kell; vadásznak, párba-joznak, a mások vérért pusztítják.

Ő pedig tüdőbeteg lévén, a saját vérért hányja és álmodozván véget nem érő útján a tavaszi napfény nyomában, regényeket komponál, melyekbe a saját lelkét önti.

Ám a regények építéséhez is sok kő kell, sok drágán szerzett kő, hosszú élettapasztalat, nagy emberismeret fájalmakból, csalódásokból leszűrt bölcsesség, éles megfigyelés és roppant látás. Ki látott már harmincéves embert, aki mindent látott? Harminc év elég a lírikusnak. De mit kezdjen harminc évvel egy regényíró? Mi volna Dickens, ha harmincéves korában hal el? Hol volna az *Új földesúr* és a bűbájos *Sárga rózsza* ha Jókai csak harminc évet él?

Azért hát nem kell és nem lehet csodákat várni Justhtól. Csak egy igen érdekes, sőt értékes kezdetről van szó, és egy rendkívüli processzus hagyatott megoldatlanul.

Az írók rendszerint úgy lesznek írókká, hogy nem lévén valamely pályához erős akaratak, erre sodortatnak. Justh, ki Kielben, Zürichben és Parisban folytatta tanulmányait, Taine-nek arra a kérdésére, mire készül, azt felelte:

— Szépíró akarok lenni. Adjon tanácsot, mester!

— Mindenekelőtt egy kérdést kell intéznem önhöz — mondá Taine.

— Hogy van-e tehetségem? Átfordítom önnek szárnypróbálgatásaimat.

Taine mosolygott:

— Nem azt akarom kérdezni, de hogy van-e erős akarata?

— Van.

— Hát akkor legyen szépíró.

A fiatal Justhban törhetetlen akarat lakott, s olyan apparátussal, annyi szorgalommal készült szakmájára, melynek művelői vadon nőnek otthon, mint ahogy az orvosi vagy mérnöki pályára szokás.

Négy telet töltvén Parisban, első munkáiban, a *Káprázatokban*, *Páris elemeiben*, a *Művész-szerelemben* teljesen francia befolyás alatt áll, a szecesszió iszalagjai, kinövései közé fonódva. Páris illata, Páris levegője érzik leírásain és elbeszélése módszerén. Nem a csörgedező patakok mellől hozza alakjait, se a kőkörcsines mezőkről. Nem járja az erdőket, hol vidám koboldok, najádok, faunok mulatoznak. Zola nyomában jár a modern szörnyek között — melyeknek egyike (a széngáz) mesterét is meg fogja fojtani egy napon. A romlott emberiség bűneit, sebeit görcsöven nézi, mutogatja, és mindez csak annyi, mintha a Zolától elhajigált törmelékeket szedné fel, hogy abból alakokat gyúrjon.

De meddig fog ez tartani? Ábrahám báránya is ott ragadott az indák közt, mert fiatal volt nem bírta még őket széttépni, hogy kigázoljon közülök, de ha ideje van hozzá, kigázol, pedig nem voltak oroszlánkörmei — Justhnak ellenben voltak.

Úgy kell őt venni, mint egy Párisból elindult utast, aki hazafelé tart. Még rajta van kocsija kerekén a párisi sár, lován (pegazusán) a párisi por, de a gondolata már az alföldi szélmalmonkon és kútgémeiken jár.

Amint el-elmaradozik a Notre Dame-torony meg a fényes kirakatok, hogy ím felbukkannak a pusztán a muskátlis ablakok, Justh előtt is halaványodnak Zola és naturalizmusa. 1891 és 1893 közt megjelent művei, *A puszta könyve*, *Gányó Julcsa*, *Delelőben*, némi eredeti ízt vesznek fel, amelyből a Justh írói egyénisége fog kinőni, ha a jóisten megengedi. Mert hát míg ő tolla pengéjével a halhatatlanság barázdáit szántja s életet ad a gondolatainak, addig a halál a villogó kaszapengéjével ott áll mögötte, és nem lehet többé őt lekérlelni.

Zolát e műveiben már csak annyiban követi, hogy mélyebben markol bele a paraszttársadalomba, mint honfitársai, nem elégszik meg a külsőségek, néprajzi tarkaságok és furcsaságok rajzaival, behasít boncolókésével társadalmukba, fölfogásaikba, erkölcsükbe. Ebben az időben más irányban is foglalkozik parasztjaival. Birtokán parasztszínházat állít, melyben a néppel magyar színműveket, Shakespeare-, Molière-darabokat játszat, ő maga tanítván be nekik a szerepeket.

Azt lehetne hinni, hogy a nyugati kultúráért rajongott. Dehogyan. A magyar parasztert rajongott. Rendkívüli nemes, érdekes őslénynek tartotta, akivel érdemes bíbelődni.

A kis tollacska pengéje lázasan dolgozott — talán az a másik penge a háta mögött kergette. Egy ciklust akart írni (és itt megint Zola járt eszében), melyben a *Kiválás genezisé*t előtáró filozófiát akarta publikálni. Nagy, monumentális munkát tervezett, tizenkét vagy tizennégy kötetet. Mikor a *Fuitnus* utolsó lapjait lázasan írta, szerette elbeszélni az édes őszi napfényben melegedve látogatóinak, hogy mi minden lesz a még hátralévő tizenegy kötetben. Mind a tizenegy könyv tartalma benne volt a fejében. Csak még a kis pengének kell leírni.

Csakhogy ahhoz a tizenegy kötethez már akkor nem volt tizenegy napja se. Következett a másik penge.

RÁKOSI VIKTOR¹⁶
1860 —

Rajz egy életről, amely még a delet se érte el! Mintha egy jelenetes képet akarnék bemutatni, amelynek a fele el van takarva, és azt kérdeném: jól van-e megpingálva?

Hát tudhatom én még most, mekkora író lesz Rákosi Viktorból?

Más a lírikus poéta, az már harmincéves korában bevégezte; amit tudott, kiadta, poétai alakja kész, csak a magánélete további részét borítja homály, még rajta lévén a Párkák guzsalyán; de az elbeszélő író csak az ötvenedik évvel éri el ereje teljességét, vagy még később. A csereszye és a rózsza tavasszal terem, de a maradandóbb gyümölcsöket, az almát, körtét és a szőlőt az ősz hozza.

Rákosi Viktor azonban még csak negyvenöt éves (1860-ban született Ukk Zala megyei faluban), főművét még eddig bizonyosan nem írta meg; de ha egyszer megírja, élvezet lesz elolvasni. Hírneves bátyja, Rákosi Jenő korán behozta hírlapírónak. Már 18 éves korában szántja fűrge tollával a „kutyanyelveket” a *Pesti Hírlap*nál. Ír riportot, újdonságot s egyéb apróságokat, beledobván zsongéit a névtelenség irdatlan mélységeibe.

Majd a *Budapesti Hírlap* alapításánál vesz részt társaival, s itt, a *Sipulusz* álnévvel, napról napra népszerűbb tárcáíró. Elevenségtől pezsgő, játssi ötletekkel, bohókás elmésségekkel gazdagon tarkított előadási módja, leleménye, fordulatossága megnyeri rohammal az olvasóközönséget, úgyhogy a 80-as évek közepén Sipulusz már országos hírnévű író, kit a burleszk humor mesteréhez, az amerikai Mark Twainhoz hasonlítanak (pedig talán jobb is nálánál).

Siker a talentum termékenyítő harmata. Sipulusz hosszabb lélegzetű, komolyabb irányú művek írásához kap kedvet, kitörnek belőle, mint az izlandi források a napfénytől, termékeny tollával, felváltva két ember hírnevét táplálván, akik közül az egyik segíti a másikat és viszont. Nem ritka jelenség nálunk. Tallérossy Zebulon leveleit sokan csak azért olvasták, mert Jókai írja, viszont Jókai egyéb műveit sokan olvasták azért, mert egyszersmind a Tallérossy Zebulon írója is ő. Az, aki a jövőnek akar írni, álljon jó barátságban a jelennel. De különben is a magyar közönségnek nem elég egy bögrében főzni. Az egyik része csak a napi sajtóban veszi be a szépirodalmat; ha már föltette okuláróját, hát elolvassa a tárcát is. Egy másik része csak az élclapot futja át. Egy harmadik rész (a leglustább) csak hallgatva, kényelmes zsölljében a színházban élvezi a megkomponált történeteket.

Rákosi Viktor egyikét se kicsinyli ez eszközöknek; írja vidám Sipulusz-tárcáit a napilapban, jóízű ötleteit elcsattantja az általa alapított *Kakas Márton* élclapban, vagy elrakja bohózataiba, melyeket többnyire mások társaságában ír a színpadok számára, s amint úgy pezsgőzteti szellemileg a jelen, sőt jobban mondva csak a pillanat közönségét három helyen is, ráér a jövőnek is dolgozni. 1888 óta majd minden évben megjelenik egy-egy érdekes regénye vagy novellagyűjteménye. A *Bujtogatók* után *Egy falusi Hamlet* következett. Majd jönnek szakadatlan sorban a *Korhadttal fakesztek*, az *Elnémult harangok* stb.

Sokat dolgozik; játszva, könnyen termel, mint ahogy az eperfa könnyen hozza a maga leveleit és bogyóit, csakhogy a leveleiből selyemszövet lesz, a bogyóiból pedig nyalánkság. Vonzón, színesen tud elbeszélni, eredeti nyomokon jár, ez pedig nem kis dolog, sehol se unalmas és éppen nem nagyképű.

Ami azonban életrajzát illeti — arról talán korai beszélni. Különben a mozgalmas, gazdag írói életrajzoknak, melyeket a cenzorok, mecénások, Károly-kaszárnyák, Kufsteinok és egyéb viszontagságok élénken tarkítottak hajdanta, úgy látszik, hála Istennek, már végők van.

A mostani írókkal már alig történik egyéb, csak az, hogy írnak. Rákosi Viktor most is ott ül és ír annál a szerkesztőségi asztalnál, amelyhez szerkesztője egy negyedszázad előtt ültette. Ott nőtt meg hírneves írónak, s a papírra vetett betűbarázdákon át jutott el a Házba, melynek egyik elmés közbeszólója.

PARLAMENTI KARCOLATOK

A FELDÚLT FÉSZEK¹⁷

(Carmen lugubre)

Elpihentek a csatamezők. Éjhomály kóvályog fölöttük. Szürke varjúsereg rikácsolja: „kár, kár”, hol még vígan lengett a trikolor tíz nap előtt. A mohácsi csata utáni hangulat borul az elmékre. Micsoda szörnyű pusztulás! Elesett a vezér, elesett a derékhad, a törzskar, elestek az alvezérek, kapitányok, hadnagyok, káplárok, közkatonák. Ott maradt a két Hegedűs a homokban, Plósz és Dániel Ernő élet-halál közt lebeg, kidőlt Münnich, mintha százados cserfát dönt le a fejsze, halva maradt Feilitzsch báró, elhullottak a Telekiek, a Csele-patakban fekszik két dárdadöféssel átlukasztva Vörös László, otthagya a foga fehérét a legharciasabb dalia, Kubinyi Géza a gömöri mezőkön, a fűbe harapott Losoncon a kodifikáló Rohonyi, oda van a vezér leghívebb fullajtárja, Telegdy, elvérzett Somogyban Makfálvay, Barsban Klobusiczky, és szanaszéjjel annyi mások, kiknek hiányát a szem időtlen-időig megszokni nem tudja.

És ez a sok veszteség, mely már egyenként is szíveken átrezgő bánatot okoz, mind együvé gyűlve szökik szembe a klubban. A katasztrófák kiállítás. Szent ég, milyen változás! Most és csak tíz nap előtt!

Még pezsgett itt az élet. Jókedvű miniszterek suttoztak, nevetgéltek a fürkékben a puha sötétzöld pamlagokon, régi jó alakok verődtek csoportokba, ismeretlen, vastag aranyláncú urak, fiatal kamarások, nagyrotörő vidéki dzsentrik hullámozottak nagy tömegekben, félszemmel a futkosó, térülő-forduló Vojnitsot vagy Dániel Gábort lesve. Nincs az a bájos kisasszony, akit annyi epedő tekintet kísérne, mint a „lenni vagy nem lenni” problémájának e két hatalmas tényezőjét, kiknek vállain, mint Atlaszén a glóbus, ott látszott gömörödni a leendő többség.

A sok idegen úr már a szalmájára se festett valami nagyon jól (fiatalok voltak és véznák), úgyhogy Lukács miniszter fejcsóválva kérdezte:

— Kik ezek az urak? Sohase láttam őket itt azelőtt.

— Az még hagyján — felelte neki valaki. — Nagyobb baj lenne az, ha ezután se látnád itt őket soha.

Elmosolyodott. Hiszen ez akkor csak egy rossz bon mot volt.

— Tehát jelöltek.

Jó jelöltek nem voltak, az igaz, de jó kerületek se. A succrescentiára eleitől kezdve nem látszott jónak az új kampány. Nehéz lesz a Házba becsöppenni. Kerület csak olyan volt, amit el kellett venni valakitől. Az pedig mindig kellemetlen. Hogy Tisza merőben tiszta választásokat fog csinálni, attól még akkor nem féltek (pedig hát azt csinált), de az már akkor is bizonyosnak látszott, hogy a pallost nem fogja használni, amellyel minden új kormányelnök kiselejtezi elődjének bent a pártban maradt híveit, a frondeuröket, intrikusokat és gyanúsakat. Akik őt keresztülkísérték november 18-án, azok egytől egyig összekovácsolt hú emberek, ezekből egyet sem lehet elejteni. A régi gárdának vissza kell térnie, úgy, amint áll. A többi aztán az Isten dolga. (Ő szent felsége volt deználva Vojnits és Dániel mellé harmadiknak.)

A régi gárda érezte és egy kicsit el is volt bizakodva. Azt gondolták, mint a Mátyás király restjei: „Ha kellünk Tiszának, majd behoz bennünket Vojnits”, s még a választás előtt közvetlenül is lehetett látni a nagyteremben gondtalanul sétálgató olyan mamelukokat, akiket ezentúl már nem fog lehetni ott látni.

— Mégse vagy a kerületedben?

Az illető vállat vont és a jégvirágos ablaktáblákra mutatott.

— Hideg van. Nélkülem is nyélbe ütik.

— Mikor mégysz?

— Majd a mandátum átvételére.

Igaz is. Hiszen magától is rendbe jön az ilyesmi. Végre is az igazság a mi oldalunkon van, s ez egyformán a mi oldalunkon van, akár itt ülünk, akár a kerületben fagyoskodunk. A horoszkóp fényes volt. Gajáry Ödön harmincöt szaporulatra fogadott Rosenberggel, Dániel Ernő valamivel kevesebbet jószolt, Belicska Béni még nagyobb többséget szimatolt, szóval mindenki rózsás eredményt kombinált, csak a kis Papp Géza számította ki a szövetkezett ellenzéki pártokat és a szabadelvű pártot egálra, amiért rögtön agyon akarták ütni, hogy az egész Hiób-elmeszösszenet vele pusztuljon. Szóval, felhőtlen volt az ég, azaz olyan derülten öntötte fényét a klub dudáló csillár, hogy öröm volt ott üldögélni és diskurálni a miniszterekkel, kik ki nem bújtak a fekete kábátokból, pártvacsoráról pártvacsorára járván nagy szónoklatokat tartani, melyekben excellált a vezér abban a csalódásban, hogy Magyarországon tizenhatmillió Gladstone lakik, pedig csak tizenhatmillió Pozsgay van.

Pompás lakályos otthon volt a klub (az ember rendesen a kiköltözés előtt találja a lakását kellemesnek). Nyájas, meleg hangulat ömlött el rajta. A lázas sürgés-forgás, sietés valósággal bizsergette a vért, az önmegújítás rejtélyes, titokzatos processzusa ingerlő látványosság. A közeli jövőt senki sem sejtette földi halandók közül. Talán csak a Reinerek, kik csendesen billiárdozhattak és fitymálva nézték az embereket, akik afféle haszontalanságok után törtek magukat, mint aminők a mandátumok. De ez csak a Reinerek messzelátó ereje volt. A többi emberek tükön ültek. Az öreg Thaisz Péter fenyegetődött, hogy már most is nagy a füst, sok az ember, mi lesz a klubból, ha még többen találnak bejönni. A főispánok arcán az önérzet dolyfe ült, szemeikből biztatás csillámlott. Kevélyen jártak-keltek a nagyteremben, vagy elvonultak a mellékhelyiségekbe jelöltjeikkel, mint az anyatyúk a csirkéikkel, a haditaktika részleteit megbeszélni. A megyéknek e felülre kerekedett zsarnokai ezekben a napokban csak éppen a miniszterekkel álltak még szóba, de azokkal is sietve.

Egyik-másik megkérdezte:

— Hogy állunk nálad?

A főispán jelentősen mosolygott és csak az ujjain mutatott, egyet-kettőt vagy esetleg négyet emelvén föl a becsukott tenyeréből.

— Ennyi biztos.

No ha most levágnók azokat az ujjakat, melyek helyett nem hozták be a megígért mamelukot, de sok csonka főispán maradna az új kormányra.

...Hajh, minő varázslat tíz nap után! Dörzsöld meg a szemeidet, aki a feldúlt fészket járod!

Szegény jó öreg klubocskánk, de megváltoztál! Hiszen minden úgy van, mint azelőtt volt. Ott mered egy szögletben a Bánffy szobra... Egy pajkos honatya pokróccal takarta el jókedvében. Most is le van borítva, de az illető honatya már nem honatya. Fent a falon ott lógnak régi elnökeink; a gögös Gorove mintha mondaná: „Itt mi örmények uralkodunk.” (Mikor volt az már!) Mellette a Szontágh Pál vércseszerű arca jelenik meg; szavajárása volt: „Vígan dudál a portugál.” (Dudált csak, de már nem dudál!) Utánuk a nagybajuszú Vizsolyi következik, akinek az volt az ambíciója, hogy száz többségre vigyük. Csoda, hogy befelé nem fordul ő is az arcával az időknék e szörnyű fordulatán. Az oldalfalról ellenben az öreg generális arcán látszik a szemrehányás: „Fiam, fiam, minek csinálsz te tiszta választásokat?”

Bejárod még egyszer a helyeket, amelyek valamiről nevezetesek. Itt van az udvari szobácska, ahol a tejecskéjét iszogatta valamikor az öreg Ucsu. Itt van a szöglet, ahol Deák Ferenc szeretett üldögelni. Itt van az asztal, amelynél Tisza Kálmán tarokkozott. Minden talpalatnyi tér egy kis történelem. De hát ez mind csak fuit. Az enyészet rálehel, és vége van.

Hiszen alapjában minden itt van még, itt járnak megnyúlt arcokkal a régi alakok, de már nem képviselők többé. Itt áll a vörnyeges posztóval bevont elnöki emelvény, annyi nagy konferencia színhelye, ez a miniszterelnök helye szélről, de hát nem fog már itt miniszterelnök többé ülni talán sohasem. Hiszen itt vannak még a főispánok is (csoda, hogy el mernek ide jönni), de hisz ők már nem a mi főispánjaink. És akik megmaradtunk is, mi se vagyunk már többé mamelukok. Mikor megindul a feloszlás, megy feltartóztatlanul a maga útján.

Még most ott ülnek a bukottak a puha karszékekben és mesélik a maguk szomorú történeteit, melyek többé-kevésbé hasonlítanak egymáshoz.

— Hát te hogy buktál meg?

— Úgy, hogy kevesebb szavazatom volt az ellenfelemnél.

A terrorizmus, a felbujtogatott parasztok, a gyámoltalan főispánok, csalárd jegyzők, lelketlen kortesek lépegetnek el a fantáziák előtt, kialakulva a kavargó szivarfüstben, de ez is megszűnik egy napon. Az emberek elunják a panaszkodást. Minden cifraság lemállik innen, és jönnek a kérlelhetetlen következmények. A húsosfazekakért átküld a győztes ellenzék. A többi ócska lim-lom, a Deák képe, Andrassy szobra megmarad. Az öreg óra tovább méricskéli majd az időt: tik-tak, tik-tak. Az ajtók ezentúl is nyílni és csukódni fognak, de miniszterek nem lépnek be többé rajtok, főispán többé e helyen elő nem fordul. Még egy darabig látni fogjuk a Podmaniczky kabátgombjában a piros szegfűt, és ez is jól fog esni, mint egy darabka múlt, de egy nap ez a szegfű se jelenik meg, aztán a Reinerek is esetleg másüvé mennek billiárdozni, a halaványpiros tepichek, melyeken diplomaták lépdegéltek, egykor megkopnak, s ahogy a temetőből szántóföld lesz, hol az örökké mozgó eke kiegyengeti a sírokat, átalakul lassankint a tapintatnak és simaságnak ez a helye is ordító tigrisek tanyájává.

A T. CHAOS¹⁸

Ma végre életjelt adott az új Ház, miután a szokásos három nap, mely a Rákosra hajdan lóháton szállingózó rendeknek volt fenntartva a gyülekezésre, a mai nappal elmúlt, a tisztelt Ház, illetőleg a t. Chaos, kevéssel tíz óra előtt egyes részleteiben a város minden irányából szállingózott az új országház terét varjúseregként ellepő dologtalan népsokaság közt. Az új honatyák nem jöttek lóháton. Lóháton csak egypár rendőr cirkált a téren — miután eddigelé még a rendőrök nem lettek elkergetve (ámbátor ezen intézmény is eltörlendő). Az új honatyák gyalog jöttek vagy konflison (a disszidensek fiákeren, sőt automobilon), Papírpaksamétákat szorongatva a hónuk alatt. E bohókás papirosok csinálták azt a nagy izgalmat és emelkedett hangulatot, mely a téren uralkodott, és ezek döntötték fel a húsfazekakat.

A nap aranytányérja felbukkant keleten. A fazekak összetörtek, de ez a tányér még megvan s ragyogó fényt vet a fehér hófoltokra, melyek még a teret borítják. Egy-egy ismerős alak jött. Megéljeneztek.

Egy varga rákiáltott az érkező Thalyra.

— Ne engedjenek!

Az öreg kuruc visszafordult és harsányan kiáltotta a nép közé, mint a Poe hollója:

— Soha!

Fent már gyülekeztek a „gólyák”. Elfoglalták a helyeiket a márványos teremben, hol minden csillogott a beözönlő napsugaraktól és a szépasszonyok mosolyától.

A karzaton egy almát nem lehetett volna elhajítani. A sok szép fejecske egymás mellett mindenkinek eszébe juttatta a Piukovics József gukkerját. Az utolsó gukkert a szabadelvű párton. De minek is az? Nincsenek már itt kilátások.

Végre begyűlt a Ház, gyorsírók, házitisztek, miniszterek leültek a félkaréjba. Mind gyönyörűen voltak ma megfésülve. A karzaton hullámszám támadt. Pedig ugyancsak nincs mit látni a karzatról. A karzatnak egyforma lehet a régi Ház és a mostani. Néhány száz barna kabát, s minden kabátban egy úgynevezett gentleman. Hanem a gyakorlott szem, a földszinti szem rögtön észrevette a változásokat. Jézus Mária, micsoda látvány. A hat mezőre osztott teremben a szabadelvű párt két táblán fér el. A harmadik mezőn Belicska és Szóts Pál képezi a gránicot. Átellenben ül a függetlenségi párt. Most lép be Kossuth, viharos éljen hangzik fel. De ugyan fölvitte isten a dolgukat, benyúlnak egészen a negyedik rekeszig, ahol két másik ellenzékbe szakadnak be. A disszidensek és a néppárt a Ház patkójának a jobboldali karójába jutottak. Kossuth a régi helyén maradt, de Apponyi közelebb költözködött hozzá, topográfiai-lag is jelezni kívánván némileg a különös utat, melyet megtett. Podmaniczky édesdeden szunyókál a padban és tovább álmodja a Tisza-érát. Angyalok eolhárján éneklik fülébe, hogy milyen szerencséje volt ennek az 1905-iki országgyűlésnek, mely ma adja magáról az első életjelt. Hogy majdnem törvénytelen lett (mert az ex-lexben fogantatott), hogy majdnem csonka lett (mert egy pár vármegye protestált, s kis híja, hogy meg nem tagadta a képviselő-küldést), de szülés közben szerencséje úgy pottyant ki, hogy a nemzeti akarat hótiszta kifejezője.

No csak hogy végre itt van, a kamarási próbák, ki az apja, és hogy nem törvényes időben fogant meg, kegyesen elengedtetnek neki, és most következik mindjárt az ünnepélyes pillanat, amikor a chaosból kibontakozik.

Sötétség vala kezdetben és üresség, semmi egyéb — így kezdődött a világ. A Ház ellenben nem kezdődhet egészen a semmiből. Ahhoz mégis kell valami. Nem sok, csak egy háznagy. Az öreg háznagy. Minden tabula rasa, de a háznagy túlél mindent, s belőle mint apró mustármagból épül fel újra a nemzet leghatalmasabb szuverén szerve, a parlament.

Valahol a padok közt egy rejtélyes csöngettyű panaszkodó hangja sír fel a zsibongásban: temetői csönd támad, s jó Csávossy feláll a Tisza István háta mögül. Nagy lélegzetet vesz, mint egy a folyamból a szárazra kivetett harcsa, szétnéz a csodálatos Házon, egy percig zavarba hozza, hogy az elnöki széken, melynek karfái meg vannak csinálva, senkise ül (hiszen furcsa is egy fej nélküli test), azután szólni kezd:

— Tisztelt urak!

Azután megint szétnéz, most meg az konfundálja, hogy két Pap Gézát lát a teremben. (Ejnye, ki mert ide tükröt akasztani a tudta nélkül?), végre rájön, hogy az egy másik kis ember, Buza Barna, s zavartalanul javasolja, hogy talán a legöregebb ember foglalja el az elnöki széket, aki tudvalevőleg Madarász József, s kezdje meg a Ház alakulását.

Honnan, honnan nem (talán egy skatulyából), kiugrik erre a virgonc öreg Madarász s tip-top, tip-top, peckes léptekkel poroszkál végig a médiumon, ráncos nyakát behúzza a zekéjébe; szép, újdonszerű zsinóros magyar nadrág lötyög lábszárain: egészséges, piros az arca. Általában friss még, de testben egy kicsit meglappadt, csupa csont, csupa bőr. Az ember igazán nem érti a pápuákat, hogy miért eszik meg öregeiket.

A lépcsőn is fölfut szaporán, mint a fűrj, és megáll az elnöki székben.

— Éljen! — hangzik a szélsőbalról.

— Üljön le! — kiáltja eleibe Keglevich István gróf.

De az öregről tudjuk már, hogy a világ minden smukkjáért be nem ül a megfertőzött székbe, melyből november 18-ikát rendezték (hiszen ha legalább nem volna új nadrágja), előbb exorcizálja onnan az ördögöt s ím elkezdí recsegő hangján a zordon ígéket, melyektől a görvély, a menyjülés és az átkos osztrák erőszakoskodás szelleme elillan.

— Mielőtt az elnöki széket elfoglalnám, tisztelt Ház...

— Még nem tisztelt Ház — igazítja ki egy hang.

— Akkor tisztelt képviselők...

— Még azok se.

— Kénytelen vagyok kijelenteni... — folytatá, s apró fénylő szemekben gúnyos koboldok és manók ugráltak.

— Ne jelentsen ki semmit — kiáltják jobbról.

— Hogy akár amit a kormány, akár bárki más a házszabályok vagy alkotmány ellen cselekedett, az érvénytelen és... izé...

— Hallja, korelnök, ez nem magára tartozik — szurkálja Keglevich István, akivel egy jó közbeszólót kapott a szabadelvű párt.

— És törvénytelen — fejezi be, biccentvén a nagy, ősz fejével haragosan.

Ez az egy-két közbeszólás azonban annyira kihozta a sodrából a továbbiakban, hogy a sorrendet összezavarta. Majd a mandátumokat akarta összeszedni, majd megsúgták, hogy a jegyzőket kell kineveznie, mire előszólított egy papirosról négy fiatal gentlemant, akik elhelyez-

kedtek az emelvényen. Fiatalok, karcsúk és vékony nyakúak voltak, mint négy medicinás flaskó.

Ekkor aztán kitűzte a holnapi napra a holnapi ülést, amikor a királyi leirat fog felolvasatni, s a Ház megnyitani, mandátumok beszédetni.

Az egyik jegyző a kisorsolást súgta.

— És ki fognak sorsoltatni — fejezi be.

De miután ezt is meg akarta magyarázni, annyira belebonyolódott, hogy senki biztosan nem tudta kivenni többé: a mandátumok, a képviselők vagy a Ház fog-e kisorsoltatni. A női karzat alkalmasint azt értette, hogy talán a korjegyzők fognak kisorsoltatni. A földszint pedig azt értette meg legalább, hogy a pápuák miért eszik meg az öregjeiket.

KÉT ÁLLAMTITKÁR¹⁹

Nem a hanyatló naptól való búcsúvétel és a fölkelő nap köszöntése van itt egy kalapemelés alá véve — ami természetlenséget is —, hanem a magyar közélet két derék alakja érkezett meg egy-egy új stációhoz. *Zsilinszky* Mihály a vallás- és közoktatásügyi minisztérium érdemes államtitkára, tízévi államtitkársága után megkapta a királytól a valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot, míg más vonalon, de úgyszólván egyszerre vele, *Szalay* Péter, a posta- és táviróintézet elnökgazgatója megkapta az államtitkári címet és jelleget.

A két férfiú között nincs egyéb kapocs, mint az, hogy mind a kettő kiváló munkása az országnak, azokból, kik tapsok nélkül, zajtalanul dolgoznak a közélet arénájában, úgyszólván nem a maguk neve alatt, de mégis oly munkát végeztek, hogy az a nevükre is fényt vet.

Zsilinszky Mihálynak éppenséggel a legkényesebb szerepkör jutott. A politikai államtitkárság a haragos istenek ajándéka. A politikai államtitkár a miniszter helyettese. Az a fazék, mely éppen úgy ott áll a tűzhely közepén, mint a miniszteri fazék. És éppen olyan kormos lesz a tűztől, mint az, noha ebben voltaképpen nem föl semmi. Ha a miniszter erős legény, akkor az államtitkár nem érvényesülhet (habár talán ő is erős), ha ellenben a miniszter gyenge talentum és gyenge munkaerő, akkor érvényesül az államtitkár — de sikerei a miniszter firmáját fenyegetik. Egy szó, mint száz, bátran lehetne azzal a gyanúperrel élni, hogy akinek elméjében a parlamenti rendszernek ez a két egymás mellé helyezett alakja először fogant meg, az arra is gondolhatott, hogy a koronán és parlamenten kívül, mely tarthatja és elejtheti, a *túlságos hosszú* kormányzás ellen egy harmadik faktort állítson a miniszter mellé, aki belül vehet nagy részt a lemorzsolásában.

Mikor Ordódy Pál közlekedésügyi miniszter lett, egy magasan fölötte álló, nagyeszű államtitkárt talált büroijában, Hieronymi Károlyt. Persze az is lemondott, pláne azzal az elővélelemmel, hogy állását nem is tarthatja meg — mert az alsó kabát nem lehet hosszabb a felsőnél.

A józan magyar eszű Ordódy így szólta hozzá, meglátogatván őt dolgozószobájában:

— Ami pedig téged illet, ki jobban tudod ezeket a dolgokat, mint én, csak egy föltétel alatt tarthatlak meg.

Hieronymi fölemelte kevélyen nagy fejét, melybe föltódult a vére, előre szepegvén valamely önérzetét sértő föltételtől.

— Ha csak meg nem ígéred szavadra — folytatá Ordódy —, hogy addig, míg én itt maradok, te is maradsz, és amikor én elmegyek, te is elmégsz.

Hieronymi megígérte, s Ordódy ezzel mintegy megadta az államtitkári állás rajzát olyan esetben, ahol az államtitkár az eszesebb. Joggal tarthatva magát főnöke utódjának, azt tehet vele, amit akar. Nem adja oda eszméit a közös munkába, magának tartja, mintsem tekintélyét öregbítené; nem óvja a hibáktól, sőt ha intrikus, behajítja, szóval a kezében van a miniszter.

Azért szinte példaszzerű a *Zsilinszky* tevékenységének zajtalansága. Mert az a jó államtitkár, akit soha se emlegetnek, aki nem igyekszik elől látszani. Kiveszi a dologból a maga részét, de elfüggönyözi dolgozószobájának azokat az ablakait, amelyeken a népszerűség besüthetne. Az utolsó tíz év alatt, amióta ő a minisztériumban van, nagy reformokon ment át a tanügy és óriási léptekkel haladott előre úgy az élénk szellemű *Wlassics* Gyula alatt, akinek sok ötlete volt és elég reformeri merészsége, mint legutóbb *Berzeviczy* Albert alatt, akiből nagy kaliberű minisztert várhatott az ország, ha a dévaj *Párkák* keresztül nem metszik a politikai fonalat, melyhez rövid minisztersége fűződik.

Az elmúlt tíz év sokoldalú munkája a magyar tanügy terén majdnem áttörésnek tekinthető. A csekély anyagi eszközökhöz képest az eredmények szinte óriásiak. Ha van gyümölcs, akkor ezen a téren van. Míg a legfontosabb tárcák stagnáltak, vagy az egyszerű adminisztrációra szorítkoztak, míg a parlament meddő harcokra pazarolta erejét, addig az iskola harcolt s erősítette a nemzetet, egész országrészek magyarosodtak meg az iskola révén, az olvasni és írni tudók szinte kubusban szaporodtak, s ma már a szó szoros értelmében vett magyar nép intelligensebb bármely nyugati ország parasztjainál.

A tíz évnek ehhez a jelzett munkájához szorosan hozzá van növe a Zsilinszky Mihály neve. Mindenütt találni egy-egy téglát, amit az ő keze tett az épületbe, anélkül, hogy oda volna karcolva Kiszélák módján: „Én jártam itt, Zsilinszky Mihály.”

Zsilinszky Mihály 1838-ban született, most tehát hatvanhét éves, de még agilis, sőt fiatalos, ruganyos férfi, kinek élénk szemeiből jóság és értelem sugárzik ki. Valami kedves derült van egyéniségében, az ember, ha őt látja belépni a klubba, szinte megnyugszik a stréberek, intrikusok, hízelgők és kapzsiak ez erdejében, hogy íme, vannak még derék emberek, akik egész nap csinálják a maguk dolgát, alusznak rá, aztán megint felkelnek és megint dolgoznak, s amellet jól érzik magukat. Jó modora szinte közmondásos. Olyat csak lutheránus ember sajátíthat el. Mindenkivel arról beszél, amiről az szeret beszélni, s oly érdeklődést tanúsít az illető minden mondandója iránt, mintha az volna a legérdekesebb dolog, amit életében hallott. *Zsilinszky* nagy charmeur. Csakhogy ő nem használja rosszra ezt a veszedelmes tulajdonságát. Legfeljebb az audienciákon veszi hasznát. A miniszteri vagy államtitkári audienciák igaz értékükre rendszerint nem sokkal érnek többet az ügyes-bajosoknak, mint ha egy odvas fába kiáltanak bele az érveiket, panaszait, de amennyiben az, hogy az illető panaszos *kiöntötte a lelkét*, neki könnyebbülést okoz, hát mégis csillapító szerek az audienciák. Hát még egy audienca *Zsilinszky* Mihálynál! Ez valóságos balzsam. Mert *Zsilinszky* Mihály úgy tudja meghallgatni a panaszost, úgy tud vele érezni beszédje közben, hogy az szinte többet ér annak az orvosolásnál.

Zsilinszky Mihály egy békéscsabai módos gazdaember fia, aki papot vagy tanárt akart fiából nevelni. Elvégezvén a gimnáziumot és a teológiát, tanulmányutakat tett a külföldön Svájcban, Német- és Olaszországban s volt nevelő is (természetesen Fabiny Theofilnál.) Huszonhárom éves korában a történelem és a magyar irodalom tanárává választották Szarvason. Gyorsan haladt, lázasan dolgozott. Csakis így futhatta be azt a szédítő karriert, a békéscsabai egyszerű, fehérre meszelt falú, parasztos pitvarú házacskából, ahonnan kiindult, a bécsi Burg márványos trónteremig, ahol most a titkos tanácsosi esküt teszi le *őexcellenciája*.

Meg kell adni, ahol valami tennivaló volt, s ahol a magyarság ügyén valamit lendíteni lehetett, *Zsilinszky* mindenütt ott termett. Küzdött a protestáns autonómia jogaiért, tankönyveket írt, és pedig jó tankönyveket, ilyen „a magyar költészet és szónoklat kézikönyve”. A legkülönbébb dolgok iránt érdeklődött, de mégis kettő bilincselte le legjobban: a haza és az egyház. Az evangélikus egyház legkitűnőbb és legrokonszenvesebb főharcosai között áll, ki egész életén át soha nem lankadó buzgalommal vett részt belső ügyeinek intézésében. Azonkívül azonban, mint minden tettvágyó ember ki-kirándult munkásságával mintegy pihenésül más irányban is; lefordította Lamartine-nek „Az 1848. forradalom története” című művét, Horovitz „Széptani leveleit”, Leckynek nagy munkáját „A felvilágosodás keletkezésének történetét”. Közül megírta Szarvas város monográfiáját, összeszedte a nép szájából a „Kossuth-dalokat”.

A „nemo próféta” dacára is felismerte szülőmegyéje fiának jelességeit, s 1876-ban, mely év őt mint a békésmegyei esperességnek felügyelőjét s a „Békés” szerkesztőjét találja, a gyomai kerület megválasztotta országgyűlési képviselőnek.

Itt is csak olyan lázasan dolgozott, mint egyebütt. Volt előadó, beszédeket tartott, rögtön a legértelmesebb szónokok közé emelkedve, tömören beszélt, erős logikával, kellemes hangorgánuma volt, és sohase szólalt fel kicsiny okból, amellet a jegyzői tisztet is viselte, dolgozott a bizottságokban, sőt még akkor is dolgozott, amikor diskurálni látszott, mert mint a kálvinista tornyokon a kakas, örökké ébren volt és csikorgott a pánszlávizmus előnyomulásának megakadályozásában, informálta a minisztereket, rémítgette, nógatta, sarkantyúzta, hogy tegyenek valamit — és mindig volt egy csomó gravamen és löveg a tarsolyában. A tót-ajkú népnek a magyarsághoz való beédesgetése valóságos szenvedélyét képezte. Mint képviselő is számos ily irányú dolgot írt tót lapokba. A magyar irodalom jobb termékeit átfordította tótra, Mikszáth egy-két könyvét, a „Lohinska Zelinát” (A lohinai füvet), hogy a tót rokonszenveket ilyen módon is mifelénk hajlítsa, képviselő korában írta meg Kupeczky János múlt századbeli festőnk életrajzát — de hiszen lehetetlen felsorolni, mi mindent írt s mi mindent csinált és végzett, kivált azokban a különféle elnöki és jegyzői hivatalokban, melyeket mint a lutheránus egyház egyik vezéralakja elfoglalt.

1878-ban levelező taggá választotta az Akadémia, mire megírta „A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai” címen háromkötetes művét. 1889-ben Csongrád főispánjának nevezte ki a király. 1892-ben zólyomi főispán lett. 1895-ben államtitkár.

Ha mint író vesszük, nem tartozott a nagy írók sorába, a politikusok közt se vergődött fel államférfiúi magasztalokra, de nagyban és egészben mégis egyik első rangú, hathatós és érdemes előkészítője ennek a kornak, melyben az életadatok így következhetnek egy férfiú pályafutásánál :

„Összegyűjtötte a Kossuth-dalokat — és valóságos belső titkos tanácsos lett.”

*

A magyar intézmények gyöngye kétségkívül a posta. Fiatal intézmény. Régen csak a cigány eszközölte a levélvivést-hozást. Még 1848-ban is annyira primitív lábön állott a posta, hogy a nagy Széchenyi István Macskásyt, az erdélyi ügynevezett *főpostamestert* citálta Pestre, hogy az országos posták vezetését rábízza; csak ez az egy szakember állott rendelkezésére.

De mennyire csodálkozott Széchenyi, mikor a megjelent Macskássy arra a szóra, hogy mindenekelőtt adjon be egy memorandumot az országos postaügy vezetéséről, nagy zavarral felelte: „Nem láttam én még soha életemben postát, méltóságos gróf úr, instálom.” Kisült ugyanis, hogy az „országos főpostamester” afféle „háznagy” volt a diétánál, aki készen álló lovas csatlósok által vitette a képviselők leveleit, kit Gernyeszegré, kit Erzsébetvárosba, sőt néha kettőt-hármat is vihetett egy csatlós, ha az országos főpostamester kombinatív medítált az elküldendő levelek útja fölött,

E félszáz év alatt a régi csúfolódás óta, mikor Paczolay uramnak a Lontóra szóló levelét Londonba irányíták Pestről, mígnem aztán a londoni postás írta rá az útbaigazítást: „Lontó, village, County Hont, Hungary”; e félszáz év óta a magyar posta elsőrangú intézmény lett, mely kiállja a versenyt az angollal és franciával is. Szerencséje egy embernek, aki oly intézmény élén állhat. Vagyis inkább szerencséje az intézménynek, hogy oly ember állhat az élén, mint Szalay Péter.

Csak ő vihette azt olyan tökélyre, aki egész szenvedéllyel él a postaügynek, ismeri a postaügy óriási irodalmát, érintkezésben van a postakongresszusok révén a világ úgyszólván összes postakapacitásaival, s ahol egy-egy ötletke megfog, bármily csekély újítás megjelenik, azt rögtön nyakon csípi, alkalmazza vagy idomítja a mi viszonyainkra. A hivatali órákban reggeltől estig végzi az óriási adminisztrációt, este aztán mulatságból levelez a nagy szakteknéllyel, külföldi tarifáink leszállítása s egyéb, a posta körébe vágó dolgokban.

Szalay Péter 1846-ban született, zömök, erős, fiatalos kinézésű úr, kinek már fürge testmozgásából látni lehet roppant tevékenységét. Fia Szalay Istvánnak, József nádor egykori meghitt titkárának s testvérbátyja Arany János menyének, Szalay Gizellának. Eredetileg ügyvédségre készült, 1867-ben le is tette a cenzúrárt, de szerencsére nem lett ügyvéd. Szerencsére azért, mert ügyvédünk, hála Istennek, van elég, de Szalay Péterünk csak egy van.

Mikor Szalay Péter a cenzúrárt letette, akkor az volt az uralkodó jelszó: „hivatalt kell *vállalni*” (hiszen most is az, de azzal a változtatással, hivatalt kell *kijárni*). A parlamenti kormány akkor alakult meg. A mézes napok története ez. Miniszterek voltak, de hivatalnokok nem (éppen megfordítva, mint e percben). A régi hivatalnokok szétfutottak az új érában, melynek senki sem tulajdonított állandóságot. Szétfutottak, hogy magukat „komolyabb időkre” tegyék el. Tehát csak a keretek voltak meg, de a hivatalnokok hiányoztak. Az aranyifjúság hazafias cselekedetnek tartotta az adott esetben felajánlani szolgálatait. Nem sok ceremóniával járt akkor az ilyesmi. Az illető felment a miniszterhez, elmondta előszóval, ki mit tud, mit akar, mire a miniszter kiszólt az előszobába a szolgáinak: „Hozzanak be még egy asztalt” — s ezzel ki volt az ajánlkozó nevezve. Így került be Szalay Gorovéhoz, s minthogy szerény volt, segédfogalmazóságon akarta kezdeni. Valószínűleg ebben van fényes karrierjének titka, mert *alulról jövőn*, alkalmá lett a gyökereinél megismerni szakmáját a postaszakosztályban.

1872-ben kiküldette magát egy évre a zágrábi postaigazgatósághoz, mely alkalommal a Fiume–Trieszt közti tengeri postaszolgálatba is bepillantást nyert. Gyorsan emelkedett most már fogalmazóvá, titkárrá és osztálytanácsossá, feltűnően rátermettségével főnökei előtt. Baross Gábor 1887-ben megbízta a közúti szakosztály egyik ügyosztályának vezetésével, ahol a hadászati utak és hidak ügyeivel foglalkozott, s így vált kedvező körülmények közbejátszásával a tökéletes szakférfiúvá, aki most. 1895-ben miniszteri tanácsosi címet kapott. Egy évvel később a postaszolgák sztrájkja után őt bízták meg a posta-, táviró- és telefonügyek vezetésével nehéz körülmények közt. Rendet csinált és egészséges fejlődést oltott be a személyzetbe. Immár fölért a csúcsra a maga szakmájában.

A többi aztán csak forma. 1896-ban őt kellett tenni az újonnan szervezett posta-, táviró- és távbeszélő-vezérigazgatóság élére elnökgazgatóvá. E minőségben dolgozik kilenc esztendeje, olyan eredményeket mutatva föl, amelyek előtt kénytelen mindenki meghajolni. Valóságosan egy gép precizitásával mozog az óriási apparátus minden vonalon. Mekkora körültekintés és fegyelemfenntartás kell ehhez!

Ő építette a telefonhálózat új központját, az országos hálózatot kiterjesztette, a postaszolgálatba behozta az automobilt, a távirat-kézbesítéshez a biciklit, a levélgyűjtéshez a triciklit, szóval minden eszközt, minden találmányt modern kezdeményezési ügyességgel befogott szakmája szolgálatába, megelőzve a többi államokat

S ehhez járul még, hogy az óriás hálózat, a tömérdek személyzet, a nagy dimenziók mellett ez az ág nemcsak hogy az ország megterhelhetése nélkül virágzik, de inkább a kincstárnak egyik legbecsesebb aranyat tojó tyúkjá.

Az új államtitkár, ki a kereskedelmi minisztérium Albrecht úti bérházában székel, egyike a legszeretettémeltőbb, legkedvesebb embereknek, ki úgyszólván a fél Európával per tu van s japán és kínai pajtásaival is levelezésben áll, akikkel a kongresszusokon itta meg a brüdert; hozzá jutni könnyű, s nála lenni élvezet. Szinte a tenyerén hordja látogatóját, aki rendszerint kérelmez is valamit, elhalmozza udvariassággal, anekdotákat mond neki, kikíséri az ajtóig, boldognak vallja magát, mint egy arabs, hogy Allah látnia engedte jó barátját, meg is csókolja az ajtóküszöbön — de a protezsáltját csak abban az esetben nevezi ki, ha csakugyan beválik a nagy organizmusban, melynek ő minden srófját, szög[é]t, porcikáját ismeri.

A HELYZET NEHÉZ²⁰

A kínai beszély- és regényírók annyiban vannak hátrább vagy előbb nálunknál, hogy az állatokat beszéltetik az emberek helyett s a belső cselekvény kapcsán a külsejüket ismertetik, míg mi az emberek külsőségének ismertetéséből véljük szemléltethetővé tenni a belsejüket.

Kínában például egy tóban elégedetlenek a békák, brekegnek, kuruttyolnak s hallván a vízimadarak csipogásából, hogy a túlsó tóban, mely a nagy hegy mögött fekszik, vígabban élnek, bővebben kosztolnak az ottani békák, elhatározták, hogy elhagyják ősi lakhelyüket, átgázolnak a hegyen s elfoglalják a túlsó tavat és az ottani békákat ide kergetik át.

Azaz csak azt határozzák el egyelőre, hogy fölmennek a hegycsúcsra és (mert a békák óvatosak) megnézik előbb, ha nem ártalmas-e egészségüknek az új tó, és érdemes-e cserélni?

A békák tehát fölmennek. Két nagy zöld béka vezeti őket. Az egyik azt kuruttyolja: „urak a papok”, a másik azt brekegi: „rosszak a papok.” (A nép ugyanis ezzel a két hangutánzóval beszélteti magyarul a békákat.)

A békák tehát fölérvén a csúcsra, *fölgaskodtak*, hogy az új ígéretföldet megpillantsák, s íme, cupp-cupp, elszontyolodva ereszkedtek ismét a hasukra vissza, felkiáltván:

— Hiszen ez szakasztott a régi tavunk!

Csakugyan az volt mindenestől; azok a nádak, az a sivár szántóföld a tó végében, a korhadtt fűzfa a másik oldalon.

— No ez bizony a mi régi tavunk. Az ördög látott ilyet valaha!

S ebben aztán annyira megkonfundálódtak, hogy nem bírtak mozdulni. A helyzet valóban nehéz volt. Mert ha előre mennek is, a régihez érnek a szemük szerint. Ha visszafordulnak is, a régihez érnek a logika szerint. Hát merre menjenek? Mit csináljanak? Mit akarjanak? S ha valamit akarnak, milyen irányban kezdjenek hozzá?

Így ugráltak és hemperegtek tanácstalanul, éhesen, de nagy étvággal a hegycsúcson anélkül, hogy tisztában lennének programjukkal.

És a kínai író itt bevégzi a beszélyét.

És a magyar olvasó dühbe gurul: „Hát ugyan mit akart ez a szamár író ezzel mondani?”

Pedig hát igen egyszerű a dolog. Mindenekelőtt nem a helyzetre, de a békára kell gondolni, a békát kell ösmerni, a struktúráját, a természetét, a sajátságait. Azt kell tudni, hogy *mikor a béka fölgaskodik, akkor a szeme hátrafelé mutat.*

...És ebben van a helyzet kulcsa.

*

Ezt mint előljáró beszédet kapcsolom azokhoz a csendes estékhez, melyek a Dorottya utcai klubban folynak, és melyekről koronkint hírt szoktunk adni lapunknak ebben a rovatában.

Még mindig együtt vagyunk azóta és maradunk is, csak éppen Rubinek lépett ki a pártból, amely újabb csapásra senki se volt elkészülve. De hát a mamelukszív sokat megbír és nem reped meg.

A természet olyan bölcsen teremtette az embereket, hogy a közkatasztrófákat gyorsan heverik ki. Sic fata tulere, punctum. A végzet megy, ahogy neki tetszik, dübörgő kerekeit nem lehet megállítani. Így volt megírva.

Egy hónap múlt el a választás óta, de a klub hangulatán már észre se lehet venni a megrázó eseményt. Az arcokon mosoly ül és elégedettség. A tekintélyesebb politikusok vidám csoportokban üldögélnek az alacsony angol pamlagokon, találgatva, mit hoz a holnap, lesve a híreket, melyek itt esténként meggyűlnek. Pap Géza a kaszinóból jön, talán tud valamit. Sturm a szerkesztőségéből jön sunyi arccal, meglehetősen, Bécsből vannak hírei. Rosenberg kidüllesztett mellel lép be, ő a Széll Kálmán intimusa. Angyal Józsi a Wekerle kedvence, talán onnan hallott valamit. Mert hát árvák vagyunk, kevesen vagyunk, rosszul vagyunk informálva, de azért egy kis kulcsocskánk mégis van minden zárhoz. Dániel Ernő az Andrássyakkal beszédes, Vancsó szálai fölérnek a legmagasabb udvarig, vagy még azon túl is, Kabos Ferenc ellenben hű sétatársa Darányi Ignácnak, ki címei közé fölvette a múlt hetekben ezt is: „Darányi Ignác belső titkos tanácsos, a disszidensek elnöke, országgyűlési képviselő és a leggyűlöltebb alak a szabadelvű pártban”. (Többet ér ez most az aranygyapjánál is.)

Nincs itt unalom. Dehogy. Sőt csak azóta van politika. A párt öreg politikusai láthatólag élveznek, mint akik az egyszerű malmos játék után egyszerre bevezették a sakk titkaiba, hol az ezernyi esély közt teljes lehetetlen végiggondolni az egész játszmat. A kedves excellenciás urak pompásan mulatnak. Még az „atyus” (Szentiványi Árpád) is kibékült már a helyzettel, lábait maga alá szedve, kedélyesen szívja regalitisát s oda-odavet egy-egy megjegyzést:

— Jobb is talán, hogy így történt.

A lutheránus ember könnyen megnyugszik az égi végzéseken, csak a szipkája szeleljen.

Lehangoltság csak az egészen kis embereken érezhető még. Valami méla bánat a homlokokon, egy keserű vonás az ajkszögletekben, fanyar mosoly, bizonyos tompaság a hangban, és a mozdulatokban sajtászerű bágyadtság. Pedig hát ők régen se sokat numeráltak. A hatalomból, melynek elvesztésén búslakodnak, nem volt az övék semmi.

— Le vagyunk törve — sóhajtanak.

Az öregek, a tizenhatos bizottság tagjai, ha valahol egy kis rossz hangulatot vesznek észre, rögtön ott teremnek gyógyító argumentumokkal.

— Mért volnátok letörve? Egyénileg éppen nem. Hiszen meg vagytok választva — torkolja le a felkíváncozó sóhajt egy kegyelmes úr.

— Mit ér az? Mint párt mégis csak le vagyunk pocskondiázva.

— Attól függ, érzitek-e — feleli az öreg cinikus. — Fölfogás dolga.

— Vajjon?

— Majd mindjárt meglátod. Vegyük például a szégyenünket egy másik téren.

— Hol?

— Vegyük azt, hogy a sárga faj Mukden mellett és Port-Arthurnál lepocskondiázta a fehér fajt. Nos hát megtörtént, de azért egyikünknek se jut eszébe, hogy azért sárgára fessük ki magunkat. Nem igaz?

De már ez igaz, és a jó kis ötletke szintén egy csöppnyi enyv, amely összeragasztja az embereket, s tényleg sohasem volt olyan homogén a párt, mint ez idő szerint. Meleg baráti viszony kapcsolja össze a tagokat. A szerencsétlenség a legjobb kovács. A stréberek, a nagyképűek, a hivalkodók és az intrikusok csodálatos módon eltűntek a hatalommal együtt. Most a klub egészen kedves hely, ahol jól érezheti magát az egykori mameluk. De most jobban is frekvenciózó, mint mikor még Noé bárkája volt, s a régi szabadelvűek azért nem jártak fel, hogy az új szabadelvűekkel ne kelljen találkozni, és vice versa. Most együtt cseng-bong este majdnem az egész tábor. Az új farkasok, akik kezes bárányokból vedlettek át, már belenyugodtak a

gondolatba, hogy ők is üvöltöni fognak, csak azt nem tudják még, hogy mit üvöltsenek. Sok függ az üvöltéstől, de persze azt igazi tigrisektől kellene megtanulni, nem az erre a célra megválasztott tizenhat éneklő kanonoktól, akik kottára rakják a klub Deák szobájában.

De hát az ellenzéki üvöltözés még a messze jövő zenéje. Hol van az még? Az öreg kormány sehogy se tud meghalni, az új sehogy se tud megszületni. Azért még sokszor kell elmenni Bécsbe.

Még minden úgy van a klubban, mint azelőtt. A hatalom külső jelei még csorbíthatatlanok. Még ott van a posta és távírda a kártyaszobák mögött. Még vannak minisztereink, akik után a klubtagok tudakozódnak. A kártyás képviselő leül a partnerei közé s egyszersmind megrendeli a szolgánál:

— Ha Berzeviczy megérkezik, jöjjön be jelenteni.

Még megvannak az uras allure-ök. A fényes háztartás attribútumai. Még ott lődörögnek az újságírók (de már a fele elmaradt), a főispánok is feljárnak, de inkább csak kíváncsiságból. Csak látszat minden. Semmi sem igazi már, se a miniszterek, se a főispánok, se a mamelukok.

Még a képek, szobrok se a régié. Mintha azokon is változtatott volna a rettenetes alkony. A jó Belicska Béni, aki előbb jön fel néha hét óránál, elbóbiskol, egyedül lévén a nagy teremben, s amint feje alá biccen, s Majmuna álomtündér szemhéjait megsimítja, úgy rémlik neki, mintha Andrassy le akarna szállni a fehér lováról, s hallani véli a hangját:

— Belicska, Belicska, hol vannak innen az én fiaim?

Belicska felrebben, de nem lát és nem hall semmit. Hallucináció volt az egész. Csak az óra jár egykedvűen, tik-tak, tik-tak. Újra behunyja a szeméit... de hasztalan, új látomány ijeszti fel, Deák látszik kilépni a ráámájából s Belicskára meresztve bozontos szemöldöjeit, búsan kérdezi:

— Hát velem mi lesz?

De már erre nem tud megfelelni Belicska s inkább bemegy az írószobába és leveleket ír haza a választóinak, melyekben a postscriptum rendesen ez: „A helyzet igen nehéz, és most már én se tudom megmondani, mi lesz, hogy lesz; de más se tudja. Egy azonban bizonyos, hogy én még mindig állom a helyet Tisza mellett, és hogy a király öfelsége még most se negyvennyolcas.”

A helyzet tényleg még mindig változatlan, s ott állunk, ahol januárus 26-án éjjel voltunk, mikor Sándor János először számította össze, hogy kevesebben vagyunk, mint az ellenzék.

A Bécsbe járkáló urak csak afféle kellemetes játék, hogy ő excellenciáik el ne unják magukat. Észre is vették már utóbb (mert van ám ész azokban a fejekben) és immár a feleségeikkel mennek fel; ha tovább így tart, a gyerekeiket is felviszik. Valami különös haszon nincs belőle, csak a vendéglőknek, ahová az illető portentumok szállnak. Mert külön véleményük nincs, legfeljebb külön vendéglőjük. Az egyik a Meisslbe száll. A másik az Imperialba. Sacher a Széll Kálmáné. Bristol nem tudom kié. Hogy halad a világ! Hajdan a jó öreg Deák Ferenc csak a kis meidlingi fogadóból dőcögött fel komfortábliján a Burgba s mégis hozott haza valamit.

Ejh, hát a kegyelmes urak is hoznak egy-egy szép emléket és sok-sok érdekes hírt. Hogy öfelsége mindenről jól van informálva, és hogy — a helyzet nehéz. E kegyelmes urak mind patronokkal festenek, mint a szobapiktorok. Ugyanaz a minta, ugyanaz a fírnájsz, ugyanaz a szék megint előkerül, melyre a köszvényes Kossuthot ültette öfelsége, ugyanaz a vidámság a király arcán, ugyanazok a kérdések és feleletek — és a végén az a rejtélyes, kényes megjegyzés, amit az illető el nem árulhat, amit diplomatikusan visszatart. Egy bocsánatot kérő mosoly,

hogy többet már nem mondhat. Oh, ezek a finom titokzatos mosolyok, e szerencsétlen paravánok, melyek nem takarnak el semmit!

E különös elbeszélésekre, melyek a klub farsangi estéit fűszerezik, mint a Hány János elbeszélései a kukoricafosztókat, vajjon mit gondolhat magában Tisza, ki ellen az volt a vád, hogy hermetice elzárja a királyt az igaz szótól, most pedig az a vád, hogy megkonfundáltatja a sok tanáccsal? Isten tudja, mit gondol, csendesen, egykedvűen és hallgatagon csinálja a dolgait, mintha semmi se történt volna. A politikai helyzetről és a jövőről keveset szól. Közönyös dolgokról diskurál, némelykor nem is minden kedélyesség nélkül. Üdén, elevenen, fiatalosan csörtet be a klubba hét óra felé, mintha valami lawntennisen jól kilabdázta volna magát (persze a belügyminisztériumból jön). Végigjárja sas tekintetével a nagyterem mezőit s egy perc alatt tudja, ki van itt, ki mit akar, miért jött.

Idegen ember nemigen jön most. A tagfölvételi tábla üres. Egypár fiskális kóvályog összevissza, kik mint a varjak, a petíciókra csapnak le. Néhány főispán instrukcióra vár. A főispánok az elsők. Ez Tisza tradíció. Őket keresi fel legelőbb. Aztán beszél a minisztertársaival. Majd meghallgatja azokat, akik Bécsből tértek vissza, ha vannak ilyenek. Persze olyan arccal hallgatja, mit végeztek, mint ahogy az ember a „Szeretnék szántani”-t hallgatja egy tanítványtól a zongorán. Majd egyet int szemeivel valamelyik szögletbe, ahol Gajári Ödön tart cercle-t, ami azt jelenti, hogy szökjünk meg egy kicsit billiárdozni.

A Dunapartra nyíló billiárdszobában aztán megfélemedezik a miniszterelnök minden gondjáról a zöld ernyős lámpák nyájas fénye mellett. Itt aztán igazán csak a golyók járása érdekli, s ha rosszul állnak a zöld posztón, habozva méregeti dákójával (csak e helyütt látni habozva), és itt aztán az ő száján is kicsúszik:

— A helyzet valóban nehéz.

Az óramutató átfut a kilencen, és még mindig billiárdozik. Néha, ha nekihevül, a kabátját is leveti, mikor azután bevégezte, szétnéz, hogy sok ügyes-bajos ember várja-e még a teremben.

Bizony, sokan várják: volt képviselők, vidéki főemberei a kormánynak, akik elgondolják, hogy ha ez a kormány megy, mindenféle reményeiknek, kívánságaiknak vége, s akik elgondolják, hogy az utolsó perceket kell kihasználni, mért ne tehetne értük valamit a kormány. Mért ne adhatna ennek is, annak is valami hivatalt?

Tisza István a legszeretreméltóbban fogadja, türelemmel kihallgatja, de a vége az, hogy fanyarul mosolyog.

— Hiszen azért akarnak vád alá helyezni, hogy minden állást betöltöttem. Nincs sehol üresedés.

Elgondolkodik egy másodpercig. Kék szemei elmerengni látszanak a távolban.

— Nem maradt egyetlen üres hely sem — ismétli szórakozottan.

Pedig egy üres hely mégis maradt utána. A rodostói sír. Ahonnan Rákóczit áthelyezték.

Hanem hát ez most már nem jut eszébe azoknak, akik azzal vádolják, hogy minden helyet betöltött.

A KEGLEVICIH TRAGÉDIÁJA²¹

Keglevich István gróf szombaton még víg ember volt, de víg ember volt még tegnap este is, amint ott billiárdozott a klubban Perczel Dezsővel. Egy kis hajsza folyt ugyan ellene a koalíciós többség részéről, de ő azt föl se vette. Viharedzett férfi volt. Kétszer viselt intendánsságot s bele nem halt. Az ilyen embernek minden bliktri már.

De talán mégse volt olyan vidám, mint tegnapelőtt, mert csakhamar elvonult az írószobába és leveleket írt. Künn a miniszterek jártak-keltek, öreg képviselők, fiatal képviselők az ügyvivő minisztériumról beszélgettek, amelyik most van születendőben — nagy csemege az ilyen találgatás, röpködő raja a kombinációknak —, de ő mégis leveleket írt. Valami titkos erő kényszeríthette rá, mely már ösmeri a „holnapot”. Másképp az nem lehet.

Szombaton azonban igazán vidám ember volt, ott ült a Házban, hallgatta a beszédeket, s amikor azt látta, hogy a többség hogy éljenez és tapsol meg egy gyenge szárnypróbálgatást — elmosolyodott.

...Ha akkor hirtelen megjelenik egy szellem és azt súgja neki:

— Ezért a mosolygásért meg fogsz halni!

De nem jelent meg semmi szellem és nem súgott semmit, hanem ahelyett egy fiatal úr kiáltott rá a néppárti mezőről:

— Keglevich ne röhögjön! Az öreg úr (mert már öreg úr volt, de a legdelibb ember a párton) kissé előrehajolt és fitymálva intett a kezével:

— Szamár!

A fiatalember, Hencz néppárti képviselő visszavágott:

— Kegydíjas marha!

Ez volt a substratum. Ez a balkáni dialóg. Ez is félig-meddig elveszett a zajban és abban a tengermormogásban, ami ilyenkor a Házban van. Egyet villámlott a két szempár, a Keglevich szép kék szeme és a néppárti képviselőé. Megnézték egymást. Talán nem is voltak ismerősök eddig és alkalmasint sohase beszéltek egymással.

Ez volt az első felvonás. Aztán jöttek a szekundánsok, azok a sablonos gentlemanek, kik párosával járnak, sokat összevissza beszélnek és jegyzőkönyveket vesznek fel. Hiszen mind megszokott dolog ez a parlamenti fővényen.

— Mikor lesz a párbaj? — kérdezték Keglevichet tegnap este.

— Holnap reggel — felelte közömbösen.

Könnyedén viselte hatvanöt évét, ruganyosan hajlott ide-oda a dákóval. Végignyúlt fél testével a biliárdon, mint egy diák, a lökés precizitása kedvéért, valaki még dicsérte is emiatt.

— Hagyd el — szólt —, a lábaim gyengék már.

Ma reggel üdén, kialudva jelent meg a Fodor-féle vívóteremben. Kemény arcán nem volt semmi szokatlan (mert kemény arca volt és parancsoló tekintete), hanem a hangjában volt valami különös lágyság, amint így szólt Münnichhez:

— Ha bajom esik, zárt fiákerben vigyetek haza. Vannak ilyen fiákerek a Hungária előtt.

De mit mondjam tovább, amit száz riporter úgyis megírt. Összecsaptak, hevesen támadott, szenvedélyes ember volt, a dinasztia Keglevichek kevély vére csergett benne. Szemeiből zöld lángok csapkodtak ki, ha felindult — összecsaptak és megtörtént a rettenetes katasztrófa, hogy éppen a szívével szaladt bele a Hencz kardjába.

Mindezt megírták apróra a riporterek és még meg fogják írni körülményesebben a holnapi lapokban, jönnek a jegyzőkönyvek, meg lesz írva, hogy maga kereste a halált, és sikerült is neki megtalálni, föl fogják boncolni, és a doktorok talán azt is konstatálják, hogy szívszélhűdés érte, a képviselőház elnöke elparentálja, még talán koszorút is tesz a Ház a koporsójára, a moralista cikkírók nagyképű társadalmi esszéket eresztenek meg a párbaj ellen, a klubokban beszélni fognak a dologról egy-két napig, még talán a vezérlőbizottságban is szóba jön, hogy a szabadelvű párt mégiscsak olvad és fogy, azután beteszik a sírba ősei mellé — a kegydíjról szóló iratokat pedig, miután már a bennük való turkálás senkinek se fáj, visszaadják a belügyminiszteri levéltárnak, és a sokat hányatott nemes férfi végre megpihen.

És azután? Hát azután is minden úgy lesz, ahogy volt. Az esetből nem tanul senki semmit. Egymást fogják pusztítani a magyarok, ahogy eddig is pusztították. Rágalommal, gyanúsítással, pizkolódással, amilyen eszközzel lehet. A rüpök, durva hang, mely a pártközi gyűlöletben termett, megmarad a Ház tanácskozásaiban és közbeszólási lexikonaiban ezek után is, pedig az a holttest, mely most a morgue-ban fekszik kiterítve, ennek a szótárnak a halottja.

Hát iszen persze. Hiszen belátják, de napirendre térnek.

„Talán jól is járt, hogy meghalt — fogják mondani a filozófusok. — A kenyere javát már megette, s ami kenyere még maradt, azt most próbálták keserűvé tenni.” „Szép halála volt — gondolják a filiszterek —, kard által halt meg, mint ősei közül néhányan, s egy félórával előbb még egészséges volt.” A gavallérok pedig még szinte irigyelni fogják, mert neve meg lesz örökítve a halálos kimenetelű párbajok krónikáiban. Aztán milyen hozzá méltó halál volt! A bőkezű pazar főúr, akinek szenvedélye volt a költés úgy is mint intendánsnak, de még inkább mint magánembernek, aki ezer forintot adott egy nótáért, másik ezer forintot egy rózsáért, elérte végre a legnagyobb rekordot, egy mosolyát az életével fizette meg.

A VAKMERŐ GESZTI FIATALEMBER — ÉS A MÁSIK²²

Ferenc József királynak egy jó mondása maradt meg emlékezetünkben, ami nem is csoda, mert Ferenc Józsefnek sok jó országa van, de sok jó mondása bizonyosan nincs. Ezt az egyet is Bánffy Dezső mentette meg az enyészettől, aki Szilágyi Dezső lemondása idején azt jelentette a Burgban, hogy a képviselőházi elnökül kiszemelt Tisza István gróf helyett Perczel Dezsőt lesz kénytelen megválasztatni, mert Tisza Istvánt a lejáratástól féltik barátai.

A király kedvetlenül szólt közbe:

— Egy olyan férfi, mint Tisza István, nem járhatja le magát.

A király iskolázott elme, sok tapasztalattal bír a politikában, s ez a mondása azonfelül bölcsességről és erős emberismeretről tanúskodik. Azóta elmúlt néhány év, s akkori hitében még csak jobban megerősödhetett.

Mi is azzal a meggyőződéssel látjuk kialudni az „utolsó gyertyaszálat” a liberalizmus oltárán (amint én neveztem el egy régebbi tárcámban), hogy az még ki fog gyúlni egy napon, s tiszta fényében gyönyörködni és látni fognak azok is, kik azt eloltani igyekeztek.

Hogy miért kellett a hatalom polcáról távoznia éppen neki, kinél rátermettebb ember soha sem tartotta a vezető gyeploket Magyarországon, erre a kérdésre csak más kérdésekkel lehet felelni.

Miért kellett lenyakaztatni Hunyady Lászlót? Mert úgy akarták a Garák és Czilleyek. Miért kellett a sutba dobni Mátyás halála után Corvin Jánost? Mert úgy akarták Báthoryék és Kinizsiék, odajátszván a koronát (és alkalmasint a magyar vezényszót is) I. Ferdinándnak.

Hát ez már a magyarok szerencsétlen végzete. Megenni egymást. Mégpedig a legérdemesebb embert legelőbb. Az nekik a jóízű. Egyébiránt megvan ez a hottentotta vonás más fajokban is. Plutarchos beszéli, hogy mikor Aristides száműzetésére az ostracismus útján való szavazás folyt, egy az írásvetésben tudatlan polgár magát Aristidest, akit nem ismert, kérte fel, hogy a beadandó cserépre írja rá az Aristides nevét.

— Mit vétett neked Aristides? — kérde Aristides csodálkozva.

— Semmit — felelte a polgár. — Nem is ismerem, de fölforr az epém, valahányszor hallom, hogy a barátai igazságosnak és nagynak nevezik.

Aristides szó nélkül írta fel a nevét és átadta neki.

Szinte vigasztalólag hat, hogy a rómaiak is ilyenformák voltak, az igaz, hogy el is pusztultak, ami szomorú sejtelmeket ébreszt. Mily csodálatos szemlencse a magyarok koponyáján, hogy megfordítva látják a tárgyakat. Vagy a szemlencse az oka, vagy egy csalóka tükör, melyet kártékony dzsinnek eléjük tartanak. Mert van ilyen tükör. A vizeken úszó szitakötők például úgy látják a parti fákat, hogy a koronájuk, gallyaik finom rostozata mélyed a földbe, míg vastag törzsökük az égnek meredezik. Ezekkel hiába disputálna valaki, hogy nem úgy van, és ha őrájuk volna bízva a fák kivágatása, ők bizonyosan eldobnák a fejszét és az ollóhoz nyúlnának.

Ily ferde látásnak esik most áldozatul Tisza István, kit úgy vélnek látni koalíciós pápaszemmel a magyarok, mint akinek a gyökerei Bécsbe nyúlnak, és az ágai túlnőnek az alkotmány kerítésén. Holott vele e pillanatban a legalkotmányosabb és legmagyarabb miniszterelnök vonul el a történelem árkádjai alatt, vesztett csata után fényes pajzzsal.

A történelem kapujának környékét mindig úgy képzelem, hogy ott sok ócska ruhakereskedés van. Ti. az innenső oldalon. Mert ehelyütt mindenkinek le kell vetnie a cifra vagy foltozott ruháit, melyek hibáit takarják vagy idomait tetszetősre kitömik. A történelemben csak pőrere vetkőzve juthat be halandó; se a dicséret, se a gáncok nem érnek semmit. A hazugság itt nem valuta. Azért hát nyíltan beszélhetünk most már „a szerencsétlen vakmerő geszti fiatalemberről”, ki volt, mit akart, mit tett és miben hibázott?

Könnyű elmondani dióhéjban. Működése tisztán, világosan látható, csak a kellő ablakot kell kinyitni. A Tisza politikai lénye nem komplikált, masszív és egyenletes. Ezen az emberen nincs egy hamis atom, és mégis másnak látja majd mindenki. Fennhéjázónak látszik, mint Archimedes, aki a világnak sarkaiból való kiemelésére egy pontot keresett. Tisza István valamivel kevesebbre vállalkozott (de nem sokkal) — a parlamenti kisebbség észre térítésére. Archimedes a földgolyón kívül kereste azt a pontot, ahol tudta, hogy semmi sincs, vállalkozása hát kalandos volt. Tisza ellenben magában a parlamentarizmusban találta meg azt a pontot, ráállván a legerősebb alapperendára, a *többségi akarat* princípiumára. Annyira beleélte magát ebbe, annyira fanatikusa lett a többségi akarat mindenhatóságának, hogy az első vállalkozási kísérletnél egyáltalán nem akart vívmányokat. Nem és nem! Ingyen kell érvényesülnie a többségi akaratnak. A vívmányok jöhetnek azután, de a többségi akaratnak elől kell menni.

— Nem értem ezt az embert — kiáltott fel Andrassy Gyula gróf, mikor az üres kezeiről értesült. A szabadelvű párt maga is fölszisszent. Az se értette. Barátai elszomorodtak, ők se értették. Pedig akkor állt a parlamentarizmus legvalódibb, kristálytiszta piederstáján.

A másodszori vállalkozásnál engedett némileg, hiszen nem árt egy kis kocsikenőcs, hogy a kerekek jobban guruljanak, és valami terhet is jó lehajítani a kocsirol. Hozta a kilences bizottság követelményeit és megszabadult Apponyitól.

Megtorpant a balmező. Mint hideg szél a vetések fölött száguldott végig a vészkiáltás: Itt a vaskéz! Itt a vakmerő geszti fiatalember, az ő erőszakos lelkével, zordon akaratával, ki nem néz se istent, se embert, megy egyenesen, mint a kilőtt nyíl.

És ment is egyenesen, vakmerőn a lex-Daniel felé.

Eközben azonban annyit hallott és olvasott a saját erőszakosságáról és vakmerőségéről, hogy elhatározta erős felügyelet alatt tartani a saját énjét, azt kétfelé választani és semmi dolgot el nem hamarkodva, amit a geszti fiatalember kigondol, azt mindig a másik énjének, a providenciális államférfiúnak higgadt megfontolása alá bocsátani.

Így lőn, hogy a lex-Danielt megcsinálta a geszti vakmerő fiatalember, de a másik Tisza azt tanácsolta neki:

— Egyelőre nem kell használni.

A lex-Danielhez házrendőrség kellett. Szerződtek a darabontokat. A kisebbség december 13-iki reconnaissance-vizitje következett be az erőszakosság terén. A vakmerő geszti fiatalember elborultan látván az összetört bútorokat és kivert darabontokat, szeretne volna megmutatni, ki a legény a csárdában, de a providenciális államférfi közbelépett:

— Egyelőre nem kell használni a darabontokat.

Ami jó vagy rossz terv a lángeszű geszti fiatalember izzó fejében megfogamzott, azt az óvatosság hűtőcsövein át vezettette a providenciális státusférfi ítélete alá, minélfogva rendesen módosult is.

Egy Tisza, akár a geszti fiatalember, akár a providenciális Tisza, elég lett volna talán a sikeres kibonyolódáshoz, de a két Tisza nem volt elég, mert az egyik mindig legyőzte a másikat, és a kisebbség legyőzetlen maradt. Ezalatt pedig csak az idő fogyott, minden egyéb nőtt; nőtt a

fejtelenség, nőtt az ellenzék ereje, nőtt az országban az elégedetlenség, az udvarnál a türelmetlenkedés, és nőtt a Tisza István alakja, ki titáni debatternek és ragyogó szónoknak bizonyult e birkózásban, melyet sámsoni erővel és csodálatra méltó virtuozitással folytatott egymaga egész megvadult tábor ellen, mégpedig a vakmerő geszti fiatalember tenorján (csak a cselekedetekbe szólt bele a providenciális Tisza, a beszédekbe nem), és ahogy a legények elejéhez illő, semmi ravaszság, semmi csel vagy furfang, de rangosan, magyarosan, előlege-sen odakiáltva: „Vigyázz, most a torkodat fogom meg, most meg a derekadat nyalábolom át, most a lábadnak vetek gáncsot.” (Lásd ugrai levél.)

Mikor pedig látta, hogy sehogy se megy a kibonyolódás, akkor megfordította a taktikáját. Ezentúl ellenkezőleg a higgadt államférfiú terveit bíraltatta meg a szeles geszti fiatalemberrel.

Az államférfiú apellált volna a történelemre (az államférfiak szeretik őt bírónak, mert messze van, és az ítélete már nem kényelmetlen), vagy apellált volna a koronára (tessék csak Bánffy-t megkérdezni), de a vakmerő fiatalember most volt a legvakmerőbb, mondván:

— Kérdezzük hát meg a nemzetet. Hadd legyen bíró a perünkben.

A király első tanácsosa így határoz. Király és többség ennek magát aláveti. Fénylett-e még valaha a magyar alkotmány oltárain tisztább gyertyafény?

Tisza István az urnákhoz járuló nép közé megy előadni a maga igazait, városról városra jár a korona első tanácsosa, mint egykor Gladstone Angliában. Azzal a naiv lélekkel jár-kel, mint aki fanatikusan hisz abban, amit támogat. Nem titkolja, hogy erőszakot követett el a formán, de hogy az csak látszólagos, mert a lényegét kellett megmenteni. Arcán kigyúl a hév, szemében a rajongás tüze csillámlik, nyelve ékes ruhákba öltözteti gondolatait, homlokán a hívő ember glóriája reszket. (S ti erre az emberre mondjátok, magyarok, hogy az alkotmány ellen tört?)

Mindegy. Hiszen beszélni mindent lehet. Egy kis levegőrezegtetés az egész. Az „éljen” nem sokkal ér többet, mint az „abcúg”. Szomszédok, majdnem testvérek. Láttam pörére vetkőzve mind a kettőt. Tudom, mit érnek. Hallottam éljenezni a néptömeget a Kerepesi úton, mikor Spangáékat vitték akasztani. Beszéltem olyan emberrel, aki azt mondta Széchényi Istvánról: „Nagy ember volt, derék ember volt, sokat pisszegtem neki.” Nagyon bohó világ ez a mienk.

De menjünk tovább. Csak, természetes, ami ezután bekövetkezett. A mi Gladstone-unk nem találta meg Angliát se Győrben, se Kajászószentmihályon, se egyebütt. Az előre megüzent erőszakok nemigen szoktak sikerülni. Az urnáknál pedig nem talált helyeslést a megkísérlése, mert a magyar ember meg tudja talán bocsátani az erőszakot, ha sikerült és bevégzett tény, de az erőszak látszatát elítéli. Megtörtént tehát a nagy magyar non putarem. A többség elolvadt. Sok hű mameluk fübe harapott — melyből megjegyzendő, a maszlagot előre kigyomlázták a népbolondítók és föladt[á]k a választóknak.

Szóval kisebbségbe jutott Tisza István és azontúl is csak olyan fanatikus híve maradt a *többség érvényesülésének*, aminő azelőtt volt. Minden fáradozása, tanácsa oda irányult, hogy a koalíciós többség vegye kezébe a hatalmat et valeat quantum valere potest.

Pedig a koalíciós többség alig képzelhető egyébnek, mint egy vonatnak, melyre mindenféle irányba törekvő utasok gyűltek. A vonat Debrecen felé indul, vagyis indulna, ha igazi szénnel volna a gépje befűtve, de csak a gyűlölet melegíti. Úgyde az utasok, kik összesen képezik a nemzeti akaratot, útközben ki fognak szállani, ki Érsekújvárott, ki Nagymaroson, ki Budapesten. Ma, négy hónap múlva is ott állnak még az indóházban, mozdulatlanul, mert a málhás kocsira a vívmányokat várják, nem indulhatnak poggyász nélkül. És jaj, nem mosolyog a szerencse. Még mindig nincsen semmi. Se választási reform, se önálló vámterület. Mindössze a magyar katonai vezényszót kezdik végre megkapni, csakhogy a *miniszterelnöki székéből*:

— Jobbra kanyarodj!

És azt is elérték, hogy a Tauszki-szekér megint ott áll a miniszterelnöki palota előtt. Tisza István holmiját rakják rá. A király végre felmentette, vagyis jobban mondva *kimentette* a hatalomból, s megy ezer nyíllal a lelkében, mint a Hugo Victor meghajszolt oroszlánja. Másodszor távozik a vakmerő geszti fiatalember a fényes palotából, hol gyermekkorra édes játékai és mostani ádáz lelki tusái lefolytak. Vajon milyen gondolatai lesznek, mikor utoljára lemegy a lépcsőkön? Mikor a portás utolsó tisztelgésül megkondítja a lépcsőház kis harangját: kling-klang, kling-klang — megdobban-e a szíve? Visszatekint-e vajon még egyszer?

Ahogy én ösmerem, vissza nem néz — mert ő mindig csak előre néz, és azt fogja gondolni a küszöbön: Bárcsak olyan jól menne az ország dolga, hogy énnekem sohase kellene ide visszatérnem, hogy énrám soha ne szorulna.

...Kling-klang, kling-klang. Bárcsak úgy menne az ország dolga.

MÉRT KÉSETT A DÖNTÉS?²³

Tallérossy Zebulon levele

Beküldte: *Scarron*

Tekintedezs barátom Edön!

Előtem fexik levél tüled hozzám, hogy írjak termésről, helyzetről etcetera graeca. No hát meg vagyok elégedve esztendővel, helyzettel. Zab is volt, pohanka kása is volt, krumpli is volt, és termettek hozzá totocskák is. (Két dédunokám született.) Rozsocska is dajkálta az idén nagy kalászokat és jól fizetett. Mi pedig nem fizettünk se fináncnak, se adóhivatalba. Nem megengedi törvény. És ha is törvény megengedné, nem engedi jóléti bizottság, akibe engem akartak vice-elnöknek, de nem elváltam, elég nekem a pusztja jólét is, vice-elnökség maradjon szeginyeb hazafinak.

Így hát egy kis pénzmag is összeszaladta Ancsurka lányom meg hajadonnak (nem tudsz valakit, te Edön?) strimflijébe, és én eljöhöttem a minap a Császár fürdőbe lábamat gyógyítani. Mert okoz ember ott keresse, amit elvesztett, ahol elvesztett. Enyim lábam a Császár fürdőben romlott meg, mikor még ott táncoltunk platánok alatt szép asszonyokkal. Huh, de is szépek voltak a fejr szeméyek azelőt.

Aztán arra se nem volt rossz, hogy itt közlelöl tanulmányozzak helyzetet. Három itt kúrán levő képviselő volt hozzá, ahogy három kompasz kell hajón, ki mutassa, hol hajó járja. Az egyik volt koalíciós honatya, a másik volt szabadelvű, a harmadik volt Nagy Ferencrendi.

Mind étkeztek külön asztalnál (rossz jel, zilált viszonyok), a szabadelvű sohase átment koalícióshoz, hanem a Nagy Ferenc párti eljár leülni trics-tracsra, hol egyikhez, hol másikhoz, ahogy fújta a szél. Ebből aztán mi is szagoltunk. Hm, hm. No de ez semmi. Hallgass csak tovább!

Képviselő uramöcsék köznapban, rectissime napközben szétszana flangéroztak, vezérlő bizottságban, clubokban, értekezleteken lopták napot, este azután ide jöttek és az asztalaiktól át-átszóltak egymáshoz, csak úgy in blumen, hogy aztat laikusok ne megértsék.

Kérdezi egyszer koalíciós honatya szabadelvűtül hegykén:

— No barátja az erénynek, hogy nézel a helyzetet?

Feleli a másik mogorván:

— Tóth János lesz a főkapitány.

Pár nap múlva koalíciós képviselő vágta savanyú fiziognómiát, muzsikáltatott cigánnyal, ivott sokat és kérdezzt keveset, de szabadelvű képviselő nagyságos uramöcsém kérdés nélkül is rákiáltott nevetve:

— Nem lesz Tóth János főkapitány.

Halgatam, halgatam ezeket a különös keresztkérdéseket és feleteteket, melyek mindig egy ponton keringtek, mint a madzagra kötött üres tojás löveldében. No no, cso je to? Mi az ördög ez? Contempláltam öreg fejemmel nap nap után, és ez örökre így ment. Tik-tak, tik-tak ingott a helyzet ide-oda. Hol úgy volt, hogy Tóth János lesz a főkapitány, hol úgy volt, hogy nem Tóth János lesz a főkapitány. A helyzet alakulta mindig Tóth János körül, de mindig változott. A more muzsikált esténkint (jól húzza az imposztor), de mindig a Tóth János főkapitánysága szerint, hol a másiknak, hol az egyiknek.

Politikához orr kell barátocskám, instinctus, nem ész (ámbár az se nem ártja, de tartom öt titokban); mindjárt kiéreztem, hogy Tóth János a tengely és kérdőzösködni kezdtem, ki a Tóth János? Mondták, hogy derék, becsületes úri ember. Hát valde bene, de mit huzakodja ország királlyal emiatt? Canis mater, hát olyan nagy szerencsétlenség az, ha Tóth János lesz a főkapitány vagy nem lesz? Nem értek égisz dolgot.

Közöltem különös observatiomat szabadelvű párti korifeus nagy emberekkel, akik is mondták nevetve:

— Jól látsz Zebulon. Circiter úgy áll a dolog, ahogy monddod. Éles szemed van Zebulon.

(Pedig lelkemre mondok, hús dioptriás pápaszemet használom.)

Azután próbáltam dörzsölődni koalíciós korifeusokhoz, melyek délben, mikor a nap süt, Kossuth Lajos utcán vannak, mikor pedig nem süt nap, sehol se nem vannak. Dörzsölődtem, mert értek ahhoz, már tekintedezs régi barátom, Deák Ferenc mondta: „Ez a Zebulon ragad, mint a csiriz, egész végig csiriz”, hát ragadtam, hogy onnan is tudjak helyzetet, de ott kutyába se engem vettek, mintha mondanák: ez is akarja valamit, mintha volnánk nem elegen nálánál nélkül is, vén számár, menjen pokolba. Húzódoztak tőlem, mint bélpoklostól. Olyat is mondtak, hogy vagyok spion, hát azt is türtem. Mindenváró Ádám komámuram, aki köztük van vezírlő-bizottságban, felhozta súgva mentsígemre: „Ne bántsátok komát, hisz ő is jó hazafi.” „Mit? Jó hazafi? — pattantak fel némelyek félhangosan, hogy nekem is meg kelet halani — ha jó hazafi volna, legalább magyarul megtanult volna.”

Oho, hoho! Ez valótlanság! És vannak valótlanságok, melyeket tűri az ember, például azt eltürtem szabadelvű korifeusoknak, hogy azt mondták, hogy jó szemem van, pedig rossz van, és vannak valótlanságok, kiket nem tűri az ember; azt én nem türhetek, hogy azt mondják, rosszul beszílek magyarul, mikor pedig szépen beszílek, ha akarok, csakhogy nem akarok.

— Mit? — kiáltottam fel, megrázva szakállomat, amiből hullta le sok reggelineél ráragadt kenyérmorzsa — hogy nem megtanultam magyarul? Hisz a királyt is én tanítottam lingua hungaricára.

No azt a csudálkozást kelet volna nézni. Elmondtam aztán, hogy mikor student voltam Bécs-ba hatvan esztendőcskével ezelőt, volt ott tőlem egy jó barátocskám, attól a faluból, akiből én, úgy hitták ötet Palykó Kiss, akkor volt udvari káplán és tanította kis Ferenc Józsefet magyarul. De azonban nyelvet nem jó bírta Palykó és sokszor elhozott hozzám fönsíges irkákat kikorigányi. Mikor meg aztán ercherceg discipulust élő társalgásba kelet szoktatnyi, engem vitt el Palykó (kiből végin kanonok lett Nagyváradban) hetenkint kítszer burgparkba, hogy sétaközben velem distrahálódjék kis fenségezs úr. Ösmer engem jól. Mikor képviselő voltam, udvari ebédeknél megszólítja cerclenél: Emléxik rám Tallérossy? No persze, hogy emléxek — feleltem. Önnek köszönhetek, hogy belejöttem magyar nyelvbe — folytatá kegyesen. Meghiszem azt — hagytam rá alatvalói hódolattal...

Amint így szincerizálok régi múltból, egyszerre csak összenéznek koalíciós korifeusok és mondják: várjak kicsinykát és félrevonulják tanácskoznyi. Súgják-búgják és aztán rohanják nagy szeretettel, nyájassággal személyemre, egyik szakállamat simogat, másik vereget vállat enyimet, harmadik dugja szájamba havannaszivart és kotkodácsolják összevissza, mintha igazítanak, aki volt Babilonban, aztat a toronyórát. (Jaj, jaj, de becses lettem.)

— Zebulon bácsi. Terringette kedves Zebulon bácsi, drága Tallérossy bácsi, hiszen ha ez így van, akkor te elmehetnél királyhoz ötet kapacitálnyi mienk álláspontról.

— Hát persze hogy mehetném, ha akarnám. De hát mit adtok, ha megyek?

— Megosztjuk veled, amit kapunk.

— De hisz aztat már megosztjátok horvát testvérekkel?

— Rólad se nem felejtünk el — mondták kezemet szorongatással.

— Nono. De hátha úgy lesz vímányokkal, mint csinálta Mátyás király vargája, elígervén janitornak, Ponciusnak Pilátnak, amit kapja, végre is huszonnégy pálcaütéseket kért királytól, mit tudta tenni szegény, melyekből ebben esetben egyenként per tizenkettőt meg is érdemelnének horvát testvérek, de én kérek alásan, nem kérek és nem elmegyek.

De így, de úgy, hogy csak menjek el. Mondok, vagyok régi pecsovics. Nem tesz aszongya semmit. Tyúkból aszongya könnyű kakast csinálni, csak egy kis veres derelyét kell a fejére ragasztanyi. Oh de micsoda svádájuk van! Hát nem levettek lábamról? Dobre — szóltam —, hát elmegyek, a macska fél, én nem félek, de mit mondjak felséges tanítványnak?

— Tájékozódjad a helyzetről és informáljál általánozs titkozs választási jog ellen őfelsegít. Értelsz most már instrukciót?

Értek, hogy ne értenék, jöttem is vaskocsival Betsbe cito citissimo és itt vagyok. Voltam felsígnél audiencán, de csak ad amicas auras, sűgok neked írdekes lefolyást róla.

Királyhoz beeresztettek azzal a pretexttel, hogy Ancsurka enyim lányomat akarja elvenni katonatiszt (bárcsak volna igaz), de nem tudunk letenni kaució, akinek elengedését szuplikálok.

Felsígezs úrt előre informálták, mert tudta, és miután némán álltam színe előtt és nem találtam hamar magyar szókat, tótul pedig mégse dukálja kezdenyi, ki akarta engem segíteni.

— Kaució dolgában jött? — kérdé jóságosan.

— Nem felsígezs úr. Egyébben jöttem.

— Hogyan? Nem a kaució hiányzik?

— Inkább a katonatiszt — feleltem alázatos, de mégis kedves bonhomiával.

— Beszéljen bátran!

Mire elmondtam idejövetelemnek övé genezisé, találkozásomat koalícióval, azoknak kívánóságát, megbízatásomat és mindent olyan őszinteséggel, ahogy azt tartozunk Urunknak Királynak; civillistát úgyse nem kap tőlünk most, hát kapja legalább igaz szót; többet ér az.

— No és mit kívánják még ezután tudnyi küldői? — kérdé hűvösen.

— Hogy mi lesz az izé... a magyar komman...

Összeráncolt felsígezs homlokot és közbevágta:

— Megtiltottam szót erről többé.

A szájamra ütöttem.

— Oh jaj. Veniam praecor sanctissima majestas! Nem mondok többé szörnyű szót. Hiszen nem is az a fő, amit a koalíció tudni akarja; más szavakkal is kérdezhetek, sum paratus, ha felsíged parancsolja.

Fejével bólintotta, hogy engedi kérdést.

— Lesz-e Tóth János főkapitány? — szólaltam meg a síri csöndben.

Őfelsége rám nézett megijedve. Ki hitt volna? A hatalmas Habsburg, száz caesarok ivadéka megijed egy Tallérossytól, tizenegy leányok apjától. No hát azért megijedt, mert azt hitt, eszem elment. Nem értette Tóth Jánost. Meg kelet explikálni, hogy in hoc signo nézem én

koalíció programjának lényegét, de az úgy be van zárva mélyen, mint a dió magja dióhéjában.

Mosolyogni ő felsége méltóztatott.

— Ön nagyon ravasz ember Tallérossy — szólt, majd hozzátette: — Én egyébiránt azt tartok, hogy nem lesz Tóth János főkapitány.

— De hát akkor — kiáltottam fel hazafiúi aggodalommal — mivel lesz kibontakozás?

— Az általános titkos választási jog programmal, mit Fejérváryék csinálják, az megment minket. Behoz vele többsíget.

— És hátha nem bírják hozni?

— Felmentek őket!

— Hát a titkos választási jog programmal mi fogja történni ?

— Becsapjuk őket régi vasak, ócska programok közzé. (Van sok udvari szuszokban — de ezt csak én gondoltam, nem mondta király.)

— Oh, oh — mondtam én —, látja fölsíged az enyim nagy szakállamat?

— Látok.

— Engedje ennek a nagy szakállnak kontójára egy mesécskét mondanyi.

De be se vártam választ, már el is kezdtem:

— Hol volt, ott volt, olyan rígen volt, hogy talán igaz is, az ősparipa elment az őseemberhez, hogy azt mondja: Gyere te őseember, üsd agyon, de ne nagyon, az elenségemet (éppen ahogy ezzel a programmal van most).

— Hát aztán ? — kíváncsiskodék fölség.

— Az őseember azt mondta: Hol van a tied elenség, mutasd meg. Az ősparipa úgy felelt, mint kormány: Ül fel hátamra, odaviszlek. A paripa elvit ötöt, és őseember, rectissime szocialista népség, agyonütötte elenséget.

— Hát aztán?

— Aztán? Bizony aztán. Most gyüt csak a parádé. Mondja a paripa őseembernek: Köszönöm alásan tied szívességet, de most már szálljál le, kérlek, hátamról, mert nehéz vagy a cipelésre. Feleli az őseember: No én bizony nem vagyok bolond és nem leszálok, maradok nyakadba, és maradt is mindörökké, amen...

Megcsörrent erre király sarkantyúja, mennem kelet, de halottam künn előszobában, amint utánam belépő Fejérváry nagyméltóságú barátomuramnak hangosan mondta ő felsége:

— Ez a Zebulon okozs ember. Csinálta nekem nagy skrupulust. Hagyja még gondolkoznom egy napig. Ma nem lesz döntés.

Így volt szórul szóra, becsületedre mondok,

humillimus szolgád

Tallérossy Zebulon.

P. S. Halok egy füllel, hogy már azóta van döntés, és halok más füllel, hogy Kristóffy keres erélyes, ravasz embereket főispánoknak. Hic sum. Említsél neki!

A KLUB ALKONYA²⁴

— Két közlemény —

[Első közlemény]

A szegény jó öreg Ucsu, Urbanovszky Ernő életéveit ugyancsak keservesen hosszúkra szabta Allah, megérni hagyván neki, hogy a klub agóniába esett, ő pedig vígan köhög otthon, Bergengóciában, nézve a fenyvesmadarak röpködését az ablakon.

Allaht mondtam, mert ‘iszen az ő istene csak Allah lehetett; igazi muzulmán volt ő, aki keleti fatalizmussal mondta ki pártválságok idején, a klubnak még a megboldogult Móricz Pál által odaportált veres bársonypamlagjain heverészve:

— Én pedig maradok párttal, azzal, aki itt lesz, vagy aki ide fogja jönni. Mert nem nekem a párt főkirdés; nekem hely a főkirdés.

Allah szerette Ucsut nemcsak azért, mert odakölcsonzé neki szakálla egy részét, de kivált azért, mert a szent tubafa árnyékát már életében megadta neki, átcserélve azt a szabadelvű klubra.

Azt hittük, mikor a szegény Ucsu kibukott (még a derék, becsületes Széll Kálmán alatt), hogy egy évig se tud megélni a klub nélkül, elsorvad epekedésében, meghal, és csalódtunk, mert éppen megfordítva történt. Ucsu megélt a klub nélkül, de a klub indult pusztulásnak Ucsu nélkül. Ezt mi akkor nem is gondoltuk, nem lévén az emberi elmék tökéletesek, pedig olyan egyszerű és közelfekvő volt. Hiszen, ha az anyaméh elröpül, elvész a kaptárból, a kaptár többi népe is szétszéledez.

Kénkőszagú ördögüstökben kotyvasztott boszorkányfőzttével lett-e megrontva a hatalmas párt, vagy csak a természeti törvények szabályos mozgásának útvonalaiába esett bele? A csodálatos nagy kerék közeledésének szele sorvasztja talán? A nagy keréké, mely eldübörgött Róma felett, és Róma megszűnt. Jön, jön, hallani már a zúgását...

A filozóf analízisével és a poéta babonásságával keresem a romlás okait. Talán a nagybajuszú Vizsolyi hibázta el, ki mint a szabadelvű párt elnöke azon törekedett és váltig nyöszörgött az isteneknek, hogy a mamelukokat száz abszolút többségre szaporítsák, hogy ne kelljen őket számlálni, hányan lesznek, vagy nem lesznek, sem a „mezei hadakat” beszólingatni. Már akkor figyelmeztette Szilágyi Dezső:

— Vigyázz Guszti, sok lesz. Inkább több húsosfazekat kérj és kevesebb mamelukot, akkor jobban megmaradnak.

De Vizsolyi csökönyös maradt és az istenek magukhoz vették. Alkalmasint mindjárt az első égi audiencián megígérték neki a száz többséget, és be is érkezett mind a száz a klubba a derék Bánffy Dezső idejében.

No mármost mi történt? Csak az, ami közönségesen történni szokott a természet örök törvényei szerint, ha valamely ember vagy állatfaj túlságosan elszaporodik. Ha a nyulak, rókák és farkasok szertelen sokaságban lépnek föl, a gondviselés a rendes puskásokon kívül valami betegséget is olt beléjük, amitől a kellő számra redukálódnak. De ha a beoltott mérge-adagot elhibázza, úgy lehet, kipusztul egészen a faj, mint például a mamutok és bölények.

Hasztalan efőlött most már rekriminálni és sopánkodni, ha így lett volna, vagy ha amúgy lett volna (ez csak a klubba való bohó diskurzus), az események egymásutánja kérlelhetlen valami, nincs „ha”, és nincs „talán”, mindennek úgy kellett történnie, ahogy történt, hiába

mondjátok, ha Tisza István így járt volna el, ha Feilitzsch ezt teszi, azt teszi, ha az öreg Tisza élne vagy Szilágyi, ma másképp volna.

Ejh bolondság, a világ titkos és nem titkos erői, csodaszerei, doktorai és kuruzslói nem elegendők előidézni, hogy Szilágyi csak egy órával tovább maradt volna életben, mint ahogy az elvégeztetett, és a pápa valamennyi bíbornokával, a földkerekség minden királyai, hercegei és diplomatái tehetetlenek csak egy szalmaszálnyi akadályt is rátolni arra az útra, melyen a Nagy Kerék sietve gurul kimagyarázhatlan céljai felé.

Segíteni nem lehet. Csak regisztrálni lehet utólag, hogyan jöttek „egymás után” a dolgok.

Az istenek bizony azt tették, hogy a legerősebb méregszerhez nyúltak az elszaporodás ellen; beoltották a pártba az apponyizmust. Még talán tréfálózta is odafönn a megdicsőült Vizsolyival:

— Sok mamelukot akartál, nesze, hát itt van még egy rakás.

Apponyiék bejövetelével megkezdődött a züllési processzus. Az apponyizmus lassú méreg — de biztos. És szinte kellemes. Szaporodás által előidézett fogyasztás. Az istenek igazán ravaszok.

Sokáig nem történt semmi nagyobb baj. Sőt Tisza alatt kimentek a pártból. De már ott hagyták a nyomaikat, mint Szent Lőrinc szokta a dinnyében és uborkában.

A *kimenés* nem sokat ártott, a bennszülöttek megvigasztalódtak, még örültek, mint a hogy Münnich örül, mikor lehány magáról hat kilót. Nini, karcsúbbak lettünk! Hanem aztán kimentek a mágnások is. A mamelukok most se bánkódtak:

— Hiszen még mindig hatalmas többség vagyunk.

Következtek azonban a múlt januári választások, és a végzet cifrázta mindenféleképpen, mert most már a *be nem jövés* révén suhintott kérlelhetetlen balkezével.

A mamelukság még ezt is elszenvedte.

— No mindegy. Leszünk hát ezentúl tigrisek, egy — szép kisebbség. Szép is lett volna (százhatvan tagból állt), ha meglett volna, amire a kisebbségeknek szüksége van: népszerűsége és jövője, de nem volt meg, csak a múltja és a gyűlölet minden oldalról. Kioltott nyelvek sziszegtek rá, kígyót-békát kiáltoztak az ellenfelei, pocskondiázta a koalíció, a sajtó, a közvélemény.

A dicséretből sokat megbír az ember, szinte bámulatos, mennyit megbír; de a szidalmakból, a becsmérélsből roppant keveset, s azonfelül szól a szirénda túlról, és a bíborral pirosuló hely jelzi, hogy a nap hol fog felkelni. Nem csoda, hogy töredezni kezdtek a szabadelvűek. Minden mozzanatnál kilépett egy vagy kettő a klubból. Vagy olyanok, kik nem bírták elszenvedni, hogy ütik őket, vagy olyanok, kik nem bírtak ellenállni a csábnak, hogy dicsérik őket.

Szegény Podmaniczky Frigyes reszketeg kézzel bontogatta esténként a leveleket s nagy fejcsóválva mondá:

— Hát meg vannak ezek vesve?

Mindennap felsóhajtott, mindennap temetett. Ezs is kiment, asz is kiment. Miért? — adta fel magának a kérdést és nyomban meg is felelt rá: Azsért, mert nem bírta ki a piskolódást és be volt oltva az apponyizmussal. Mind beteg volt. Megismerem őket messiről, mint a krumplit, aki penészes.

Egyszer aztán a nyáron egy tömegben mentek ki vagy tizenöten, az öregúr lelkéről nagy teher esett le.

— No hála Istennek! Most már meg vagyunk mentve. Mind elmentek a gyanúsak. Azs egészük. A mi megvan, azs már mind prima ember.

Csak a Tisza István cikkei alkalmából ugrott ki még néhány klubtag.

— Oh Istenem ! — fortyant fel. — Azs a Pista! Valahányszor tollat fog, mindig kihúz nekem innen egy embert.

De azért a látszat még mindig megvolt. Külsőleg alig lehetett észrevenni valamit. A vidékről felrándult „mezei had”-beli még mindig megtalálta a maga régi, megszokott otthonát. A fészek melegsége, puhasága még nem vesztett. Hiszen még itt vannak a billiárdasztalok, a szobrok, az elnöki képek és a jó kályhák. És a három Reiner is megvan. A fogasokon kabátok lógnak. A kártyaszobákból kihangzik: „Hat meg négy, tizenkettő.” Ejh, hisz itt még tudnak számolni.

A mezei hadbeli csak felületesen nézelődik, még szinte megnyugvást merít, amint fölteszi magának a kérdéseket: Életképes-e még a klub? Oh hogyne, hiszen a szögletdíványokon még nevetgélnek a képviselők, s aki nevet, az még élni akar. De vajon liberális-e még a klub? Oh hogyne, hiszen még itt van Zselénski Róbert gróf!

Igaz, hogy sokan kimentek, de talán jobb is. Mert kik mentek el? A félénkek, a gyengék, az óvatosak, a körültekintők, a stréberek, a lesipuskások, az intrikusok, a nyugtalanok, az álmodozók, a konkolyhintők, az idegesek, a türelmetlenek, a hiúk, a dicsszomjasok és léháskodók. Ezzel most már meg kell szünnie az exodusnak. Ami megmaradt, az már mind ki van próbálva, villámokban, fergetegekben összeforrt sziklák. Csapkodhat a tenger, megindulhat a föld, de ezek a férfiak már mozdulatlanok, vezércikk ezeket el nem kedvetlenül, behízelt maszlag el nem bódíthatja. A népszerűség csiklandozó fénye elsiklik rajtuk, az ütőkalapács a hűségükből le nem törhet egy szilánkot. Emberi agyvelő ki nem gondolhat már olyan esélyt, amely által ezek elmorzsolódhassanak.

Emberi agyvelő nem, hanem az isteneké igen. Oh az istenek leleményesek, ha ráneheznek valamire.

...Hát támad a semmiből, a káoszából csodálatos módon, csodálatos céllal egy új párt, a haladópart, mely még népszerűtlenebb a szabadelvű pártnál, amelyet még jobban gyűlölnék, még jobban ütnék.

És akiket nem csábítottak nyájas alföldi vidékek, kigyúló pástortüzekkel, furulyázó Apponyival, füttykösére támaszkodó cifra szűrű Justh Gyulával, kiket nem vonzott a disszidensek kastélyaiból a konyhák fölszálló kékes füstje, kik nem jelentkeztek a csillámló fogatra, melyet Andrassy Gyula gróf hajt, fehér kesztyűsen, elegánsan, de lazán tartva a gyeplőket (mennek is a lovacsákák kényök-kedvők szerint a szakadéknak), kik nyugodtan maradtak a régi otthonban: most ezekből egyszerre neszeln, fészkelődni kezdtek Szóts Pál és Gajary Géza, amint az új párttal új perspektíva, új völgy tárult fel, csillagatlan felhős egével, süppedékes elhajlásaival, zordon jégtorlaszaival, úttalan útjaival.

Megmozdultak, felneszeltek, halántékuk lüktetett, orrlükeik kitágultak.

— Mit? Hát vannak, akiket még izzóbban gyűlölnék nálunknál, akiket jobban szidnak, erősebben ütnék, mint minket?

A szívüket egy új érzés kezdte szorongatni, egy a politikában még eddig föl nem fedezett betegség különös tünetei: lázas, sorvasztó epekedés a kisebb ódiumból a nagyobb ódiumba.

Hívta valami szózat... hívta, hívta, az új, a rosszabb levegőbe.

És nekik menniök kellett. Oda, arra, ahol még nagyobb a népszerűtlenség. Kikerülhetetlen volt. Felsőbb erők rendelték el így.

S ím a párt elkezd a másik oldaláról is töredezni.

A fecskék a melegebb égélj alá mentek, délre, a fenyvesmadarak repülnek hidegebb világba, északra.

Eközben megrebbenti szárnyát Sándor Pál is, s ezzel (mert részletekben pusztulunk) megszűnnek most már a felszólalások a klubkonferenciákon. Elmegy anélkül, hogy megtudtuk volna, mi volt a programja és mi lesz. Félek, az emberiség örök homályban marad eziránt.

Efölkötti bánkódásomban el is halasztom a történeti előzmények illetén leírása után „A klub alkonyá”-nak folytatását a következő nyugodtabb alkalomra.

(Második közlemény)

Ha a fantázia erejével magam elé idézem a klubot, vele egyidejűleg egy régen látott kép szökik elém a szegedi árvíz korából. A házat egész fedeléig hullám borítja, a fal imitt-amott megrogyott vagy ledőlt, csak a fedél maradt fent, és a macskák kiültek a gerendákra, roncsokra, sütkéreztek, nyávogtak, doromboltak vagy mosták magukat tisztábbakra; nem volt ez már az ő régi otthonuk, de mégis afféle valami; a kémény szintén behorpadt, nem füstölög, s csak egy tátongó lyuk van a helyén. Szegény macskák! Talaj hiszen nincs lábuk alatt, kedvenc egerésző helyeik eltűntek, s a jó meleg kályhák is hol vannak már? A konyha különböző párái és szagai nem csiklandozzák az orrukat, a gazda nem mondja „sicc”, vagy pedig enyelegve „cicuskám, macuskám”, a kutya nem játszik, nem incselkedik velük, a kanárimadár a falon levő kalitkából nem izgatja többé őket, nincs meg már egyebük az egész otthonból, csak a *helyrajzi fekvés* — és az, hogy nem tudnak hová menni.

Íme a helyzet szignatúrája a klubra nézve. A helyrajzi fekvés és semmi más. Eljő az est mindennap, s a mameluk, aki ilyenkor évek óta elmegy hazulról a szokás hatalmánál fogva, szinte gépileg kiáltja a konflis- vagy a fiákerkocsisnak:

— Dorottya utca. Klub.

Megáll a szélső háznál, hol ismerősen látszalak őt köszönteni a Hüttl-féle porcelánkirakat agyagkutyái és törpéi. Átmegy talán tízezredszer a kapu rozszant boltívei alatt, a téres udvaron, hol ma már csak egy-két bérkocsi álldogál (báró Vojnitsé és Münchené), nincsenek fent nagyurak... Hej, mikor még az aranyidőkben a Schneider szürkéi csattogtak ott a patkóikkal, jelezve, hogy a „generális” már fent van óriás udvarával, alvezéreivel, diplomatáival, wippjeivel, újságíróival, bámulóival és hízelgőivel.

Most ellenkezőleg minden csendes és szomorú. Már maguk a lépcsőház pálmái, babérai is a temetések és ravatalok hangulatát keltik. Szegény kis cserjék, sohase hoznak se virágokat, se gyümölcsöket. Ugyan minek vannak? S egész életükben hagyják magukat megcsalni a melegítéssel, mintha otthon volnának, s a délszaki nap sütné őket. Ugyan minek hisznek?

Fent az előszobában ott ácsorognak a régi szolgák, gondterhes homlokredőikből az a kérdés olvasható: „Hát velünk mi lesz?” Csak egy meglegedett arc piroslik a bús keretben. Az üvegfolysó behajlásánál az öreg postatiszt kikönyökölve az udvar felé eregeti nagy vígan öblös tajtékpipájából a füstöt, hiszen úgyis minden füst, és órákig elnézegeti a szétfoszló kékes karikákat a levegőben. Nincs egyéb dolga. Nem ír már itt, se nem sürgönyöz a választóinak senki.

Odabent azonban semmit sem lehet meglátni az idők viszontagságaiból. Régi jó mamelukarcok mosolyognak innen-onnan. Van, aki hiányzik, de ez nem rontja az illúziót, hiszen bent lehet a másik szobában; van, aki nem képviselő, de az arc ide tartozik. Csak hosszabb meg-

figyelés vet föl egy rossz külső jelt — hogy újságírók nincsenek a klubban. Így veszi az ember észre nyár múltával, hogy nini, nincsenek fecskék; nem lesznek többé meleg napok.

No de legalább szabadabban lehet beszélni. Igen, ha volnának kényes tárgyak, külön kulisszatitkok.

— Furcsa — tűnődik Belicska Béni —, hogy éppen akkor maradnak el az újságírók, amikor itt is lehetnének, mert nincs mód, hogy indiszkréték lehessenek.

Tényleg szűkiben vannak a házi témáknak. Napról-napra egy kérdés variál. Ezt hallani százszor és százszor a nagyteremben, az olvasóban, a billiárdszobában és mindenütt.

— Hol van most Tisza?

— Zsukon.

— Nem tudod, mikor jön?

Vagy tudja az illető, vagy nem tudja, de a napi kérdés mindig ez. A dolog csak annyiban eshetik változás alá, amennyiben Tisza néha nem Zsukon van, hanem Geszten. Ez a kis változatosság láthatólag jólesik a pártnak és elszórakoztatja.

A téglaszín posztóval bevont pulpitus előtt, mint hajdan, most is Erdély Sándor dominál, hátával támasztva meg az elnöki asztalt, mely fölött Deák arcképe borong. Nagyon elmosta vonásait a sok szivarfüst. Hanem 'iszen most alapos kilátása van az öregúrnak, hogy kiszabadul ebből a füstből. Erdélyt most is körülállja az auditórium. Csakhogy ez már nem olyan szelíd jó hallgatóság, mint aminő régen volt, mely nem mert ellentmondani egy kegyelmes úrnak. Most már nagy ritkaság a rangnélküli ember a klubban és igen becses; immár a népség, katonaság is jobbadán méltóságos és kegyelmes urakból kerül ki. Sok a penziós alak. És csak a penzió mekkorasága képezi a rangkülönbséget; a kisebb penzió adja a nagyobb előkelőséget — mivelhogy ellenzék volnának vagy micsoda.

Mint a Nílus partján emésztő krokodilusok, Gajári Ödönt veszik körül néhányan, elnyújtózva a puha angol székeken; még egyszer átélvezik vele *Az Újság* aznapi cikkeit: ki írta ezt, ki írta amazt? Gajári ravasz összevisszaságban mondja a neveket. Amit ő írt, ráfogja Kenedi-re, amit Kóbor írt, od'adja Kálnokinak, a Kálnoki dolgát Andronicusnak, szóval összekever cikkeket s embereket, abból a célból, hogy a hallgatói irodalmi intelligenciáját és műveltségi fokát unciákra megmérje — amit azok sokszor nem is gyanítanak.

De pedzi Dániel Ernő őexcellenciája:

— Ödön a saját cikkeinek érdemét is átrakja a munkatársaira.

— Ah persze — elméskedik Dániel Gábor —, Ödön nagy az átrakásban. Minden családi terhét átrakta a haladópartra.

Így ölik az időt, és az fogy, közeleg az alkony, leszáll a borulat mindenünnen. Néha-néha piros bíborban ég a lehajló égbolt széle... Nem is politizálnak már, ha váltanak is szót az eseményekről, közömbösen teszik. Nem érdekes már semmi. Valaki azt újságolja, hogy a Lloyd-épületet egy biztosítóintézet veszi meg és fényes palotát épített a helyére. Hát az is mindegy. Akár a koalíció pusztítja ki őket innen, akár a tótok csákánya. Így, vagy amúgy, meg kell halnia, punctum.

De mivelhogy még lélegzik a párt, a szakács még főzi a „keménymagos” leveskét.

A szakács, Jakabffy Imre, nem minden gög nélkül jár fel s alá, egyedül, hátra tett kezekkel, egy gondolkodó fej allűrjeivel (Praxiteles így vésné márványba a státusférfit), érelve koponyájában a kotyvasztandó programot, melyhez könnyebb volt előadót találni, mint lenne választókat.

A tulsó sarokban az okos Hieronymi Károlynak van egy kis udvara. A tekintélyek megszűntek a hatalommal, de Hieronymihoz gyöngéd viszony fűzi a pártot az „ószeres” időkből. Hieronymit azért is szereti a párt, hogy „közlékeny”. Berzeviczy őexcellenciája egy kicsit ünnepélyes, Láng őexcellenciája egy kicsit idegen, Tallián Béla őexcellenciája bizalmatlan, Dániel Ernő őexcellenciája körültekintő, de Hieronymi őexcellenciája nyílt. Hát ‘iszen nyílt, de a nyíltságában csodálatos taktikát alkalmaz. Kétségtelenül szenvedélyes causeur, de egy-szersmind óvatos politikus. Mindig ő beszél, de soha ki nem beszél semmit. Mert van őneki egy skatulyája és abban tartja bezárva különböző angol, német, orosz és francia tudósait, államférfiait, erfurti, manchesteri kereskedőit, csupa szemenszedett okos embereket, akik mind jobban ismerik a magyar ügyeket, mint a klub kapacitásai. Ha valamire felelni kell, ezekből húz ki egyet és azzal feleltet a fennforgó kérdésre s így éri el, hogy mindenki minden kérdésére kap véleményt általa — de őt abban, hogy tévedett volna valamikor, rajtakapni nem lehet.

— Mi a nézeted kegyelmes uram, meddig tart még ez az állapot?

Hieronymi egyet simít a bajszán.

— Én is azt kérdeztem a híres Balassa professzortól egyszer, mikor náthám volt, hogy meddig tarthat el egy nátha? Azt felelte, hogy egy nátha eltarthat egy napig, három hétig, vagy egy évig, és hogy átmehet tüdőgyulladásba is.

Belicska Béni, aki egyik csoporttól a másikhoz jár, s a ki a legszebben tud sóhajtani a klubban, tehát sóhajt is, nagy lélegzetet véve kilöki magából a kérdést, mely nyomja, mint nehéz kő.

— Ugye nem tartod valószínűnek, hogy a király már most feloszlassa a Házat? Mi célja lenne annak ilyen viszonyok közt?

— Hja, édes barátom — feleli Hieronymi — egyszer én ezzel a Brehmmel beszéltem, ezzel a nagy természettudóssal. Hát ez azt mondta nekem, hogy a kakas rendesen éjfélkor és hajnalban kukorékol, de nincsen kizárva, hogy napközben is akármikor megszólaljon.

Így éli alkonyatát a hatalmas párt, mely negyven évig csinálta Magyarország történelmét; tízig mint Deák-párt, harmincig *szabadelvű* név alatt, ami olyan elmaradt szó, mint a *tollkés* elnevezése — hogy mindent faragnak vele, csak éppen tollat nem. Csakhogy a politikában nem minden valótlanág rikító. Hiszen a *haladópart* is mindent csinál, csak éppen nem halad. Az „új” párt ellenben inkább ócska párt. Nemcsak az ócska politikusai miatt, de mert két újabb keletkezett azóta.

Ami egyébiránt nem is annyira az elnevezők hibája, mint az értelmezőké. Rossz felfogás. Hamis szemüveg. Fogalmak összecserélése. Tavaly találkoztam (én vagy Hieronymi, hiszen mindegy) egy német tudóssal, aki azon zsörtölődött, hogy a magyarok miért nevezik el a folyamaikat *kutyanevekre*?

Úgy látszik, minden attól függ, milyen oldaláról nézünk meg egy dolgot. A billiárdszobából, kenvén a dákóját, báró Vojnits István (a párt legdelibb alakja) ki-kinéz a nagyterembe, s élvezettel pihen simogató tekintete a bent szórakozó képviselőkön, mintha mondaná: „Ezeket mégis sikerült megmenteni.” Pedig ott vannak azok is, kik fübe haraptak a januári csatákban. Éppen a billiárdszoba fülkéjében viaskodik kettő: a hú Horánszky Lajos piketirozik Münnichhel, ki a „leopárd” melléknevet viseli legyőzhetetlensége miatt ebben a játékban. Az olvasószoba homályos üvegfalán át a Hegedüsök sziluettje reszket. De itt a billiárdszobában is láthatna „áldozatokat”, kik eleinte úgy tűntek fel előtte, mint hazatérő kísértetek, járkáló sírkeresztek, de most már megszokta. Ott ül László Mihály vészjósló arccal, szíva finom havannáját szutykos papírszipkából, mintha valaki petróleumos kannából szürcsölne tokajit.

Gunyoros mosollyal guggol mellette Mayer Károly, abbészerű fejét beesni hagyva a válllapockái közé. Jön vaskos lépteivel Heltai, miként ha a város címerében levő bátyatorony lépegetne. Miniszterek, főispánok, miniszteri tanácsosok már nincsenek; ő az utolsó hatalom — egy város[i] tanítónó erejéig. Nála még lehet protezsálni. Szerető szemmel méregetik az exmamelukok. Természetesen ott van a billiárdszobában Egyedi Artúr, a „nagy tudakoló” is.

— Mire való ez a kréta?

— A dákót kenik vele.

— Hol lehet olyat kapni?

— Talán a komornyik tudja.

— És mért hívják a dákót dákónak?

— Azt már én nem tudom. Kérdezd meg Gromon őexcellenciájától.

Erre továbbmegy Egyedi és a másik billiárdnál kérdezi a Lónyayaktól:

— Mit csinálnak a majmok?

— Búsulnak — feleli Lónyay Géza.

— Mért búsulnak?

— Mert nem szeretik a telet.

A kártyaszobák felől fürgén szökdécsel kifelé a népszerű Pap Géza. Azt is kikérdezi Egyedi:

— Hol vacsorálsz?

— Tekintettel a politikai helyzetre, sehol.

— Tudsz valamit?

— Semmit.

— Mikor láttad Andrássy Ducit?

— Tegnap.

A kártyaszobák felé csoszog Harkányi Frigyes s megfogja mindkettőjüknek a kabátgombját. (Az ember úgy szerzi a hallgatóságot, ahogy lehet.)

— Minthogy Andrássyról beszélgettek, tudok egy jót. Azt mondja Eötvös Károly, hogy Andrássy nemigen mozdulhat egyhamar se erre, se arra, hogy úgy van, mint a jólelkű török, aki egyszer kertjében egy gyeppamlagon csibukozott, miközben felmászott egy idegen eb a kaftánjára és elaludt annak egyik szárnyán. Fel akar egyszer kelni, hát látja, hogy nem mozdulhat, mert nem merte az ebet felköltetni, attól félt, meg van veszve.

— Hát mégis mit csinált? — tudakolja Egyedi.

— Egyszerűen nem mozdult.

— De amikor mozdult?

— Hát csak azt csinálhatta — véli Pap Géza nevetve, miközben vakító fehér fogai megcsillannak —, hogy vagy elkergette az ölebet, vagy pedig egy ollóval elvágta a saját palástja szárnyát.

E pillanatban lép be a klub szárnyas ajtaján Lukács László. Érdeklődéssel tekintenek rá, mert a zsebében kotorász. Hátha éppen azt a bizonyos ollót veszi ki. Dehogy, csak a zsebkendőt rántja elő, mert őexcellenciája náthás ez idő szerint. Az óramutató ezalatt eléri a hetet, megér-

kezik Podmaniczky Frigyes is, üde, mosolygós, tiszta, mint a derült ég, a gomblyukában piros szegfű. Ő, mint egy pontos gép, tíz év óta mindennap háromnegyed hatkor indul meg otthonról gyalog a klubba. Eleinte mindig beért hatra, de minthogy idővel lassúbb lett a járása (egy milliméterrel hetenként kisebbeket lép), most már csak hét órára állít be. Statisztikusaink kiszámították, hogy 1917-ben március 23-án lesz végre az a nap, amikor kilenc óra után érkezvén meg, vagy zárva találja már a helyiségeket, vagy csak Mezei Mór és Sréter Alfréd piket mérkőzéseinek lehet hűségese szemtanúja.

Így volt tehát egész 1917-ig biztosítva emberi számítás szerint a klub zavartalan fennmaradása — de isten másképp intézkedett. Ami porlandó rész volt bennünk (vagy amit nem sajnált szétajándékozni), azt elosztotta részint az alkotmánypárt, részint a haladópart közt — a többi egy csomóba megy ad acta a történelem magazinjába.

De Podmaniczky még nem hiszi el. Előtte hihetetlen, hogy ez a párt valamikor ne legyen. Éppen csak olyan üres locsogás az, mintha azt mondanák, hogy az öreg Duna nem folydogál majd többé az ablakok alatt. Örömmel szemléli megszokott nyáját, megkérdezi Nyegrétől:

— Nincs semmi nevezetes?

— Nincs, kegyelmes uram.

— No hát jól van — hagyja rá örvendezve s végigtipeg minden szobán szemlét tartani. Köszönget jobbra-balra s észrevesz mindenkit. Örül, hogy a Reinerekből még ott van kettő.

— A harmadikat elvitték a haladók — zsörtölődik útközben. — Pedig azs volt a legszerencsésebb. Két sorsjegyét húzsták ki egymásután. Most őt magát is kihúzsták innen.

Némelyekkel kezet szorít, némelyeket vállon vereget, Rosenberg láttára megcsóválja a fejét:

— Azs a Széll Kálmán, azs a Széll Kálmán már megint mozsog. Minek mozsog?

Drakulics Pált megöleli.

— No te csak a mienk vagy. Hát csak kártyázzál, kártyázzál. Az asztaok jók. A körték jól égnék még? Nem kell újakat venni?

— Minek már arra a rövid időre, kegyelmes uram — feleli Drakulics.

— Rövid időre? — pattan fel a báró haragosan. — Miket beszéls itt bolondokat? Hiszen még fiatal vagy!

— Az igaz, hanem az asztaok bizony öregek és mozognak.

Édesdeden fölnevet.

— Hadd mozsogjanak azs asztaok. Azs a fő, hogy a párt ne mozsogjon, és azs nem mozsog. Aki van, azs már mind izsé... hogy is mondjam no... azs mind szikla.

S miután bevégezte szemlélését, visszasompolyog a nagyterembe, ott a fal mellett meghúzódva, észrevétlenül, hogy el ne találják, mit akar, lopja magát az elnöki emelvényhez, ahol ennek a XX-ik századnak a legnaivabb aktája, egy fehér papírív van csinos keretbe kipeckelve, ez a tagajánlási ív. Az öregúr úgy tesz, mintha csak véletlenül menne arra, szétnéz, mint mikor a bakfis szerelmes levelet akar olvasni, hogy nem látják-e, sietve fölteszi pápaszemét és mohón, dobogó szívvel vet a táblára egy tekintetet.

Feje csüggedten hanyatlik alá. Senki, senki. Így nézi hónapok óta, de senki, senki. Az ajánló ív olyan tiszta fehér, mint a hó...

Ez a fehér lap, mely mindig fehér marad, mutatja legjobban, hogy leáldozott a nap és nem fog feljönni többé. A dolog bevégeztetett. Hiszen vannak még a pártnak apró föllendülései, kis

örömei, mint a haldoklónak. Föl a keménymagos leveske, az isten elhagyott ugyan bennünket, de hiszen itt van még Jakabffy, és az ember, ha nagyot esik, ha nagy próbáltatásnak volt kitéve, úgy örül egy csekélységnek is. Egy nap betoppan a Neue Freie Presse Singer Zsigmondja s lihegve tudakolja:

— Nem volt itt Lukács László?

A klubtagok mind fölrezennek:

— Kit keres Singer?

— Lukácstól akar valamit megtudni.

A nagy apátiából ez a kis dolog is kizavarja a pártot. Szokatlan eset! Lukács Lászlót keresik. Az ördögbe is, már négy hónapja nem kerestek itt senkit. Singer keresi. Hm. Belicska Béni a kezeit dörzsöli. Saprísti, ez érdekes. Hallottátok? Lukács Lászlót keresik. Hát még mindig keresnek minket? Hát még vagyunk? A szemekben valami tűzféle gyúl ki. A rozsdavörös szőnyegen kevélyen csikorognak az öreg mamelukok új téli cipői.

Hanem az ilyen fellobbanások rövid ideig tartanak. Itt az alkony, az egyszer kétségtelen. Nem csillag volt az, ami fölcsillant, s még kevésbé a párt csillaga; távoli pásztortűz volt az. Utána újra az apátia jön, tompább, mint azelőtt.

Hogy a hasonlathoz tartsuk magunkat, amellyel a tárca kezdődött, már roskadozik a ház. A hömpölygő hullámok, melyek a smaragd színeiben tornyosodnak (a sok beléjük dobált zöldségtől), lassan nemcsak a falakat omlasztják szét, hanem a tetőt is elnyelik az egykori mamelukokkal együtt.

Hiszen könnyű volna ott hagyni; csábító sziréndallamok hangzanak ki a habok zúgásán át. Hidak épülnek a szárazról a süllyedő épülethez. Különböző feliratú, selyemmel bélelt csónakok himbálóznak integetően, virágerdő vár a túlsó parton, hiszen csak egyet kellene lépni — de egy lélek se moccan, mert a recsegő fedélzet ormán leng megtépve, megdobálva a régi zászló. A gárda számolt magával. Együtt hal a zászlóval.

Soha még párt, mióta parlamentek vannak, nem volt a maga állhatatosságában tiszteletre méltóbb, szinte főnséges. Lehet megróni múltját, hibáit, szemére lehet hányni, hogy a gyámsalansága miatt pusztult el, lehet élesen megbírálni, hogy élni nem tudott, vagy hogy visszaélt, de az a mód, amellyel meghalni tud, expiálja őt és megszerzi neki a márvány obeliszket a történelemben, amelyre rá lehet vésetni:

„A halálával tette magát érdemessé, hogy éljen.”

**MIKSZÁTHRA HIVATKOZÓ,
ÖT SZEREPELTETŐ SZÖVEG**

MIKSZÁTH ORVOSSÁGA A KÖZVETETT PROTEKCIÓ ELLEN²⁵

Mikszáth Kálmán dolgozószobájában vagyok. Az íróasztala mellett találtam, ahol szorgalmasan róta apró gyöngybetűit.

— Ejnye, ez nagyszerű. Bizonyosan nekünk ír cikket — ezzel köszöntöttem. — Éppen valami írást akartam kikönyörögni...

Mikszáth Kálmán egyszerre pipája füstfellegébe temetkezett. Aztán megszólalt:

— Mást írok. A Jókai jellemrajzot. Már a tizedik íven vagyok. S amúgy is temérdek a dologom. Megálljon csak! Elmondom az e heti penzumomat. Abból megláthatja, hogy lehetetlen volt ezen a héten cikket írnom.

De hozzá se foghatott az elbeszéléshez. Nagy társaság vonult be. Derék, szálás emberek. Deputáció a kerületből...

Ezek előbbre valók nálam. Csak messziről nézem a hosszas parolázást s hallgatom a beszédet. Melegen hívják a szeretett követet, s ő is szívesen megy húséges fogarasi emberei közé...

Aztán kérdezősködni kezdenek:

— Hát a híddal hogy állunk?

Mikszáth kap a szón.

— A híd? Nagyszerűen halad. Meglesz az Olt-híd. Már végképp eldőlt, hogy meglesz. És nagyszerű hidat kapnak: örök időkre szólót, hatalmas vashidat...

A fogarasiak csak hallgatják. Nem is valami nagyon lelkesednek a híderért, amit hosszú idők óta kérnek. (Mint az ellenzék a honvédséggel és a kétéves szolgálattal. Harminc évig sürgetik, s amikor megjön — leszavazzák.)

Egyik derék ember el is szólja magát:

— De aztán ki fogja azt a hidat föltartani?...

Ilyenkor nehéz a képviselő állapotja. Amikor megszorítják valami váratlan, lehetetlen kérdéssel.

Mikszáth megfelel:

— Ejnye, ejnye. Akinek új ködmönt adnak ingyért, jót is, szépet is, tartósat és vadonatújat, csak nem az lesz az első kérdése: vajjon ki fogja kefélni az új ruhát?...

Erre aztán mégiscsak örültek a fogarasiak. El is búcsúzkodtak szép lassacskán. Ki is ballagtak...

Kettő azonban visszamaradt. Egy öreg bácsi és egy fiatal legény. Az egyik vastag téli zekében, a másik frakkban. A vak is látja, hogy apa és fiú...

— Nekünk még volna egy kis sorunk a nagyságos úrral... — kezdi az öreg...

Hátrahúzódok egy puha karosszékbe és csak félfüllel hallgatom a beszélgetést. Persze protekció. Valami uradalomról van szó, valami gazdatiszti állásról, valami levélről...

Mikszáth szíja a pipáját. Vastag füstfelhő mögül hallom a szót:

— Ej, iszen már három levelet írtam...

— Nem használt, nagyságos uram, még mindig nem használt...

— Bizonyosan nem kell most gazdatiszt...

— A teli szekérre is ráfér még egy villára való széna... Aztán kell is. A minap is kineveztek egy tisztet, nincs még két hete...

— Talán jobb bizonyítványai voltak!...

— Nem. A protekció... Tisza István gróftól volt levele.

Mikszáth megint vastag füstfelhőt bocsát a pipájából.

— Persze, persze... De hát elvégre a miniszterelnök nagy úr... igen nagy úr...

Az öregúr valamivel közelebb húzódik és erősen köhécsel.

— Talán nekünk is lehetne. Nagyságod jóban van a miniszterelnökkel... bizalmasa... barátja... ha szólna neki... ha megkérné...

Mikszáth Kálmán magában dünnyögi:

— Hm, hm. A közvetett protekció... ez a legrettenetesebb fajta... s ez ellen még nincs orvosságom.

És most ő kezdett köhögni.

Némelyik ember azért köhög, mert a melle fáj, némelyiknek a gégeje beteg, más szokásból köhécsel, megint más zavarában. Mikszáth Kálmán azért köhög, mert gondolkodik. Mindén köhintése után egy briliáns ötlet születik meg. Most is elkezd beszélni...

— Egyszer kint voltam Tisza István grófnál Geszten. Hat éve volt, vagy tíz is — mit tudom én? Bevezetnek egy fogadószobába s azt mondják, hogy várjak egy kicsit, mindjárt jön a gróf úr... „Vendégei vannak?” — kérdem. — „Nem — azt mondják —, hanem masszírozza az inasát...” Vártam hát. Vagy tíz perc múlva jött. Ingujban, izmos karján fel volt túrve az inge ujjja. A képe piros volt, s erősen lélegzett. Megkérdeztem tőle: „Testgyakorlat volt ez?... Vagy tanulsz masszírozni és az inasodon gyakorlod a borotválást?...” „Dehogy — felelte a gróf —, rendes masszázs volt. Mikor énbelém áll a csömör, az inasom dögönyözi ki belőlem. Most neki van hexenschussa. Hát ki masszírozná más, mint én?...”

Apa és fiú nagyot néztek. Hogy mi közük az egész történethez. De Mikszáth Kálmán folytatta:

— Vagy két héttel utóbb hazamegyek este, hát az inasom rettenetesen jajgat. Örült hexenschussa volt... Mit csináljak vele? Masszírozni nem tudok. Vajjon elküldjek-e Tisza István grófhhoz, hogy masszírozza meg az én inasomat? Mert ő ért hozzá...

Apa és fiú összenéztek.

Mikszáth folytatta:

— No igen. A maga inasát csak megmasszírozta Tisza István gróf. De az egész ország inasait... Én bizony a magamét beküldtem a kórházba...

Az apa vastag zekében, a fiú frakkban szépen kisompolygott. Megértették a történetet...

*

Megkérdeztem utóbb Mikszáth Kálmánt:

— Mi igaz a történetből?

— Minden. Csak én nem vagyok igaz benne. A Tisza István inasa is igaz, a masszázs is igaz, meg az is igaz, hogy meggyógyult az inas. De nem én voltam jelen az esetnél, hanem más.

Ezután nevetett:

— És az is igaz, hogy végre-valahára megtaláltam a közvetett protekció arkánusát. Nagyon régen keresem, mint a doktorok a kolera bacillusát. Ez a legborzasztóbb protekció. Nem lehet visszautasítani, hiszen nem a mi dolgunkról van szó, és nem lehet megtenni, mert nem a mi dolgunkról van szó. Azt hiszem, a masszázs lesz e baj ellen a legjobb orvosság...

És így történt, hogy Mikszáth Kálmán adott is kéziratot meg nem is...

JEGYZETEK

- ¹ Még egyszer Szinnyei Merse. *Az Ujság* 3. évf., 10. sz., 1905. jan. 10., 1–3. o., a tárcarovatban, teljes névjelzéssel.
- ² Berzeviczy könyve. *Vasárnapi Ujság* 52. évf., 8. sz., 1905. febr. 19., 122–123. o., *M—th K—n* névjelzéssel.
- ³ Az igazi dátum. *Az Ujság* 3. évf., 79. sz., 1905. márc. 18., 1–5. o., a tárcarovatban, teljes névjelzéssel. A szöveg nagyobb része (az elejétől, a végétől és néhány apróbb változtatástól eltekintve) azonos a *Jókai Mór élete és kora* I. kötet, 9. fejezet főrészével (MKÖM 18,111–118), de éppen az új keret és az aktualizált (évfordulós) mondanivaló miatt önálló publicisztikának tekinthető a mintegy 85 %-os egyezés ellenére is.
- ⁴ Szelek szárnyán. *Az Ujság* 3. évf., 103. sz., 1905. ápr. 11., a tárcarovatban, teljes névjelzéssel.
- ⁵ Beszédék és tanulmányok. *Az Ujság* 3. évf., 110. sz., 1905. ápr. 18., 1–3. o., a tárcarovatban, teljes névjelzéssel.
- ⁶ Nagy Miklós. *Vasárnapi Ujság* 52. évf., 32. sz., 1905. aug. 6., 506–7. o., teljes névjelzéssel.
- ⁷ A „skvarka”. *Vasárnapi Ujság* 52. évf., 40. sz., 1905. okt. 1., 634–638. o., *M—th K—n* névjelzéssel.
- ⁸ Iványi Ödön. 1855–1893. In Iványi Ödön: *A püspök atyafisága*. Magyar regényírók képes kiadása 44, Budapest, 1905. Franklin-Társulat, V–VIII.
- ⁹ Előszó. *Almanach az 1906. évre*. Szerk. Mikszáth Kálmán, Budapest, 1906. [1905] Singer és Wolfner, I–VI. Az előszó legalább két vidéki lapban jelent meg utánközlésben vagy mutatványként 1905 novemberében: *Nagybánya* 3. évf., 46. sz., 1905. nov. 16., 1–2. l.; *Szilágy-Somlyó* 23. évf., 46. sz., 1905. nov. 16., 1–2. l.
- ¹⁰ Misztériumok. I. *Vasárnapi Ujság* 52. évf., 52. sz., 1905. dec. 24., 837–8. o., teljes névjelzéssel. II. *Magyar Nemzet* 24. évf., 310. sz., 1905. dec. 24., 7–9. o., rovaton kívül, teljes névjelzéssel. III. *Képes Folyóirat* 21. évf., 9. sz., 1906., 412–414. l. A két utánközlésben a VU-hoz képest az alábbi eltérések találhatók:
25. bekezdés, 3. mondat: zsemlyekanapékba (MN: zsemlekanapékba)
40. bek., 1. m.: Néhány nap (KF: Nehány nap)
40. bek., 2. m.: ezeket (MN: eaeket)
41. bek., 1. m.: mindég (MN: mindig)
- utolsó bek., 2. m.: én is azt hiszem (KF: én azt hiszem)
- utolsó bek., 5. m.: gsäftek (MN: gseftek)
- ¹¹ Gaal József. 1811–1866. In Gaal József: *Szirmay Ilona*. Magyar regényírók képes kiadása 4, Budapest, 1905. Franklin-Társulat, V–XII.
- ¹² B. Jósika Miklós. 1796–1865. In Jósika Miklós: *A csehek Magyarországon*. 1. köt., Magyar regényírók képes kiadása 10, Budapest, 1905. Franklin-Társulat, V–VIII.
- ¹³ Jókai Mór. 1825–1904. In Jókai Mór: *Az új földesúr*. Magyar regényírók képes kiadása 21, Budapest, 1905. Franklin-Társulat, V–XII.
- ¹⁴ Tolnai Lajos. 1837–1892. In Tolnai Lajos: *A báróné ténsasszony*. Magyar regényírók képes kiadása 49, Budapest, 1905. Franklin-Társulat, V–VIII.
- ¹⁵ Justh Zsigmond. 1863–1894. In Justh Zsigmond: *A pénz legendája. Gányó Julcsa*. Magyar regényírók képes kiadása 53, Budapest, 1905. Franklin-Társulat, V–VIII.

- ¹⁶ Rákosi Viktor. 1860 —. In Rákosi Viktor: *Elnémult harangok*. Magyar regényírók képes kiadása 58, Budapest, 1905. Franklin-Társulat, V–VIII.
- ¹⁷ A feldúlt fészek. *Az Ujság* 3. évf., 38. sz., 1905. febr. 5., 1–4. o., a tárcarovatban, *Scarron* névjelzéssel. A szöveg egy része (a 17. bekezdéstől a végéig) megjelent utánközlésben a *Budapestben* (1905. febr. 6., 2–3.) „A Lloyd klub bucsuztatója” címmel.
- ¹⁸ A t. Chaos. *Az Ujság* 3. évf., 51. sz., 1905. febr. 18., 1–2. o., a tárcarovatban, *Scarron* névjelzéssel.
- ¹⁹ Két államtitkár. *Vasárnapi Ujság* 52. évf., 10. sz., 1905. márc. 5., 145–147. o., *M—th K—n.* névjelzéssel.
- ²⁰ A helyzet nehéz. *Az Ujság* 3. évf., 71. sz., 1905. márc. 10., 1–4. o., a tárcarovatban, *Scarron* névjelzéssel.
- ²¹ A Keglevich tragédiája. *Az Ujság* 3. évf., 150. sz., 1905. máj. 30., 1–2. o., a tárcarovatban, *Scarron* névjelzéssel.
- ²² A vakmerő geszti fiatalember — és a másik. *Az Ujság* 3. évf., 165. sz., 1905. jún. 15., 1–4. o., a tárcarovatban, *Scarron* névjelzéssel.
- ²³ Mért késett a döntés? *Az Ujság* 3. évf., 291. sz., 1905. okt. 19., 1–4. o., a tárcarovatban, *Scarron* névjelzéssel.
- ²⁴ A klub alkonya. *Az Ujság* 3. évf., 310. sz., 1905. nov. 7., 1–3. o., és 348. sz., 1905. dec. 15., 1–5. o., a tárcarovatban, *Scarron* névjelzéssel. A szöveg két részlete megjelent az *Új Idők* Mikszáth előtt az írói jubileum alkalmával tisztelgő számában (*Új Idők* 16. évf., 10. sz., 1910. márc. 6., 236–38. o., „A klub alkonya”-ból címmel, teljes névjelzéssel) a következő szerkesztőségi bevezetéssel: „Ezt a cikket Mikszáth az 1906-iki választások után írta, amelyek a szabadelvű pártot megsemmisítették.” A két, egymáshoz közvetlenül, a kihagyás mindenféle jelzése nélkül kapcsolódó részlet a következő: a második közlemény 15. bekezdésétől a 32. bekezdés 6. mondatáig („...de most már megszokta.”), a 47. bekezdéstől („E pillanatban lép be...” a végéig). A részletes összevetésnek nem volna létjogosultsága, mivel az utánközlés nyilvánvalóan Mikszáth közreműködése nélkül készült, tulajdonképpen Farkas Pál: „Mikszáth viszontlátja a klubot” című, Mikszáthot mint a kortárs események történetíróját méltató írásához (uo. 238–241) kapcsolódva.
- ²⁵ Mikszáth orvossága a közvetett protekció ellen. *Az Ujság* 3. évf., 15. sz., 1905. jan. 15., 9–10. o., rovaton kívül, *Vulpes* névjelzéssel.